

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

SURİYE’NİN ETNİK-DİNİ YAPISININ SİYASİ TARİHE VE İÇ SAVAŞA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ENES BAĞLAMA

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARSI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

SURİYE’NİN ETNİK-DİNİ YAPISININ SİYASİ TARİHE VE İÇ SAVAŞA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ENES BAĞLAMA

Danışman: PROF. DR. SEVİL SARGIN

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mehmet Enes BAGLAMA
Anabilim Dalı : Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Sevil SARGIN
Tez Türü ve Yılı : Yüksek Lisans-2020
Anahtar Kelimeler : Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, Suriye Demografisi, Suriye Tarihi

ÖZET

SURİYE’NİN ETNİK-DİNİ YAPISININ SİYASİ TARİHE VE İÇ SAVAŞA ETKİLERİ

Dünya’nın çeşitli bölgelerinde yaşanan iç çatışmalarda tarafları harekete geçiren temel motivasyon unsurları arasında, kimliğe dayalı farklılıklardan doğan gerilimler önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda; birbirinden farklı birçok etnik ve dini kimliği bünyesinde barındıran Suriye’de, bu çeşitliliğin ülkenin siyasi tarihine ve ülkedeki iç savaşa ne şekilde ve hangi ölçülerde etki ettiği bir tartışma konusudur. Her ne kadar iç savaşı bütünüyle bu dinamikler üzerinden açıklamak doğru değilse de ülkede etnik ve dini kimlikler arasında modern tarihi süreçte görülen kutuplaşmalar, Suriye’nin 20. Yüzyıl tarihini şekillendirdiği gibi, manda dönemindeki Fransız idarecilerin azınlıklar üzerinden güç devşirme politikası da uzun vadede ülkede bir azınlık iktidarının doğmasına yol açmıştır. Geniş bir toplumsal meşruiyetten yoksun olan Esad ailesinin Nusayri azınlık iktidarı, ülkeyi kırk yılı aşkın bir süre boyunca her türlü demokratik temelden yoksun ve oldukça otoriter bir şekilde yönetmiştir. Bu süre zarfında devletin bütün güç aygıtları kullanılarak ülkede çoğunluğu teşkil eden toplumsal bileşenlere yönelik her türlü baskı ve şiddet politikası uygulanmıştır. Bu sindirme politikası, ülkede etkin bir muhalefetin oluşmasını engelleyemediği gibi aksine toplumda içten içe büyüyen bir öfke birikmesine yol açmıştır. 2011’de patlak veren iç savaş bu öfke birikmesinin bir sonucudur. Bu çalışmada; Suriye’deki etnik ve dini farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların, ülkenin siyasi tarihi üzerindeki şekillendirici etkisi ve iç savaşın başlamasındaki rolü araştırılmış ve bu farklılıkların iç savaş sürecinde de tarafları harekete geçiren temel saikler arasında olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre; ülkedeki etnik ve dini farklılıkların hem ülkenin modern siyasi tarihini şekillendirici temel ekenlerden biri olduğu hem de tarafların çatışma hatlarındaki konumlarına bakıldığında iç savaşın başlamasında belirleyici rol oynadığı görülmüştür. İç savaşın radikalleşen safhalarındaki söylemlere bakıldığında ise başlardaki demokratik dönüşüm beklentilerinin, mezhep savaşına dayalı bir propagandaya terk edildiği görülmüştür. Sonuç olarak yaygın kanaatin aksine, Arap Baharı ya da Suriye’deki rejimin salt otoriter doğası, ülkedeki savaşın ortaya çıkmasındaki yegâne etkenler değildir. Başlangıcı itibariyle Suriye İç Savaşı; ülkenin uzun yıllar içinde bulunduğu kimliğe dayalı kutuplaşmanın ve bir azınlık diktatörlüğü altında ezilen toplumun çoğunluğunun, kendileri açısından uygun konjonktür oluştuğunda taleplerini şiddete dayalı bir şekilde ifade etmesinin sonucudur.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Mehmet Enes BAĞLAMA
Department	: Political History and International Relations of the Middle East
Thesis Supervisor	: Prof. Dr. Sevil SARGIN
Thesis Type and Year	: Master-2020
Key Words	: Arab Spring, Syria Civil War, Demographics of Syria, History of Syria

ABSTRACT

THE EFFECTS OF SYRIA'S ETHNIC-RELIGIOUS STRUCTURE ON POLITICAL HISTORY AND CIVIL WAR

Tensions arising from differences based on identity have an important place among the basic motivation factors that mobilize the parties in the internal conflicts in various regions on the world. Accordingly, in Syria where many different ethnic and religious identities live, it is a matter of debate in what way and to what extent this diversity has affected the political history of the country and the civil war in the country. Although it is not true to explain the civil war entirely through these dynamics, the polarization between ethnic and religious identities in the country in the modern historical process shaped Syria's 20th century history, and the policy of French administrators in the mandate period to recruit power over minorities has also led to the emergence of a minority power in the country in the long term. Deprived of a wide range of social legitimacy, the Nusayri minority government of the Assad family has ruled the country in a rather authoritarian manner, devoid of any democratic basis for more than forty years. During this period, all kinds of pressure and violence policies have been applied against the social components that constitute the majority in the country by using all the power devices of the state. This intimidation policy has not prevented the formation of an effective opposition in the country, and on the contrary, it has caused an internally growing anger in the society. The civil war that broke out in 2011 is the result of this anger buildup. In this study, the shaping effect of the conflicts arising from ethnic and religious differences in Syria on the political history of the country and its role in the onset of the civil war has been investigated and whether or not these differences are among the basic motives that mobilize the parties during the civil war process have been examined. According to the research findings, it is seen that the ethnic and religious differences in the country are one of the fundamental factors that shape the modern political history of the country, and when the positions of the parties in the lines of conflict are examined, they play a determining role in the beginning of the civil war. Considering the statements in the radicalizing phases of the civil war, it has been seen that the initial expectations of democratic transformation were abandoned to propaganda based on sectarian warfare. In conclusion, contrary to popular belief, the Arab Spring or the purely authoritarian nature of the regime in Syria are not the only factors in the emergence of the war in the country. As of the beginning, the Syrian Civil War is the result of the polarization based on identity in the country for many years and the majority of the society oppressed under the dictatorship of a minority, expressing their demands based on violence when the appropriate conjuncture is formed for them.

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ	IV
GRAFİK LİSTESİ	IV
HARİTA LİSTESİ	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. ARAŞTIRMA BİLGİLERİ.....	5
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	5
1.2. Araştırmanın Amacı.....	5
1.3. Araştırmanın Önemi.....	6
1.4. Araştırma Yöntemi.....	7
1.5. Literatür Taraması.....	7
2. İÇ ÇATIŞMALAR VE İÇ SAVAŞLAR NEDEN ÇIKAR?	9
2.1. Kimlik ve Etnik Kimlik Ne Demektir?	12
2.2. Bir Çatışma Nedeni Olarak Kimlik ve Etnik Kimlik Farklılıkları	14
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
3. SURİYE’NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	19
3.1. Coğrafi Konum ve Yeraltı Kaynakları	19
3.2. Suriye’nin Genel Ekonomik Özellikleri	21
3.3. Suriye’nin Demografik Yapısı	23

4. SURIYE’DEKİ ETNİK-DİNİ GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ VE İÇ SAVAŞTAKİ GENEL TUTUMLARI 28

4.1. Etnik Gruplar	28
4.1.1. Araplar	29
4.1.2. Kürtler	30
4.1.3. Türkmenler	34
4.1.4. Ermeniler	36
4.1.5. Çerkesler	38
4.2. Dini Gruplar	39
4.2.1. Sünniler	41
4.2.2. Nusayriler	43
4.2.3. Dürziler	47
4.2.4. Hristiyanlar	49
4.3. Kimlik Farklılıklarının Suriye İç Savaşı’na Etkisi	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 57

5. MODERN SİYASİ TARİHİN İÇ SAVAŞA ETKİSİ 57

5.1. Suriye’de Yabancı Etkisi ve Fransız Mandasına Götüren Süreç	57
5.2. Fransız Mandası Altında Suriye: Böl-Yönet Politikası ve İsyanlar	65
5.3. Bağımsızlık Yolunda Suriye’de Milliyetçilik	70
5.4. Bağımsızlıktan Esad Rejimine Suriye’de İktidar Mücadelesi	77
5.4.1. Darbelerin İstikrarı	78
5.4.2. Mısır’la Birleşme: Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Baas Partisi (1958-1961)	84
5.4.3. Baas Partisi İçinde Mezhepsel Mücadele	86
5.5. Azınlık Diktası: Hafız Esad Döneminde İktidar Araçları (1970-2000)	92
5.5.1. Sosyoekonomik İktidar Araçları	94

5.5.2. “Başkanlık Monarşisi” ve Sembolik Retorik	96
5.5.3. Hafız Esad’ın Dış Politika Tutumunun Ülke İçi Yansımaları	101
5.5.3.1. 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Suriye	101
5.5.3.2. Lübnan’a Müdahale ve İran-Irak Savaşı	102
5.5.4. Bir Mezhep Çatışması: Müslüman Kardeşler ve Hama Katliamı	105
5.6. Reformist Liderlikten İç Savaş Diktasına: Beşar Esad Dönemi	108
5.7. Suriye’de Arap “Baharı”: İç Savaşın Mezhepsel Dönüşümü	112
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	124

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

Tablo 1. İç Çatışmaların Ortaya Çıkış Nedenleri	10
Şekil 1. Suriye İç Savaşı'nda Kimliğe Dayalı Kutuplaşma	56

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Suriye Nüfusunun Tarihi Seyri.....	24
Grafik 2. Suriye'nin Dini Yapısı.....	25
Grafik 3. Suriye'nin Etnik Yapısı	25
Grafik 4. Suriye Demografisinin İç Savaş Öncesi ve Sonrası Durumu	26
Grafik 5. Suriye Demografisinin İç Savaş Öncesinde ve Sonrasındaki Oransal Değişimi	27

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Suriye'nin Coğrafi Konumu	20
Harita 2. Suriye Nüfusunun Coğrafi Dağılımı.....	22
Harita 3. Suriye'deki Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı	29
Harita 4. Kuzey Suriye'de Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı	33
Harita 5. Manda Dönemine Ait Suriye'nin Etnik ve Dini Dağılım Haritası (1935) ..	40
Harita 6. Fransız İdaresi Altında Suriye'de Kurulan Bölge Devletleri	68

KISALTMALAR

<i>FKÖ</i>	Filistin Kurtuluş Örgütü
<i>BAC</i>	Birleşik Arap Cımhuriyeti
<i>DAEŞ</i>	Irak-Şam İslam Devleti
<i>PKK</i>	Kürdistan İşçi Partisi
<i>PYD</i>	Demokratik Birlik Partisi



GİRİŞ

Yerkürenin farklı coğrafyalarında her yıl on binlerce insanın hayatını kaybettiği iç savaşlar yaşanmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde devletler arası sıcak çatışma yaşanma riski giderek azalmış, fakat iç savaşların yaşanma oranında bir düşüş olmamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaşanan otorite boşluğu ve güç dengesindeki değişimler nedeniyle, ülkelerin kendi bünyesinde gerçekleşen iç çatışmaların oranı daha da artmıştır. Bu nedenle son yirmi yıldan uzun bir süredir sosyal bilimciler ve siyaset uzmanları, daha çok iç çatışmaların ve iç savaşların nedenlerini araştırmaya ve bunlara çözüm bulmaya yoğunlaşmışlardır.¹ Herhangi bir ülkede yaşanan bir iç çatışmanın ya da iç savaşın, birçok farklı nedeni vardır ve bu nedenler çoğunlukla birbirleriyle ilişki halindedir. Fakat iç çatışma nedenlerini ana başlıklar altında toplamak gerekirse; ekonomik, siyasal ve kültürel nedenler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ekonomik nedenlere bakıldığında; ülkedeki sosyoekonomik koşulların toplumun tamamı ya da belirli bir kısmı için belirli bir standardın altında olması ve bu grubun güç koşullar altında yaşaması, topluluğun doğrudan devletle ya da ülke içindeki diğer egemen toplulukla çatışması için bir neden oluşturabilmektedir. Siyasal ve kültürel nedenlere bakıldığında ise kabaca ifade etmek gerekirse; otoriter rejimler, süregelen baskı, ifade özgürlüğünden yoksunluk, siyasi katılım haklarının sınırlandırılması, ötekileştirme, siyasi nedenlerden dolayı ekonomik eşitsizliğin yaygınlığı gibi faktörler, iç çatışmaların nedenleri arasında gösterilebilir. Fakat sıralanan tüm bu faktörlerin açığa çıkması, bazen ülkedeki toplumun farklı kimliklerden oluşmasından kaynaklanabilir. Yani bir ülkenin demografik yapısı, farklı etnik ve dini aidiyetlerden oluşuyorsa ve bu gruplar arasında kimlik farklılıklarına dayalı süregelen bir çatışma söz konusu ise yukarıda sıralanan iç savaşa etki eden faktörleri, bu kimlik temelli çatışmalar tetikleyebilir. Bununla birlikte ekonomik ve siyasi koşulların olumsuz ya da eşit olmayan şartlarda olmasının başlattığı bir çatışma ortamı, heterojen yapıya sahip bir ülkede, kimlik farklılıklarına dayalı bir çatışmayı tetikleyebilir. Çünkü böyle bir ülkedeki kaos ortamında, doğuştan gelen aidiyetler, vatandaşlık kavramı gibi yapay olarak topluma sonradan

¹ Nil Şatana, "İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler", Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler** içinde (303-319), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 303.

yerleştirilen aidiyetlerin önüne geçebilir.² Özet olarak sayılan tüm bu faktörler birbirleriyle derin bir etkileşim halindedir.

Ortadoğu bölgesi ya da coğrafi bir ifadeyle Güneybatı Asya, geçmişten günümüze kadar yerkürenin sosyopolitik, ekonomik ve jeopolitik anlamda en hareketli bölgelerinden biri olmuştur. Sahip olduğu coğrafi konumun, kendisine dünya üzerindeki en önemli kara ve deniz yollarından bazılarını kontrol etme imkânı vermesi, bölgede çok uzun bir sosyal tarihin oluşmasını da doğrudan etkilemiştir. Bereketli tarım havzalarını barındırması, göç ve ticaret yolları üzerinde bulunması gibi faktörler, bölgenin yerleşme tarihini en erken dönemlere kadar götürmektedir. Dolayısıyla Ortadoğu; göçler, işgaller, ticari faaliyetler ve daha birçok faktör sonucunda pek çok farklı kökene ve kimliğe sahip insanların toplandığı ya da ortaya çıktığı bir bölgeyi ifade etmektedir.

Farklı kimlikleri bünyesinde barındırması Ortadoğu'nun eşsiz bir kültürel zenginliğe sahip olmasını sağlamıştır. Fakat bu çeşitlilik aynı zamanda kültürel bir kırılganlığı da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bölge tarihi boyunca, farklı kimlikler arasında süregelen ya da sona eren pek çok çatışma bulunmaktadır. Bu durum günümüzde Ortadoğu'nun birçok ülkesinde görülmektedir. Fakat bölgede son on yılda etnik ve dini kimlikler arasında yaşanan en şiddetli iç çatışmalardan biri Suriye topraklarında gerçekleşmektedir. Ülkeyi kasıp kavuran, siyasi ve ekonomik etkileriyle bölgeselleşen hatta küreselleşen bu iç çatışma nedeniyle yüzbinlerce insan hayatını kaybetti ve milyonlarcası ülke içinde ve ülke dışına göç etmek zorunda kaldı. Peki Suriye'deki iktidar mücadelesini de şekillendiren, farklı kimlikler arasındaki bu süregelen kutuplaşma, ülkedeki iç savaşın başlamasına nasıl etki etti? Böyle bir etki söz konusu ise bunun boyutu ne idi? Bu çalışma, genel hatlarıyla bu sorulara yanıt arayacaktır.

Nikolaos Van Dam'ın ifade ettiği gibi; birbirinden farklı aidiyetlerin, sosyoekonomik, bölgesel ve kabile bağlarının, iç çatışmaya ya da iktidar mücadelesine etki ettiğini ileri sürmek, bu iddianın geçerliliğini ispatlamaktan daha kolaydır. Zor olan bunu kanıtlayabilmektedir. Üstelik siyasi ideolojiler, kişisel çıkarlar, kuşaklar arası çatışma ve diğer pek çok faktörün de böyle bir çatışmada önemli rol oynaması, böyle bir iddianın geçerliliğini ispatlamayı daha da

² Dusan Kecmanovic, **The Mass Psychology Of Ethnonationalism**, 1. Basım, New York: Springer Science Press, 1996, s. 103-132.

güçleştirmektedir.³ Suriye'nin neredeyse bütün modern tarihini şekillendiren, farklı etnik ve dini çeşitliliğe sahip dokusunun iç savaşa etki ettiğini ispatlamak, ayrıntılı bir etnik çalışmayı ve siyasi tarih çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın ilgili bölümlerinde bu sorunun anlaşılması ve nedenlerinin ortaya konması için, kanıtlarla güçlendirilmiş ayrıntılı bir akademik çalışma yapılmıştır.

Birinci bölümde çalışmaya dair araştırma bilgileri yer almaktadır. Bu bölümde; araştırmanın konusu ve kapsamının sınırları çizilmiş, araştırmanın amacı ortaya konmuş, önemi belirtilmiş, araştırmada kullanılan yöntemler açıklanmış ve kapsama ilişkin ayrıntılı bir literatür taramasına yer verilmiştir. Ayrıca çalışmaya ilişkin kavramsal açıklamalar, iç çatışma ve iç savaşa neden olan faktörler de bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Suriye'nin jeopolitik ve demografik yapısına ilişkin başlıklar ele alınmıştır. İlk olarak ülkenin bölgedeki stratejik konumu ve genel ekonomik özellikleri incelenmiş, ardından hem iç savaş öncesine hem de iç savaş sonrasına ilişkin demografik veriler karşılaştırılmıştır. Elbette iç savaş ortamında nüfusa ilişkin kesin verilere ulaşmak mümkün değildir. Fakat ülkeden ayrılan Suriyelilerin demografisine ilişkin birçok verinin bulunması, ülkenin halihazırdaki nüfus yapısı hakkında dolaylı bir çıkarım yapmamızı sağlamaktadır. Bu bölümde oldukça geniş bir yer tutan başlıklar ise, ülkedeki farklı etnik ve dini gruplara yönelik bilgilerdir. Çalışmanın ana konusu bir etnik çalışma gerektirdiğinden, ülkede yaşayan farklı kimliklere sahip grupların; tarihleri, belirgin özellikleri, devlete ve diğer kimliklere karşı tutumları, ülkenin siyasi tarihindeki konumları ve siyasi yapıdaki belirleyici etkileri nispeten ayrıntılı olarak açıklanmış ve bu özelliklerin Suriye'deki iç savaşa etki eden yönleri belirlenmiştir. Çünkü herhangi bir ülkedeki bir siyasi olayı en doğru şekilde analiz etmek, o ülkenin toplumsal gruplarını yakından tanımayı gerektirmektedir. Kısacası etnik yapının iç savaşın başlamasındaki şekillendirici rolü bu bölümde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Suriye'nin modern siyasi tarihindeki yapısal dönüşümlerin, iç savaşın çıkmasındaki belirleyici rolü ele alınmıştır. Bu doğrultuda, etnik ve dini yapının da ülkenin siyasi tarihi üzerindeki şekillendirici etkisine dikkat çekilmiş ve bu faktörler birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Örneğin; Fransız işgali sırasında manda idaresinin azınlıklar

³ Nikolaos Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 34.

zerinden uyguladığı bl-yönet politikası, ülkenin bütün siyasi tarihine etki etmiştir. Bu nedenle siyasi tarih anlatılırken, kimlik farklılıklarının siyasal yapıya ne şekilde etki ettiği de açıklanmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA BİLGİLERİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

“Suriye’nin Etnik-Dini Yapısının Siyasi Tarihe ve İç Savaşa Etkileri” başlıklı bu çalışmanın konusu; 2011 yılında başlayan ve günümüze kadar süren Suriye’deki iç savaşa etki eden siyasi tarih ve etnik yapıya ilişkin faktörleri incelemektedir. Söz konusu savaşa zemin hazırlayan nedenler, ülkenin modern siyasi tarihi içinde demografik yapı ile ilişkilendirilip, konu sınırları çizilmiştir. Bu doğrultuda Suriye’nin böyle bir yapıya bürünmesine etki eden bölgesel faktörler de dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın kapsamı; özellikle Suriye’deki iç savaşın tarihi zeminini hazırlayan, Osmanlı sonrası dönemden, iç savaşın başladığı döneme kadar olan kesiti barındırmaktadır. Bu tarihi kapsam içerisinde ülkenin modern siyasi tarihi, yalnızca iç faktörler açısından değil, aynı zamanda bölgesel dinamikler açısından da ele alınmıştır. Ayrıca ülke nüfusunu oluşturan çeşitli etnik ve dini grupların, kısa tarihleri ve kimlik özellikleri ile ülke siyasi tarihi içindeki konumları da çalışmaya dahil edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Yerküre üzerinde çok önemli bir jeopolitik konuma sahip Ortadoğu coğrafyasının Akdeniz’e açılan en önemli kapılarından biri olan Suriye’de, dokuz yılı geride bırakan iç savaşta, öncesinde 22 milyon olan ülke nüfusu önemli oranda azaldı, 500 bine yakın insan yaşamını yitirdi, 5,5 milyondan fazla kişi ülke dışına, 6 milyon civarında kişi ise ülke içinde göç etmek zorunda kaldı. Ülkedeki kanlı iç savaş birçok kenti, okulları, hastaneleri, tarihi yapıları ve ibadethaneleri harap hale getirdi. Ülkenin eğitim ve sağlık sistemi savaş bölgelerinde tamamen çöktü. Aynı zamanda iç savaş birçok bölge ülkesini de doğrudan ya da dolaylı olarak etkiledi. Suriye, aynı zamanda bu savaşla birlikte küresel ve bölgesel güçlerin bir rekabet alanına döndü ve ülke onlarca farklı grubun kontrol ettiği askeri bölgelere bölündü.

Bu çalışmanın amacı; küresel ve bölgesel aktörlerin bir vekalet savaşı verdiği Suriye’deki iç savaşın nedenlerini, modern siyasi tarih ve etnik yapı çerçevesinde incelemek ve bu konu özelinde bir kaynak oluşturmaktır. Bu doğrultuda; “Suriye’de neden iç savaş çıktı?”,

“Modern siyasi tarih Suriye iç savaşının başlamasına nasıl etki etti?”, “Ülkenin etnik ve dini yapısının iç savaşın çıkmasındaki rolü ne?” gibi sorulara yanıt aranacaktır. Ayrıca Ortadoğu’nun modern tarihi boyunca, siyasi ve beşerî coğrafyasındaki yapısal değişikliklerin, Suriye’yi iç savaşa götüren sürece ne şekilde etki ettiği de çalışmada ele alınacak sorular arasındandır.

1.3. Araştırmanın Önemi

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş, beraberinde küresel bir güçler dengesi de getirdi. Devletler arasında gerçekleşen kitlesel ölümlerin yaşandığı büyük savaşlar bu dönemde azalmaya başladı. Buna karşılık yaşanan iç çatışma ve iç savaşlarda belirgin bir artış gözlemlendi. Soğuk Savaş’tan sonra ise uluslararası ilişkilerdeki sistemsel değişimler ve siyasi boşluk iç savaşların çıkma oranını çok yüksek seviyelere taşıdı. 1945-1999 yılları arasında ülkeler arasında gerçekleşen ve en az bin kişinin öldüğü yirmi beş savaşta toplamda 3,3 milyon kişi hayatını kaybetti. Fakat aynı tarih aralığında, 73 ülkede gerçekleşen ve en az bin kişinin öldüğü 127 iç savaşta, toplamda 16 milyon kişi hayatını kaybetti. Ülkelerin kendi içindeki savaşlardaki kayıp oranı, devletler arasındaki savaşlardaki kayıp oranının yaklaşık beş katıydı. Ayrıca iç savaş nedeniyle ülkelerin yaşadığı yıkımlar, pek çok devletler arası savaştan çok daha kötü durumdaydı.⁴ Bu savaşlar yalnızca yaşandığı ülkeyi değil, mülteci sorunu, çatışmaların sıçraması, ticari faaliyetlerin zayıflaması gibi pek çok açıdan diğer bölge ülkelerini de etkilemektedir.

2000’li yıllara gelindiğinde ise iç savaşlar hız kesmemiş, özellikle Ortadoğu’nun pek çok ülkesinde yerel ve bölgesel iç çatışmalar görülmüştür. Fakat 2010 yılından itibaren Ortadoğu’yu kasıp kavuran “Arap Baharı” adı verilen “yapay ya da doğal” olduğu belirsiz bu dönüşüm süreci, bölgede pek çok ülkeye yayılmış ve bazı ülkelerde bitmek bilmeyen iç savaşlara yol açmıştır. Arap Baharı, aslında bu iç çatışmalar için bir neden değil daha çok bir etkidir. Halihazırda bu çatışmaların yaşandığı ülkeler çok daha önceden bu savaşlar için uygun ortamı barındırmaktaydı. Bu ülkelerden biri de hiç şüphesiz Suriye idi. Suriye’de 2011 yılından günümüze kadar süren iç savaşta yüzbinlerce insan yaşamını yitirdi ve çatışmaların vekalet savaşlarına da yol açması, savaşı neredeyse ülke içinde bir dünya savaşına dönüştürdü.

⁴ James D. Fearon ve David D. Laitin, “Ethnicity, Insurgency, and Civil War”, *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 1, (Şubat 2013), s. 75.

Yerel bir savaşın, bölgesel bir krize hatta küresel bir rekabete dönuştüğü bu iç savaş, Suriye’den sonra en çok Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkeleri olumsuz etkiledi.

Bu çalışmanın önemi; yalnızca Suriye’yi değil, diğer bölge ülkelerini, Avrupa ülkelerini, Rusya’yı hatta ABD’yi, doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bu iç savaşın; coğrafi, tarihi ve kimliğe bağlı nedenlerini ortaya koyarak, bir kaynak oluşturmak ve Uluslararası İlişkiler disiplinine katkı sunmaktan ileri gelmektedir.

1.4. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada sosyal bilimlerde çokça tercih edilen nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Problemin çözümüne ilişkin olarak, ikincil kaynaklar disiplinler arası bütüncül bir yaklaşımla taranıp, olaylar bağlamlar içerisinde incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin gereği olarak, problemin kaynağını oluşturan ilişkiler ağı kendi değerler sistemi içinde ve doğal ortamında yorumlanmış, bunların anlaşılmasına yönelik bir yöntem izlenmiştir. Araştırma bölgesinin; fiziksel, demografik, sosyal ve kültürel özellikleri, çalışmanın ana hatları içinde yer almış, sorunun kaynağına ilişkin ayrıntılı bir kütüphane araştırması yapılmıştır.

1.5. Literatür Taraması

Mevcut kaynaklar içinden, konunun kapsamına ilişkin veriler sistemli bir biçimde toplanmış ve araştırma probleminin en iyi şekilde anlaşılması ve sonuçlandırılması için farklı türlerde verilerin kullanıldığı bir literatür oluşturulmuştur. Konuya ilişkin akademik bir zemin oluşturmak için Türkçe ve yabancı dilde; bilimsel kitaplar, akademik makaleler, tezler ve istatistiki veriler çalışmada en sık başvurulmuş kaynak türleridir. Çalışma aynı zamanda tarihi bir bakış açısı barındırdığından, söz konusu dönemler için; hatıratlara, devlet arşiv belgelerine, döneme ait gazetelere ve gazete röportajlarına da yer verilmiştir. Konuların görsel bir şekilde ifade edilmesi için de bazı konu başlıklarına ilişkin haritalara sıkça yer verilmiş; grafik, şekil, tablo gibi materyaller ise farklı kaynaklardan toplanan verilerle oluşturulmuştur. Çalışmada; incelemesi yapılan herhangi bir başlık ya da konu için, özel olarak hazırlanmış akademik çalışmalara yer verilmesine özen gösterilmiştir.

Genel bir literatür taraması yapıldığında Suriye’deki krizi bölgesel ilişkiler nezdinde ve Arap Baharı ekseninde ele alan birçok tez bulunmasına rağmen, Suriye’nin etnik ve dini

yapısının siyasi tarih ve iç savaş üzerindeki etkisini incelen herhangi bir yüksek lisans ya da doktora tezine rastlanmamıştır. Bu bakımdan ülkedeki iç savaşın tarihi zeminini ülkedeki farklı toplumsal gruplar üzerinden ele almak, konunun daha doğru anlaşılması ve bu yönde literatüre katkı sağlanması açısından bir gereklilik olmuştur. Bununla birlikte araştırma konusuna yakın bazı makaleler mevcuttur. Salih Akdemir’in, “*Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü*” adlı makalesi, Ahmet BAĞLIOĞLU’nun, “*Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri*” adlı makalesi, Ayşe TEKDAL FİLDİŞ’in, “*Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış*” adlı makalesi, Yasin ATLİOĞLU’NUN, “*Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma*” adlı makalesi ile Ömer Faruk TOPAL’ın, “*Beşşar Esad Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş*” adlı makalesi araştırma konusuna en yakın akademik metinlerdir.

2. İÇ ÇATIŞMALAR VE İÇ SAVAŞLAR NEDEN ÇIKAR?

Immanuel Kant'ın "Daimî Barış" adlı makalesi; giderek yaygınlaşan ticaret ruhunun, cumhuriyet rejimlerinin ve sivil anayasal düzenlerin, savaşın ruhuyla bağdaşmadığı için, en azından uzun vadede savaşların giderek etkisini yitireceği fikrine dayanıyordu.⁵ Doğu-Batı arasındaki Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, savaşın ve savaş tehditlerinin geçmişte kalacağı yönünde bir algı oluşmaya başladı. İnsanoğlu sonunda kalıcı olmasa da barışçıl yaşama hayalini gerçekleştirebilir ve böylece kısa süre içinde savunma bütçelerini azaltarak hatırı sayılır bir barış karı elde edebilirdi. Kant'ın görüşlerine de uygun olarak bu beklentiler, savaş tutkusunun, sanayileşme ve kapitalizmin gelişmesiyle yavaş yavaş ortadan kaybolacağını düşünen pek çok uzman tarafından da onaylandı. Fakat bu büyük bir yanılsamaydı. Çünkü 21. yüzyıl, savaşların ortadan kalktığı bir dönem değil, eski savaş türlerinden yeni savaş türlerine geçilen bir dönem oldu.⁶ Savaş türlerinin değişmesine bağlı olarak pek çok sosyal, ekonomik ve siyasal nedenden dolayı, savaşlar artık devletler arasında değil, daha çok devletlerin kendi toprakları içinde yaşanmaya başladı. Askeri güç kullanımının devlet tekelinden çıkmasıyla; terör örgütleri, kısıtlı kontrol alanlarına sahip çeteler, yerel ya da bölgesel savaş lordları gibi devlet dışı aktörler, savaşlarda giderek artan bir etkiye sahip oldular.⁷ Süreç içerisinde giderek yaygınlaşan bu yeni savaş türünün; devletler arasındaki modern savaşlardan daha yıkıcı ve aynı zamanda ucuz olması ve belirli bir süre ile sınırlı kalmaması belirgin özellikleri arasındadır. Ayrıca savaş ekonomileri, bu tarz iç çatışma ve savaşların yaygınlaşmasında en önemli etkenlerden biridir. Fakat bununla birlikte ideolojik faktörler, kültürel gerilimler, etnik ve dini farklılıklar da bu tarz savaşların yaygınlaşmasında oldukça önemli etkenlerdir. Örneğin Afganistan, Kafkasya ya da Balkanlar'da, etnik ve dini gerilimler olmasaydı, savaşların seyri oldukça farklı olurdu ya da bu savaşlar hiç yaşanmazdı. Ayrıca bu tür kimliğe dayalı farklılıklar kaynaklanan gerilimler, savaşın nedeni olacağı gibi, savaş ortamında gereken desteğin sağlanması için bir kaynak oluşturabilmektedir.⁸

⁵ Immanuel Kant, "Perpetual Peace", **Conflict After the Cold War Arguments on Causes of War and Peace**, Richard K. Betts (drl.), New York, Routledge Press, 2016, s. 136.

⁶ Herfried Münkler, "Old And New Wars", Myriam Dunn Cavelty ve Victor Mauer (Ed.), **The Routledge Handbook of Security Studies** içinde (190-199), New York, Routledge Yayınları, 2010, s. 190.

⁷ Sami Eker, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 5, (2015), s. 41.

⁸ Herfried Münkler, **Yeni Savaşlar**, Zehra Aksu Yılmaz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 11-12.

İç çatışmaların pek çok nedeni olmakla birlikte bir kapsam oluşturmak için belirli başlıklar altında konuyu incelemek gerekmektedir. Bu doğrultuda; ekonomik, siyasi ve kültürel faktörler doğrudan bir çatışma nedeni olduğu gibi, halihazırdaki bir çatışma içinde, bir propaganda aracı olarak kasıtlı bir şekilde öne çıkarılabilmektedir. Bir iç çatışma içinde bu faktörleri birbirinden ayırmak güçtür. Hepsi aynı anda bir çatışma için zemin oluşturabildiği gibi, bazen biri diğerinden daha çok öne çıkabilmektedir. Örneğin etnik temelli bir kültürel çatışmanın, ekonomik ve siyasi nedenleri de olabilir. Çünkü etnik ayrımcılığa maruz tutulan bir toplum, aynı zamanda ülkedeki ekonomik ve siyasi ayrımcılığı da maruz kalmıştır. Zaten etnik ayrımcılığın vuku bulması için, öteki toplumun bu haklardan olabildiğince soyutlanması gerekmektedir. Çatışmaya yol açan faktörleri genel olarak kategorize etmek gerekirse, Efeğil'in belirttiğine göre; devlet içi çatışmaların çıkmasına dört temel faktör neden olmaktadır. Bunlar: Yapısal faktörler, siyasi ve ekonomik faktörler, kültürel algılama ile diğer faktörler olarak kategorize edilmiştir.⁹

Tablo 1¹⁰
İç Çatışmaların Ortaya Çıkış Nedenleri

FAKTÖRLER	ÖRNEKLER
<i>Yapısal Faktörler</i>	➤ Devlet yapısının zayıflaması
<i>Siyasi Faktörler</i>	➤ Ayrımcı siyasi kurumlar ➤ Dışlayıcı ulusal ideolojiler ➤ Gruplar arası siyaset ➤ Elitlerin politikası
<i>Ekonomik Faktörler</i>	➤ Ekonomik sorunlar ➤ Ayrımcı ekonomik yapılar ➤ Ekonomik kalkınma ve modernleşmenin istikrarsızlık ve iç çatışmalara neden olması
<i>Kültürel Nedenler</i>	➤ Azınlıklara karşı kültürel ayrımcılık
<i>Diğer Nedenler</i>	➤ Etnik milliyetçilik ve dini radikalizm ➤ Etnik gruplar arasında güç dengesinde değişim ➤ Fırsatçı siyasetçilerin etnik ayrımcılığı arttırması ➤ Ekonomik ve sosyal sorunlar

⁹ Ertan Efeğil, Türkiye Kürt Sorununa Çözüm Bulabilir Mi? Karar Vericilerin Önerilerinin Karşılaştırmalı Analizi, Sakarya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, (2009), s. 3.

¹⁰ Efeğil, s. 3.

Efegil'in belirttiğine göre, iç çatışmaya neden olan yapısal faktörlerden, 'devlet yapısının zayıflaması'; eski Yugoslavya ve Çekoslovakya'da olduğu gibi devletin siyasi geçerliliğini ve varlığını kaybetmesi ya da bölgelerin bağımsızlık ve özerklik talepleri nedeniyle devlet yapısının zayıflaması ve ekonomik çöküntü yaşanması şeklinde gerçekleşir. Siyasi faktörlerden, 'ayırıcı siyasi kurumlara' göre, bazı grupların devlet yönetiminde ve bürokraside yeterince yer almaması iç çatışmaya neden olurken, 'dışlayıcı ulusal ideolojilere' göre, etnik ayrımcılığa dayalı vatandaşlık anlayışı, 'gruplar arası siyasete' göre ise, gruplarda siyasi, ideolojik, dini veya etnik ayrımcılığa dayalı söylem iç çatışma nedenleri arasında gösterilmektedir. Ekonomik sorunların iç çatışmaya neden olması; işsizlik, enflasyon, ülke kaynaklarının kullanımındaki adaletsizlik olarak karşılık bulurken, 'ayırıcı ekonomik politikalar', etnik temellere dayalı ekonomik fırsat eşitsizliğinin iç çatışma yaratması olarak çatışma faktörleri arasına yerleşir. Kültürel faktörlerde yer alan, 'azınlıklara karşı ayrımcılık' ise, azınlıklara yönelik eğitim fırsatlarında eşitsizlik, azınlık dilini kullanmada ve öğrenmede kısıtlama, dini özgürlüklerin kısıtlanması, asimilasyon ve geçmişten gelen nefret çatışma nedenleri arasında sıralanabilir.¹¹ Diğer nedenler arasında olan etkenler ise açıklanacağı üzere çatışmalar üzerinde oldukça etkilidir.

Bir devlet içindeki iç çatışmalar, yukarıda belirtilen nedenler altında genel olarak incelenebilir. Fakat her toplumun ve her devletin kendine özgü bir sosyal ve siyasal yapısı vardır. Bu nedenle bu başlıklar genel sorunları ifade etmektedir. İç çatışmaların birden fazla nedeni olduğu gibi, bir iç çatışmanın devam ettirilmesi için de farklı nedenlere ihtiyaç duyulmaktadır. İç çatışma yaşayan bir ülke, kendine has ayrıntılı sorunlarını, yine kendine has ayrıntılı yöntemlerle çözüme kavuşturabilir ya da ülke kendine has koşullarda daha derin bir çatışmaya itilir. Ortaya atılan genel geçer teoriler, başlangıç için sorun hakkında bize yüzeysel fikirler verebilir. Fakat konunun daha iyi anlaşılması ve daha kesin sonuçlara varılabilmesi için, her olayın kendi doğal süreçleri içinde incelenmesi gerekir. Bu nedenle sahaya ilişkin çalışmalar da teorik temeller kadar güçlü olmalıdır. Bununla birlikte, iç çatışmalara en çok neden faktörleri incelediğimizde, ekonomik ve sosyopolitik nedenler en fazla öne çıkan sorunları ifade etmektedir.

¹¹ Efegil, s. 3-4.

2.1. Kimlik ve Etnik Kimlik Ne Demektir?

Nereden geldiğini merak eden ve aidiyete önem veren insanlar ya da toplumlar için “kimlik”, insanlık tarihi boyunca önemli bir kavram olmuştur. İnsanı tanımlamaya yarayan nitelikler bütününe ifade eden bu kavram, insanların vazgeçemediği ve uğruna savaşmayı bile göze aldıkları bir olgudur.¹² İnsan, nereye ait olduğunu hangi kültürün aidiyetini belirlediğini ve kendisini “diğerlerinden” ayıran “şeylerin” ne olduğunu bilmek ister. En genel anlamıyla kimlik; “ben kimim?” sorusuna verilen cevaptır. Bu cevap verilirken kişi ya da grup, yalnızca kendini ifade etmekle kalmayıp, diğer kişi ya da gruplara nazaran bir konumlandırma yapar. Bu, ötekiler nezdinde kişi ya da grubun, dost ve düşman algıları oluşturmalarını sağlar.¹³ Birey kendini bir grubun üyesi olarak tanımladığında ve kendini ve grubunu, diğer gruplardan farklı olduğunu kabul ettiğinde aidiyet ve ötekileştirme süreci başlamış olur.¹⁴ Kimlik aynı zamanda topluluk aidiyetlerinden öte bireysel yaşantımız, arzularımız, dünya görüşümüz, hayallerimiz ve kişisel yaşantımıza yön veren hemen her türlü argümanı kapsar. Fakat yine de bütün bunların bireyler üzerindeki inşa sürecinde, grubun ve dışsal süreçlerin otoritesi vardır.¹⁵ Yani kimlikler; coğrafyanın, tarihin ve zihinsel süreçlerin karşılıklı bir serüven içinde bireylere ve toplumlara kazandırdığı değerler sistemidir denebilir.

Etnisite ya da etnik kimlik kavramının ise, kökenleri Antik Yunanlılara dayanmaktadır ve Atinalılar, uyum içinde yaşayan birtakım ortak kültürel özelliklere sahip yabancıları tanılamak için “ethnos”, kendilerini tanımlamak için ise “genos” kavramını kullanmışlardır. Ethnos kavramı o dönemde daha çok; kabile, doğum yeri, ortak bir geçmiş gibi beşerî öğeleri paylaşan insanları tanımlamaktaydı.¹⁶ Bir başka görüş; bu kavramın kökenlerini, yine Yunanlılara dayandırmakta ve “ethnos” kavramının “halk” anlamına geldiğini ve ataların kökeninden gelen ortak bir kültürü ifade ettiğini belirtmektedir. Fakat bu görüşe göre, etnik kimlik kavramı, biyolojik bir bağdan ziyade, beşerî bağları ifade etmek için kullanılmıştır. Buradaki kökenden kasıt biyolojik değil, sosyolojiktir. Çünkü Yunanlılar, kan bağı ile birbirine

¹² Şatana, s. 309.

¹³ Fulya Akgül, “Ortadoğu’da Dini Kimliğin Siyasal Hayata Etkileri: İran ve Pakistan Örneklerinin Karşılaştırılması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, 2012), s. 5.

¹⁴ Şatana, s. 311.

¹⁵ Celalettin Yanık, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, *Kaygı Dergisi*, Sayı 20, (2013), s. 227-228.

¹⁶ Şükrü Nişancı ve Cemal Işık, “Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni”, *KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, (Mart 2015), s. 198.

bağlı insanları “etnos” olarak değil, “genos” olarak tanımlamaktaydı.¹⁷ Fakat yaygın görüş etnisite kavramının hem verili hem de kazanılmış kimlikleri kapsayan bir sistemi ifade ettiğini savunmaktadır.

Etnik kimliği açıklamak için kullanılan en yaygın tanımlar; ortak bir dil ve din, ortak bir toplumsal hafıza, aynı soydan olma durumu ve aynı ırksal kökenin paylaşılması gibi hallere vurgu yapmaktadır.¹⁸ Aynı etnik kimliğe sahip bireyler, grup içi dayanışmayı arttırmak için; ortak kültürel değerler, kadim inançlar ve ritüelleşmiş yaşam biçimleri gibi ortak değerler etrafında olabildiğince organize olurlar. Doğuştan gelen verili haller ve bütün bu ortak değerler, nesilden nesile aktararak canlı tutulur ve gelenekçi bir sosyal grup tarihi oluşturulur.¹⁹ Karpat ise etnisiteyi; “dış kimlik” ve “iç kimlik” olarak ikiye ayırır. Buna göre dış kimlik daha çok devlet ve millet gibi kavramlarla özdeşleştirilir, yani büyük ölçeklidir. İç kimlik ise, psikolojik ve duygusal bağlılığı ifade eder. İç kimlik; aynı siyasi yapı içinde yaşayan, aynı dini ve çoğu kez aynı dili paylaşan bireylerin oluşturduğu bir cemaattir. Karpat’a göre; Etnik kimliğin sadece ırksal manada kullanılması doğru değildir. Etnik kimlik bir kavmin, geçmişten günümüze kadar bütün bir kültürel kimliğinin ifadesidir ve diğer toplumsal kimlikler arasında en dayanıklı ve en uzun geçmişe dayanan kimliktir.²⁰

Etnisite bireyin ya da grubun tanımlanması için en sık başvuru olan özelliklerden biridir. Çünkü etnik kimlik öncelikle bir farklılığı ifade eder ve grubu diğer tüm gruplardan belirli yönleriyle ayırır. Bununla birlikte bireyler ya da gruplar, kendi ortak aidiyet unsurlarıyla bir araya gelirler. Yani “diğerinden” farklılaşma, bireyleri paylaştıkları ortak değerler etrafında birleşmeye iter. Bazı sosyal bilimciler dini kimliği daha özel bir kategori de değerlendirse de yaygın kanaat, dini kimliğin de etnik kimliğe dahil olduğudur.²¹ Bu nedenle çalışmada, etnik kimlik, zaman zaman dini kimliği de kapsayıcı şekilde kullanılsa da daha çok, “etnik ve dini” ya da “etnik ve mezhepsel” kimlik olarak ifade edilecektir. Yine çalışmada sıkça görüleceği üzere etnik kimlikler, kendi içinde de farklı kimliklere bölünebilmektedir. Bir birey ya da grup,

¹⁷ Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi”, **İnsan ve İnsan Dergisi**, Cilt 6, Sayı 21, (Yaz 2019), s. 416.

¹⁸ Fatma Anıl Öztıp, “Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya’daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, (2015), s. 57.

¹⁹ Yanık, s. 231.

²⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 34.

²¹ Şatana, s. 309.

etnik kimliğin bir ögesini paylaştıklarıyla, etnik kimliğin bir başka ögesini paylaşmayabilir. Örneğin hem Arap hem de Hristiyan bir birey hem Arap hem de Müslüman biriyle, etnik kimliğin yalnızca ırksal ögesini paylaşır. Dini öge ise burada “öteki” oluşturmaktadır. Aynı şekilde Müslüman olan bir Türk ve Arap, etnik kimliğin dini aidiyetini paylaşırken, ırksal olarak farklılaşmaktadırlar. Bir başka örnek vermek gerekirse; aynı dini ve aynı ırksal kökeni paylaşmaları kişileri ortak bir etnik kimlik etrafında toplasa bile, dini yapının içindeki mezhepsel bölünmeler yine etnisitenin belirli kategorisinin farklılaşmasına yol açmaktadır. Yani hem Arap hem de Müslüman olan iki grubu ya da kişiyi, bu ortak ögeler bir çatı altında birleştiriyor gibi görünse de mezhepsel bir farklılık iki grup arasındaki ötekileştirmeyi tetikleyebilir. Kısacası gruplar etnik kimlik öğelerinden ne kadar fazla paylaşırlarsa o kadar birbirlerine yaklaşırlar, aksi durumda ise farklılaşma yani “öteki” durumu yaşanır. Çatışma durumlarında ise gruplar konjonktürel olarak farklılıklara veya benzerliklere odaklanabilmektedir.

2.2. Bir Çatışma Nedeni Olarak Kimlik ve Etnik Kimlik Farklılıkları

Donald Horowitz, çatışma içindeki etnik grupları ayrıntılı olarak incelediği kitabında, etnik kimlik kavramının, oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğunu belirttiği gibi, etnik çatışmaların da buna bağlı olarak tanımlanması ve anlaşılması zor bir olgu olduğunu aktarır. Horowitz, etnik çatışmaları kabaca; dil, din, ırk, mezhep, soy ve renk gibi verili ya da kazanılmış kimliklerin, pek çok farklı sosyal ve psikolojik nedenlerden dolayı birbirleri ile çatışma halinde olması olarak tanımlamaktadır.²² Fakat bu çatışmaların nedenleri ayrı bir çalışma konusu olduğundan, çalışmada bu farklılaşmaların neden olduğu ve etkilediği çatışmalar incelenecektir.

Birçok sosyal bilimci, çatışmaları doğuran ya da sürdürülebilirliğini sağlayan en önemli nedenler arasında etnik farklılıklar olduğunu ileri sürmektedir. Etnik farklılıklar ile çatışmaların ortaya çıkması, süresinin uzaması, savaşa dönüşmesi ve yoğunlaşması arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Kristine Eck, konuya ilişkin istatistiki saha değerlendirmeleri yaptığı bir çalışmada; etnik çerçevede başlayan çatışmaların savaşa dönüşme olasılığının, etnik olmayanlara göre çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçları; etnik

²² Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1984, s. 41-54.

sınırlar içinde harekete geçen çatışmaların, savaşa tırmanma olasılığının, etnik olmayan biçimde harekete geçirilen çatışmalardan %92 daha yüksek olduğunu göstermiştir.²³ Etnik kimliği özgürce ifade edebilmek ve yaşam biçimlerini bu kimlik etrafında biçimlendirmek, kültürel ihtiyaçlar arasında ilk sıralardadır. Bu nedenle birey ya da grupların, toplumsal ve kültürel isteklerinin karşılanmaması, demokratik haklarının kısıtlanması ve insan hakları ihlallerine maruz kalmaları ve bu durumdan şikayetçi olmaları toplumsal çatışma ihtimalini artırır.²⁴

Toplumsal çatışmalar, derin bir şekilde etnik ve dini bölünmelerin yaşandığı çok kimlikli toplumlarda daha sık görülmektedir. Bir görüşe göre bu özelliğe sahip toplumlar, başarısız bir ulus inşa süreci geçirmiş, ekonomik gelişme seviyesi yetersiz kalmış ve istikrarlı siyasi bir yapıdan yoksun ülkeleri meydana getirirler. Bu toplumsal yapı, kendilerini pek çok açıdan olumlu olarak geliştirebilecek bir iç uzlaşmadan da yoksundur.²⁵ Etnik gruplar arasında devlete egemen olan grup, diğer grupları ekonomik ve sosyal alandan uzak tutup, siyasi haklarını kısıtladığında, bu ötekileştirmeye maruz kalan grup, devletle gizli ya da açık bir çatışma içine girer.²⁶ Fakat bunun bir savaşa dönüşmesi için belirli şartların olgunlaşması gerekmektedir. Öncelikle birey ya da grubun, kendi kimliğine ait öğelerin, bir başka grup ya da devlet tarafından baskı altına alındığını fark etmesi ve bunu kabul etmesi gerekmektedir. Böylelikle çatışmaya götüren süreç başlamış olur. Bu farkındalığa kavuşmuş ve baskı altına alınmış grup, eğer sayıca az ise bir silahlı çatışma yaşanması beklenmez ve özellikle diktatörlükle yönetilen ülkelerde olduğu gibi çatışmalar yaşanmadan talepler bastırılır. Fakat bu farkındalığa sahip grup sayıca fazlaysa ve silahlı bir oluşum kurmayı başarmışsa, iç savaşın başlaması için bir diğer faktör de gerçekleşmiş olur. Son olarak grup, ülke içinde ve dışında örgütlenmesini yayarak, maddi destek unsurlarını bir araya getirmişse iç savaş için gereken en önemli şartlar yerine getirilmiş olur. Şatana'ya göre; bu etmenler bir araya gelmeden kimliğe dayalı hiçbir iç savaş ortaya çıkamaz, çıksa bile varlığını sürdüremez. Sonuç olarak kimliğe dayalı farklılıkların bir iç savaşa yol açabilmesi için; “kim” olduğunu ve aynı zamanda baskı altında olduğunu bilen grubun, zaman içerisinde bastırılmış hak ve isteklerinin birikmesi

²³ Kristine Eck, “From Armed Conflict to War: Ethnic Mobilization and Conflict Intensification”, **International Studies Quarterly**, Vol. 53, No. 2, (Haziran 2009), s. 384.

²⁴ Şatana, s. 310.

²⁵ Yasin Athioğlu, “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 73, Sayı 1, (2018), s. 133.

²⁶ Anıl Öztop, s. 60.

sonucu saldırganlaşmaları ve bir lider önderliğinde ülke içinde ve dışında örgütlenmeleri gerekmektedir.²⁷

İç çatışmaların ekonomik nedenlerinin anlatıldığı bölümde, birçok araştırmacının, çatışmaların en önemli nedenlerinin ekonomik nedenler olduğunu ve ekonomik nedenlerin etnik çatışmaları tetiklediğini savunduğunu aktarmıştık. Fakat pek çok çalışma bu tezlerin yanlışlanabilir olduğunu ileri sürmektedir. Ekonomik temelleri savunan maddeci görüşlere göre; çatışmaların nedenleri ekonomik olduğundan çözümleri de ekonomik temellere, yani al-ver mantığına dayanır. Tarafların çıkarları sabit olduğundan adil bir şekilde karşılanan isteklerden sonra çatışmalar sona erer. Fakat bu durum, pek çok kez bu şekilde gerçekleşmez. Çünkü ekonomik istekler, rasyonel çıkar hesaplamalarını tetiklememekte, bunun aksine birey ya da grup, bu isteklerini sosyal ve kültürel kimliklerinden kaynaklanan aidiyet bağlarına göre belirlemektedir. Yani sosyal bir varlık olan birey, maddi çıkarlarının ne olacağına da yine sahip olduğu kimlik çerçevesinde karar vermektedir. Bununla birlikte kimliklerin çoklu bir yapıya sahip olması ve ortama göre değişebilmesi, çıkar tercihlerinin de sabit kalmamasına yol açar.²⁸ Burada dikkat edilmesi gereken nokta tarafların birbirlerini nasıl tanımladıklarıdır. Bu konu, İsrail-Filistin meselesi eksininde ele alındığında, ekonomik temelleri savunan görüşe göre; örneğin Kudüs'ün paylaşımı ya da Gazze'nin statüsü konusunda taraflar birbirlerinin isteklerini al-ver mantığı içinde yerine getirdiklerinde sorunlar çözülür. Fakat asıl odaklanılması gereken nokta bu çatışmaların nasıl ortaya çıktığıdır. Çünkü İsrail-Filistin sorununda tarafların birbirlerine atfettikleri ben ve öteki dahilinde bir düşman algısı söz konusudur. Söz konusu maddi sorunlara da bu düşman algısı yol açmaktadır. Dolayısıyla taraflar birbirlerine istediklerini verseler bile bu geçici bir çözüm sunar. Çünkü tehdit algısından dolayı daha sonra bu istekler değişebilir ve yeniden bir çatışma süreci yaşanabilir. Kalıcı bir barış için, maddi isteklerin karşılanması ve ortadan kaldırılması değil, düşman tanımlamalarının ve algısının dönüştürülmesi gerekmektedir. İsrail-Filistin meselesinde olduğu gibi düşman algısı devam ettiği sürece kalıcı bir barışın sağlanması mümkün olmaz.²⁹

²⁷ Şatana, s. 312-314.

²⁸ Şatana, s. 308.

²⁹ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler** içinde (151-173), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 168.

Peki dünyada kültürel farklılıkların bir iç çatışmaya yol açacak kadar derin olmadığı, örneğin Latin Amerika ülkelerinde ya da Kore gibi ülkelerde de yıkıcı iç savaşların yaşanması, sorununun kimlik temelli bir yaklaşımla ele alınmasında doğru sonuçlara ulaşılmasını engellemez mi? Kimlik temelli yaklaşımın aksini savunanların pek çok kez ortaya attığı bu argüman, anlaşılması oldukça basit fakat birçok kez düşülen bir hatayı barındırmaktadır. Bu hata, kimliğin yalnızca kültürel, etnik ya da dini öğelere dayandırılmasıdır. Oysa kimlik; yalnızca etnik öğeleri değil, aynı zamanda ideolojik ve psikolojik öğeleri de barındırır. Örneğin, İspanyol İç Savaşı'nda, birbirleriyle mücadele eden İspanyolların belki de kültürel farklılıkları yok denecek kadar azdı. Fakat komünizm ve milliyetçilik gibi farklı ideolojik kimlikleri ise, oldukça derin bir şekilde ayrılığa yol açıyordu. Nihayetinde bu savaş, bir kimlik mücadelesini ifade etmekteydi. Bir başka örnek vermek gerekirse; Dünya, tarih boyunca neredeyse kültürel olarak birbirinden farksız kabilelerin mücadelesine sahne oldu. İlk bakışta bunu bir kimlik mücadelesi olarak adlandırmak oldukça yanlış gelebilir. Fakat insanı yalnızca büyük çaptaki kültürel öğeler değil, aynı zamanda daha küçük ölçekte psikolojik dünyası da çatışmalara yönlendirebilir. Eğer insanın ya da insanların oluşturduğu grubun, bireysel çapta ya da büyük ölçekte, ekonomik olsun ya da sosyolojik olsun; istediği, düşündüğü, onu harekete geçiren hemen her şeyin onun kimliğini oluşturduğunu ve ona aidiyet hissettirdiğini biliniyorsa, tüm bu faktörlerden doğan süregelen bireysel ya da toplumsal çatışmaların temelinde kimlik farklılıklarının yattığı sonucuna ulaşılabilir. Bu daha uç bir noktaya da taşınabilir. Örneğin, sosyal ve düşünsel bir varlık olan insanın, bu ayrışmasının belirli bir sınırının olmaması, sonunda onu kendisiyle bile bir kimlik çatışmasına sürükleyebilir. Dolayısıyla kimliğe bağlı bölünmelerin belirli bir sınırı yoktur. Bu nedenle çatışma türlerinin pek çok çoğu derinlikli bir şekilde incelendiğinde kimliğin kendisine bir yer bulduğu dikkati çekmektedir. Sonuç olarak, bir genellendirme yapmak gerekirse hemen tüm çatışmaları, büyük ya da küçük ölçekli farklılıklara dayanan aidiyetler tetiklemektedir demek yanlış olmayacaktır.

Ortadoğu'nun demografik anlamda en karmaşık ülkelerinden biri olan Suriye, nüfus oranları birbirinden farklı pek çok etnik ve dini gruptan oluşan bir nüfus yapısına sahiptir. Suriye'nin sahip olduğu bu çeşitlilik, kültürel bir zenginliği ifade etmesinin yanında ülkede yaklaşık on yıldır yaşanan yıkıcı iç savaşa zemin hazırlayan faktörler arasındadır. Etnik ve dini gruplar arasındaki tarihi süreçte ortaya çıkan ve giderek derinleşen kırılganlık, nihayetinde ülkenin modern siyasi tarihine de büyük ölçülerde etki etmiş ve siyasi yapı bağımsızlık tarihi

boyunca kimliğe dayalı kutuplaşma üzerinden inşa edilmiştir. Ülkedeki kimliğe dayalı siyasi kutuplaşma, iç savaşın ortaya çıkmasına etki etmesinin yanında çatışmalar boyunca kendisini oldukça güçlü şekilde hissettirmiş ve ana cepheler savaşın ilerleyen süreçlerinde kimlikler etrafında şekillenmiştir. Aynı zamanda etnik ve dini aidiyetler savaşın sürekliliğini sağlamak açısından taraflarca motive edici bir argüman olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla Suriye İç Savaşı hem etnik ve dini kutuplaşmaların etkisi ile ortaya çıkan hem de savaşın sürekliliği bu ekseninde ilerleyen bir iç savaşı ifade etmektedir. Elbette bu faktörün yanında tarafların kazanım elde etmeye çalıştığı çok çeşitli motive edici etkenler de vardır. Fakat tarafların bu etkenlere ulaşma yollarının belirlenmesinde de kimliğe dayalı aidiyetler belirleyici olmaktadır.



İKİNCİ BÖLÜM

3. SURİYE’NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Ortadoğu’yu, Anadolu’ya, Akdeniz’i Ortadoğu’nun diğer iç bölgelerine bağlayan stratejik bir konumda olan Suriye, tarih boyunca bölgede hakimiyet kurmak isteyen güçlerin ilgisini çekmiştir. Bu coğrafi konumunun, Suriye’de yaşam şeklinin ve siyasi kültürün yapısında çok çeşitli etkileri olmuştur. Ülke imparatorluklar tarihinde köprü konumundaki bir hareket sahası olduğu için, yüzyıllarca merkezi bir devlete sahip olamamış ve diğer büyük devletlerin bir vilayeti olarak kalmıştır. Ülkenin batı kesimlerinin bütünüyle Akdeniz’e bakması ve 100 mil uzunluğundaki dar verimli araziden sonra doğu kesimlerinde çölün başlaması, bu arada kalan bölgeyi tarih boyunca ekonomik ve siyasi anlamda bölgenin cazibe merkezlerinden biri haline getirmiştir.³⁰ Resmi adıyla Suriye Arap Cumhuriyeti olan ve toplam yüzölçümü yaklaşık 185 bin km² olan ülke, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı’dan koparak ve 1946’daki bağımsızlığına kadar Fransız mandası olarak kalmıştır.

3.1. Coğrafi Konum ve Yeraltı Kaynakları

Ortadoğu’nun, yerküre üzerinde çok önemli bir coğrafi konuma sahip olduğunu ilgili bölümlerde incelemiştik. Suriye ise, Ortadoğu’da oldukça önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Doğalgaz kaynakları bakımından ülkelere yüzlerce yıl yetecek zengin bir rezerve sahip Doğu Akdeniz’e 193 km’lik bir kıyı uzunluğu bulunan Suriye’nin, ayrıca kuzey kara sınırında 911 km ile gelişmekte bir ekonomiye sahip Türkiye bulunmaktadır. Türkiye insan kaynakları, bilim, sanayi ve teknoloji bakımından bölge ülkeleri arasında oldukça iyi bir konuma sahiptir. Ülkenin doğusunda dünyanın en zengin petrol yataklarına sahip ülkelerinden biri olan Irak, güneyinde dünyanın ikinci en fazla petrol rezervine sahip S. Arabistan ile sınırı bulunan Ürdün, güneybatısında ise diğer Akdeniz ülkeleri Lübnan ve İsrail bulunmaktadır. Suriye, dünyanın en büyük petrol üreticisi ülkeleri tarafından çevrelenmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerin petrollerini ve İran petrollerini de Irak üzerinden alarak Akdeniz’e ulaştırabilecek bir köprü konumundadır. Türkiye ile Ortadoğu ülkelerini ve Mısır’ı kara yolu ile bağlamasının yanında diğer bölge ülkelerinin Akdeniz’e açılan kapılarından biri konumundadır.

³⁰ Zekeriya Kurşun ve Diğerleri, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2013, s.57.



Harita 1. Suriye'nin Coğrafi Konumu

Kaynak: <https://www.britannica.com/place/Syria>

Suriye'nin Arap ve İslam dünyasında birçok yeni fikrin ve hareketin çıkış noktası olması ile kültürel, dini, entelektüel yönlerden bir merkez konumunda bulunması da bölgedeki önemi artırmaktadır. Bu merkezi konumundan dolayı Suriye, Ortadoğu bölgesini derinden etkileyen; Arap Milliyetçiliği, Baas ideolojisi ile bağımsızlık fikirlerinin pek çoğunun çıkış noktasıdır.

Suriye kanıtlanmış 2,5 milyar varil petrol ve 240 milyar m³ doğalgaz rezervine sahiptir. Fakat yer altı kaynakları bakımından diğer bölge ülkelerine kıyasla fakir bir ülkedir. Suudi Arabistan 268 milyar varil petrol sahipken, İran 34 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahiptir.³¹ Suriye'nin asıl jeopolitik değeri sahip olduğu yer altı kaynaklarından değil, coğrafi konumundan ileri gelir. Dünya siyasetinin egemen güçleri, geçiş yolları üzerinde bir köprü

³¹ *Syria Energy Data, Statistics and Analysis*, (August 2011), https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Syria/archive/pdf/syria_2011.pdf, (11.03.2020)

konumunda olmasından, Doğu Akdeniz’de kıta sahanlığının bulunmasından ve diğer bölge ülkeleri ile coğrafi yakınlığından dolayı bu ülkenin stratejik öneminden yararlanmak istemektedirler. Ülkelerin stratejik önemini belirleyen temel unsurlar yalnızca o ülkenin öz kaynakları değil, diğer ülkelere göre konumu hatta kıtalararası konumudur. Bu bakımdan ülkelerin jeopolitiğini belirleyen temel unsurlar bütünsel bir yaklaşımla ele alınıp öyle değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Suriye dünya üzerinde ender bir stratejik öneme sahip bir üs konumundadır.

3.2. Suriye’nin Genel Ekonomik Özellikleri

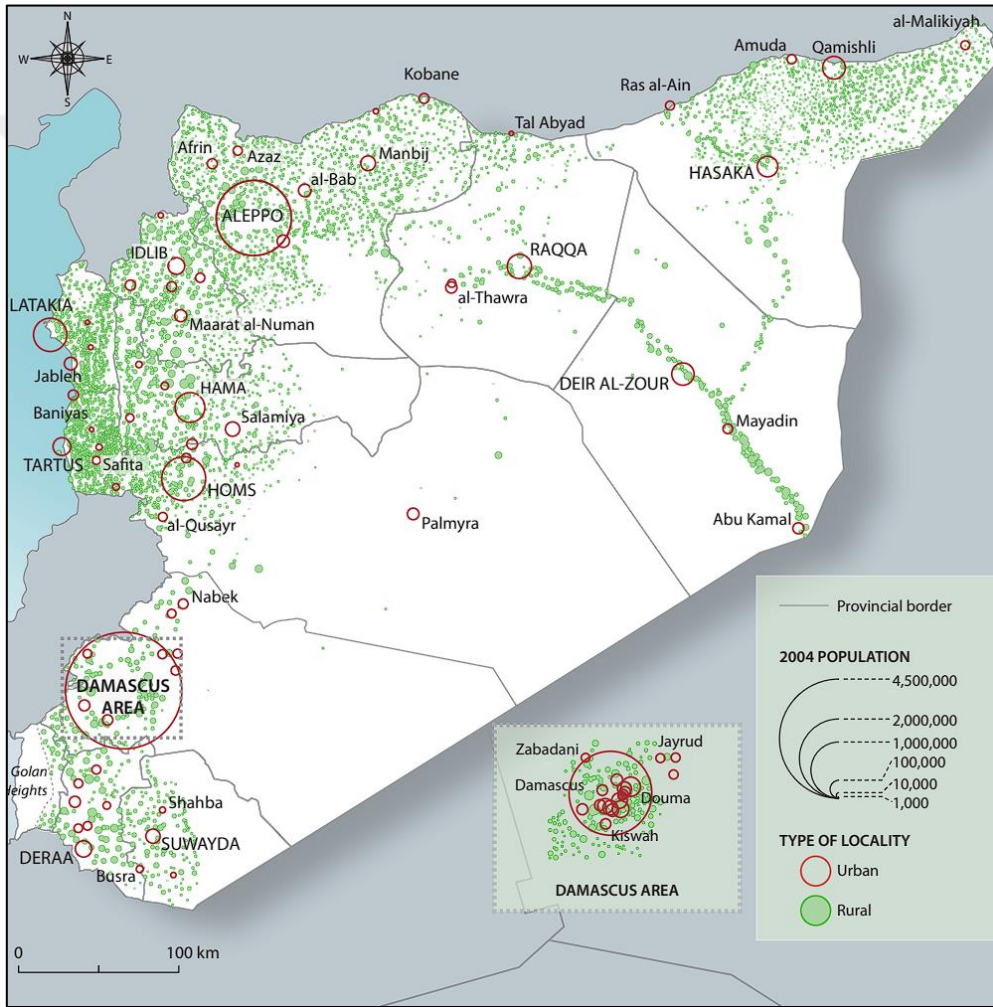
İç savaş öncesinde nispeten planlı bir ekonomiye sahip olan Suriye’de, Hafız Esad ile birlikte devlet yönetiminde 90’lı yıllara doğru giderek kapitalistleşen “sosyalist ekonomi modelini” benimsenmişti. Bu sistem Esad’ın iktidar gücünü pekiştirdi ve devletçi ekonomik model, rejimin yakın çevresine alan açtı. 1980’li yıllardan sonra ekonomide kademeli olarak bir liberalleşme görüldü ve 2000 yılından itibaren Beşar Esad ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş yapıldı.³² Beşar Esad iktidara gelir gelmez ekonomide pek çok reform gerçekleştirmek için adımlar atıp; özel bankalar ve borsa sistemi oluşturmuş, faiz oranlarını düşürüp, bir kur politikası belirlemiş, yabancı yatırımların önünü açmak için yabancı dövizle engel olan kanunlarda değişiklik yapmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen ekonomideki yozlaşmanın önü kesilememiş, devlet, daha doğrusu “aile” yönetimdeki bu mali sistem ülkede işsizlik başta olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmiştir.³³ İç savaş öncesinde Suriye’nin ekonomisi büyük oranda petrole dayalı gelirlere bağlıydı. Ayrıca tarım ve turizm ülkenin diğer önemli gelir kaynaklarıydı. 2011 yılında Suriye’nin toplam ihracat gelirinin 3/2’sini, toplam bütçe gelirinin yarısını petrol oluşturmaktaydı. Ayrıca Doğu Akdeniz’de önemli limanlara sahip olan Ülke, Ortadoğu-Avrupa arasındaki ticaretin hem deniz hem de kara bağlantısı konumundaydı. 2011 yılında 8,7 milyar dolar civarında bir ihracat gelirin sahip ülkenin, 2017 yılına gelindiğinde ihracatı 680 milyon seviyelerine kadar gerilmişti. Aynı yıl %91 oranında daralan ihracata ek olarak ithalat da %77 oranında daralmıştır.³⁴ İç savaş ile birlikte ülkede üretim faaliyetleri en alt seviyede gerçekleşmekte ve ülkede savaşan grupların

³² Ivan Briscoe, Floor Janssen ve Rosan Smits, “Stability And Economic Recovery After Assad: Key Steps For Syria’s Post-Conflict Transition, **Netherlands Institute of International Relations**, (Nov. 2012), s. 9-10.

³³ Muhittin Ataman, **Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum**, SETA, Rapor No. 6, Nisan 2012, s. 6.

³⁴ Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, **Suriye Ülke Raporu**, Bursa, 2019, s. 5.

büyük çoğunluğu dış yardımlar ile ayakta kalmaktadır. Elbette iç savaşın çıkmasında Suriye rejiminin ekonomik nepotizm uygulamaları da etkili olmuştur. Çünkü özel sektörle devlet iç içe geçmiş bir yapı arz etmekteydi. Ülkenin önemli mali kaynaklarının yönetimine rejim yanlısı kişiler getirilerek rejimin devamı için ekonomik güç oluşturulmuştu. 2005 yılı verilerine göre nüfusunun %30'unun yoksulluk sınırının, %11'nin açlık sınırının altında olan ülkede, aynı dönemde azınlık iktidarının yandaşları ülkenin kaynakları üzerinde geniş tasarruf haklarına sahiptiler.³⁵



Harita 2. Suriye Nüfusunun Coğrafi Dağılımı

Kaynak: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

³⁵ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, **Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye’de Değişimi Zorlamak**, USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, Rapor No. 11-04, Ankara, 2011, s. 17-18.

3.3. Suriye'nin Demografik Yapısı

Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış Suriye'nin uzun bir sosyal geçmişi olması, demografik yapısını da şekillendirmiştir. Ülke genel anlamda nüfusları birbirinden farklı birçok etnik ve dini gruptan oluşmaktadır. Bu çeşitlilikte tarihi mirasın yanında, ülkenin yapay sınırlara sahip olması da etkilidir. Bu nedenle Suriye'nin ve diğer birçok bölge ülkesinin siyasi yapıları, nüfus ve diğer toplumsal özellikleri değerlendirirken, bu yapay sınırlar içinde bir araştırma sahası oluşturmak kesin sonuçlar alma hususunda sağlıklı bir yöntem değildir. Çünkü bölgenin kültürel yapısı her ne kadar heterojen bir yapıya sahipse de bu ülkelerin sosyal ve siyasal tarihleri bir yapbozun parçalarıdır. Bu nedenle bölgede herhangi bir konu etrafında araştırılan bir ülkenin, gerçek anlamda anlaşılması için önce Ortadoğu bölgesinin anlaşılması gerekmektedir. Ortadoğu'da hiçbir ülke, neredeyse hiçbir siyasi, sosyal ve ekonomik konuda birbirinden bağımsız değildir. Dolayısıyla Ortadoğu'suz bir Suriye düşünülemez.

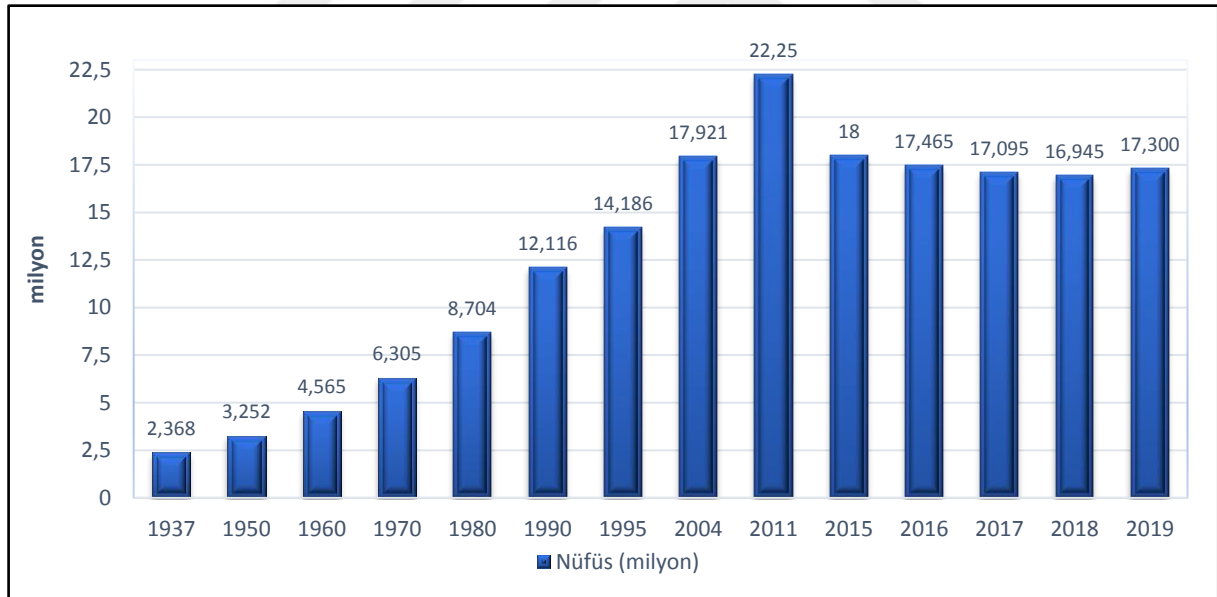
Bir imparatorluğun ayrı ayrı vilayetleri olan ülkelerin, bir anda çizilen yapay sınırlarla birer devlet haline dönüşmesi ve bir zamanlar aynı devleti paylaşan aynı etnik ya da dini kökene sahip insanların, bir anda ayrı birer devletin vatandaşları olması bölge halkları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Esasen Suriye'nin ya da başka bir ülkesinin toplumsal yapısının anlaşılması için öncesinde Ortadoğu coğrafyasının bütün olarak genel bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Fakat bir çalışma belirli bir sınır gerektirdiğinden Ortadoğu'nun geneline ilişkin araştırmalara çalışma içerisinde yer verilmemiştir. Bununla birlikte Suriye'deki etnik ve dini gruplar incelenirken yalnızca istatistiki veriler değil aynı zamanda bu grupların kısa sosyal tarihleri, diğer etnik ve dini gruplarla ilişkileri de incelenecektir.

Halep'i de içine alan Suriye bölgesinde, bilinen ilk nüfus sayımı 1830 yılında Osmanlı idaresi altında yapıldı. Bu sayımın sonucunda; 1 milyon Müslüman, 37 bin Rum, 52 bin Ermeni, 16 bin Yahudi, 55 bin Hristiyan ve 20 bin Süryani nüfus tespit edilmişti.³⁶ Suriye'nin; Arap, Kürt, Türkmen, Ermeni gibi birçok farklı etnik gruptan ve Sünni, Nusayri, Dürzi, Hristiyan gibi birçok farklı dini gruptan oluşan bir nüfus yapısı vardır. Ülkede yaşanan iç savaş Suriye'nin halihazırdaki demografik yapısı hakkında, kesin bilgilere ulaşılmasını imkânsız kılmaktadır.

³⁶ Haktan Birsell, "Orta Doğu ve Türkiye Jeopolitiğine etkileri Üzerine Bir Değer Olarak Suriye ve Suriye Demografisi", 2012, s. 6.

Ayrıca ülkenin modern tarihi boyunca otoriter rejimler tarafından yönetilmesi ve daha çok bu rejimin azınlık iktidarı olması da iç savaş öncesine ait kesin demografik veri ortaya konmasını güçleştirmektedir. Çünkü azınlık iktidarının diğer gruplar üzerinde uyguladığı politikalar nedeniyle bu grupların resmi sayılarında manipülasyon yapılmış olma ihtimalinden verilere şüpheyile yaklaşılmaktadır. O nedenle bu gruplara ait demografik veriler birçok kaynaktan toplanan istatistiklerin ortalaması ile değerlendirilecektir.

İç savaş öncesinde ülke yaklaşık 22-22,5 milyon kadar bir nüfusa sahipti. Nüfus yapısında gençlerin ağırlıklı olduğu ülkede; toplam nüfus oranının %53'ünü 0-24 yaş, %37,3'ünü ise 25-54 arası yaş arasındaki nüfus oluşturur. Ülkede ortalama yaş 23, ortalama doğum oranı %2,3, ortalama yaşam ömrü ise 73 yıldır. Suriye'de nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır.³⁷ Fakat iç savaşla birlikte tüm bu verilerde belirgin bir değişim yaşandı. Özellikle nüfus sayısı önemli oranda azaldı ve ülkenin etnik ve dini yapısındaki nüfus oranında da değişimler gözlemlendi.



Grafik 1. Suriye Nüfusunun Tarihi Seyri

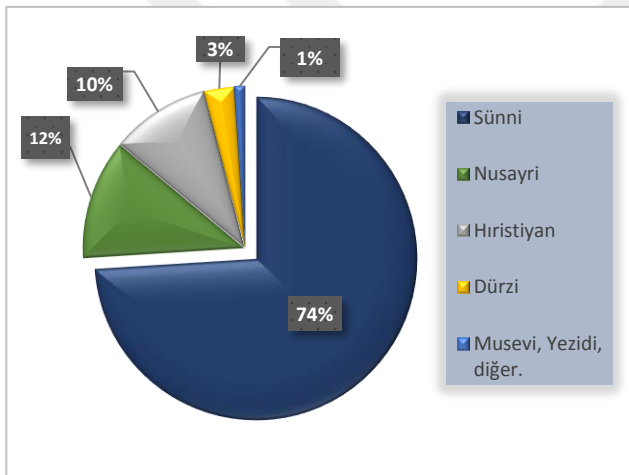
Kaynak:³⁸

³⁷ **Suriye'ye Ait Demografik Veriler**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> ve <http://www.fao.org/faostat/en/#country/212> (11.03.2020)

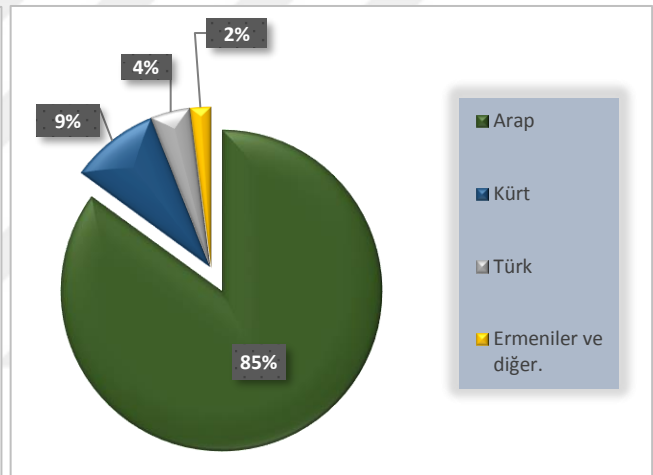
³⁸ **Suriye Nüfusunun Tarihsel Seyri** (11.03.2020)

- <http://www.fao.org/faostat/en/#country/212>,
- <https://www.worldometers.info/world-population/syria-population/>,
- <https://www.populationpyramid.net/syrian-arab-republic/2019/>,
- <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>,

Birçok kaynaktan alınan verilerin ortalaması ile vücut bulan rakamlara göre, iç savaş öncesinde Suriye'nin etnik yapısının; %85'ini Araplar, %9'unu Kürtler, %4'ünü Türkmenler, %2'sini ise Ermeniler ve diğer etnik gruplar oluştur. Dini dağılıma bakıldığında ise ülke nüfusunun; %86'sını Müslümanlar (%74 Sünni, %12 Nusayri), %10'unu Hristiyanlar, %3'ünü Dürziler, %1'ni ise Musevi, Yezîdî gibi diğer dini azınlıklar oluşturur. %74 oranındaki Sünni nüfusun %65'ini Araplar oluştururken, Kürt ve Türkmen nüfusun nerdeyse tamamı Sünni'dir.³⁹ Suriye özelinde çalışmaları bulunan Nikolaos Van Dam'a göre; Suriye nüfusu %82'5 oranında Araplardan, %8,5 oranında Kürtler 'den, %4 oranında Ermenilerden, %3 oranında ise Türkmenler ve Çerkezler gibi diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.⁴⁰



Grafik 2. Suriye'nin Dini Yapısı



Grafik 3. Suriye'nin Etnik Yapısı

Ülkede dillerin dağılım oranına bakıldığında ise, hemen hemen etnik yapıya paralel bir tablo çizerek; %90 Arapça, %8-9 Kürtçe, %1-2 oranında ise diğer diller konuşulmaktadır.⁴¹ Fakat Suriye bölgesinde yaşayan Türkçe konuşan Türkmen nüfusun oranına ilişkin farklı kaynaklar farklı veriler ortaya koymaktadır. Örneğin Kirişcioğlu; 2011 yılında Suriye'de %7 civarında bir Türk diline sahip bir nüfus olduğunu belirtmektedir.⁴² Fakat bu oran önemli ölçüde Türkçe yerine Arapça konuşmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi ülke demografisine ilişkin

³⁹ (I) Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", **Mezhep Araştırmaları**, Cilt 6, Sayı 2, (2013) s. 506., (II) Kıran, s. 99-100., (III) Dinçer ve Coşkun, s. 5.

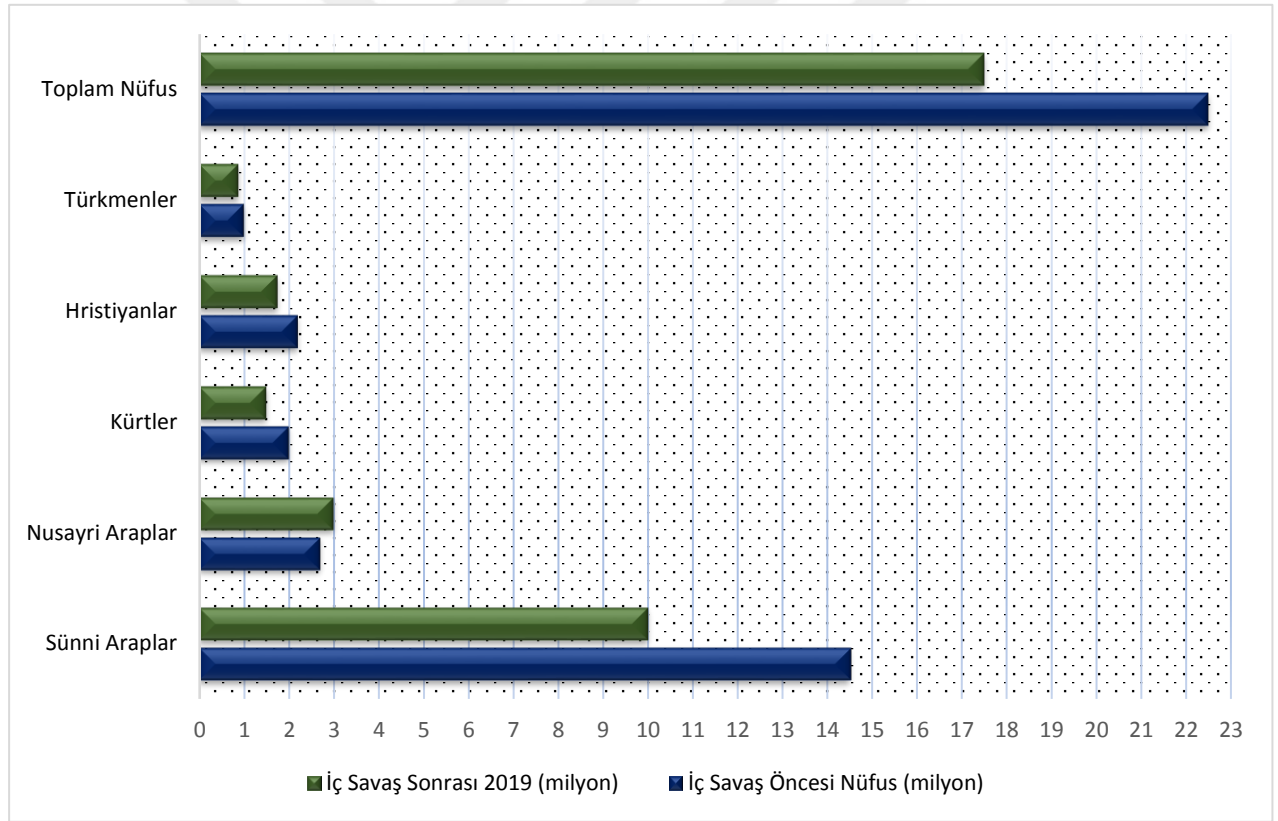
⁴⁰ Van Dam, s. 17.

⁴¹ Ataman, s. 10.

⁴² Fatih Kirişcioğlu, **Suriye'de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri**, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Rapor No. 1, 2013, s. 6.

veriler oldukça tartışmalıdır. Etnik grupların incelendiği bölümlerde bu durum ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

İç savaş başladıktan günümüze kadar geçen sürede ülke içinde ve ülke dışına yapılan göçler sonucunda demografik yapı önemli ölçüde değişmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre iç savaş nedeniyle Suriye’den diğer ülkelere göç eden mülteci ve sığınmacıların sayısı yaklaşık 5,6 milyondur.⁴³ İç savaş öncesinde nüfusun 22,5 milyon seviyesinde olduğunu göz önüne aldığımızda, fakat doğum miktarı eklenmediğinde; göçler ve ölümlerle bu nüfus 16,5 milyon seviyelerine düşmüştür. Fakat doğumları eklediğimizde gününüzde ülke nüfusunun 17-17,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.



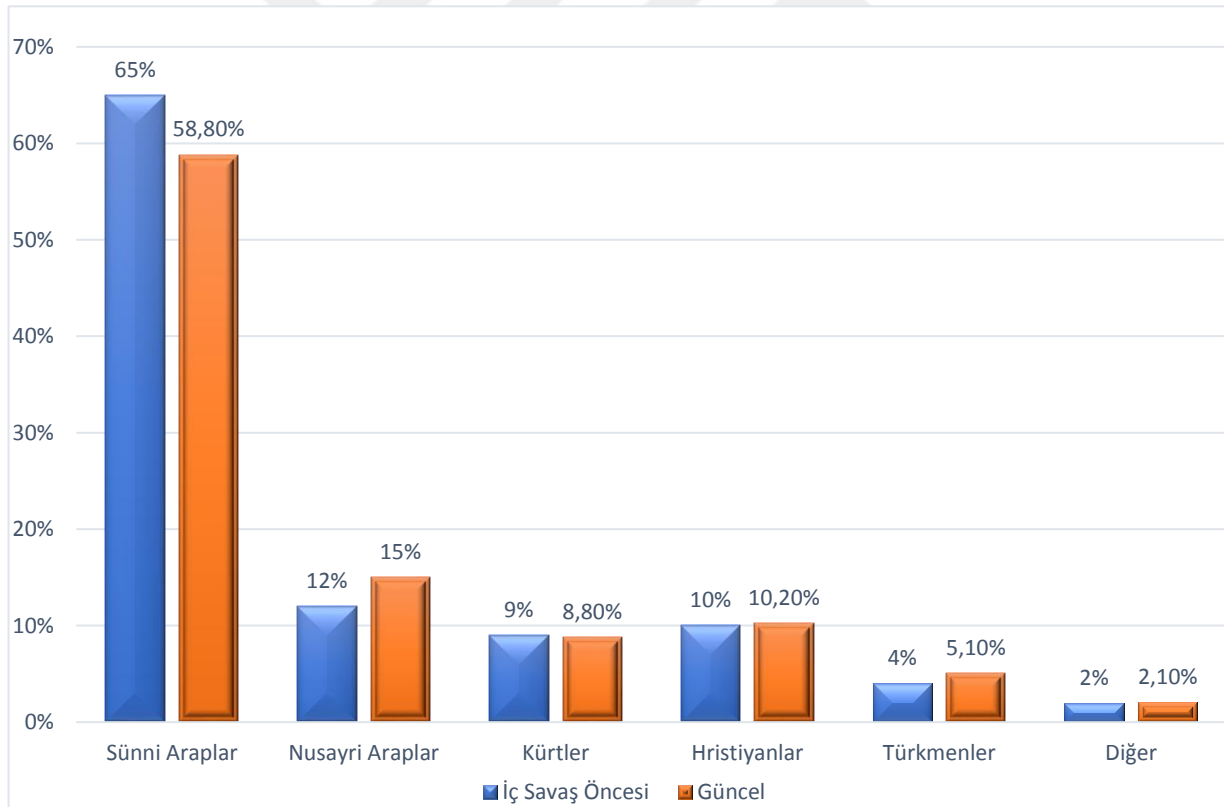
Grafik 4. Suriye Demografisinin İç Savaş Öncesi ve Sonrası Durumu

Kaynak: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

⁴³ Kayıtlı Suriyeli Mültecilere Ait Veriler, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, (12.03.2020)

ABD’de Ortadoğu özelinde araştırmalar yapan Washington Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü tarafından Suriye mültecilerinin demografisi üzerinde yapılan bir araştırmada; ülke dışına göç eden 5,6 milyonluk nüfusun %79’unu Sünni Arapların, %9’unu Kürtlerin, %8’ni Hristiyanların, %4’n ise Türkmenler ve diğer grupların oluşturduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Yani rejim ve çevresinin mensup olduğu Nusayri nüfustan ülke dışına kayda değer bir g olmamıştır.

Elde ettiğimiz bu veriler doğrultusunda Suriye’nin güncel demografisine ilişkin yaklaşık değerler taşıyan yeni bir tablo oluşturmak mümkündür. Buna göre; iç savaş öncesinde yaklaşık %65 oranında bir nüfusa sahip Sünni Araplar %58,8 seviyelerine kadar gerilemiş, buna karşın iç savaş öncesinde %12 oranında bir nüfusa sahip Nusayrilerin oranı ise %15 seviyelerine kadar çıkmıştır. Diğer etnik grupların ülke içindeki nüfusları azalsa da toplam nüfus azaldığından oranlarında çok belirgin bir değişiklik olmamıştır.



Grafik 5. Suriye Demografisinin İç Savaş öncesinde ve Sonrasındaki Oransal Değişimi

Kaynak: Fabrice ve Horan, s. 20-22.

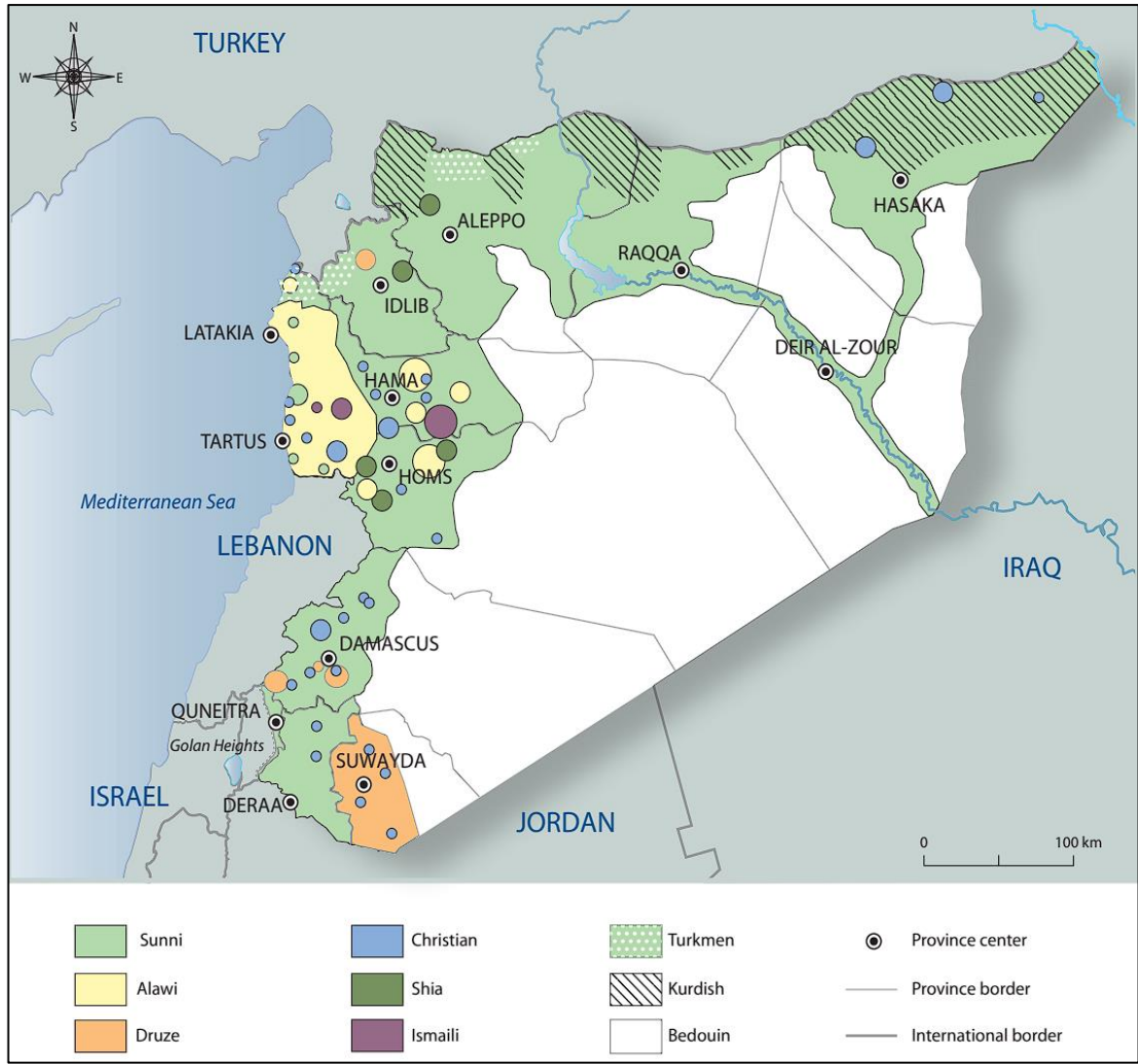
⁴⁴ Fabrice Balanche ve Mary Kalbach Horan, *Sectarianism In Syria’s Civil War*, Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2018, s. 20-22.

4. SURİYE'DEKİ ETNİK-DİNİ GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ VE İÇ SAVAŞTAKİ GENEL TUTUMLARI

4.1. Etnik Gruplar

Suriye'nin heterojen etnik yapısı ülkedeki çatışmaların başlıca nedenleri arasında gösterilmektedir. Fakat bu iddiayı kanıtlamak, öncesinde söz konusu etnik grupların; tarihini, genel yapısal özelliklerini, ülkedeki siyasal ve toplumsal konumlarını ve diğer gruplarla olan ilişkilerini açıklamayı gerektirir. Bununla birlikte ülkedeki etnik farklılıklar siyasi ortamda kendini sonuna kadar hissettirmekte ve kutuplaşmaların önemli bir kısmı bu ekseninde gerçekleşmektedir.

Ülkedeki çatışma etnik çatışma hatlarını geniş bir açıdan değerlendirdiğimizde; en büyük etnik grup olan Araplar ile en büyük ikinci etnik grup olan Kürtler arasında belirgin bir oransal farklılık olmasına rağmen, süregelen bir çatışma söz konusudur. İç savaş öncesinde iktidar sahibi Nusayri Araplar, Kürtler üzerinde süregelen bir baskı uygulamış, iç savaş sonrasında ise çatışmaların eksenini Sünni Araplar ile Kürtler arasında ağırlık kazanmıştır. Ayrıca ülkedeki en şiddetli çatışmalar Arapların kendi arasında olan çatışmalardır. Ülkenin modern tarihi boyunca; çoğunluk Sünni Araplar ile iktidarı elinde tutan azınlık Nusayri Araplar arasında bir çatışma ortamı oluşmuş, 2011 yılı itibarıyla bu çatışmalara bir de iç savaş eklenmiştir. Suriye'de yaşayan Türkmenlerin ise ana çatışma gruplarını Nusayri Araplar ile ayrılıkçı Kürt gruplar oluşturmaktadır. Radikal-Cihadi Sünni Arap gruplar ise ülkedeki bütün unsurlara karşı bir cephe geliştirmiştir. Sonuç olarak neredeyse her farklı kimliğe sahip grup arasında bir çatışma söz konusudur. İç savaşla birlikte bu çatışmalar hem sıcak bir hal almış hem de anlaşılması epey gayret gerektiren çok daha karmaşık bir yapı oluşmuştur. Örneğin temel hedefleri rejimi devirmek olan Suriyeli Sünni Arap muhalif gruplar bile birçok zaman diliminde, pek çok farklı isimde, onlarca farklı parçaya bölünerek birbirleriyle çatışma içinde oldukları lokal kontrol sahaları elde etmişlerdir. Ayrıca bu durum iç savaşın muhalifler açısından ağır bir başarısızlıkla sonuçlanmasının başlıca nedenlerindendir.



Harita 3. Suriye’deki Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı

Kaynak: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

4.1.1. Araplar

Ortadoğu’daki en kalabalık etnik grup olan Araplar aynı zamanda Suriye nüfusunun da %85’ini oluşturmaktadır. Ülkedeki Arap nüfusu; Sünniler, Nusayriler, Hristiyanlar ve Dürziler oluşturur. Sünni Arapların nüfus içindeki oranı iç savaş nedeniyle gerilemiş, buna karşın Nusayrilerin oranı ise artmıştır. Fakat halihazırda ülke nüfusunun yaklaşık %58’ini Sünni Araplar oluşturmaktadır. Ortodoks Grek ya da Katolik Grek Kiliselerine bağlı olsalar da Hristiyanların büyük çoğunluğu da Araplardan oluşmaktadır.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir dizi anlaşma ile yapay sınırlar etrafında Suriye ülkesi oluşturulmuş, önemli sayıda Arap nüfus bu ülke sınırları içinde kalmıştır. Bugün Suriye’nin kuzey bölgelerinde Kürtlerin yoğunlukta olduğu yerler haricinde ülkedeki hemen

⁴⁵ Salih Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (2000), s. 202.

bütün bölgelerde Araplar çoğunluktadır. Arapların çatışma eksenini daha çok kendi içinde Sünni-Nusayri çatışması olarak gerçekleştirmektedir. Bu çatışma dinamikleri dini yapıların ele alındığı bölümde değerlendirilecektir.

4.1.2. Kürtler

Suriye nüfusunun yaklaşık %9'una tekabül eden Kürtlerin nüfusu iç savaş öncesinde yaklaşık 2 milyon olmasına karşın günümüzde 1,5 milyona kadar gerilemiştir. Günümüz Suriye topraklarına ilk kez yaklaşık bin yıl önceye yerleşmeye başlayan Kürtler, Osmanlı döneminde Anadolu'dan gelen göçlerle birlikte bölgede yoğunlaşmaya başlamışlardır.⁴⁶ Suriye Kürtlerinin büyük çoğunluğu Sünni mezhebine mensuptur. Fakat Kürtlerin ülke içi politikaları Sünnilik ekseninde değil Kürtçülük ekseninde yapılmıştır. Halihazırda Kürtlerin Suriye'den en yoğun olduğu bölgeler ülkenin kuzeyi boyunca uzanan Türkiye sınırıdır. Özellikle Halep vilayetinin kuzeybatısı (Afrin), Haseke vilayetinin Türkiye sınırlarına yakın bölgesi, Fırat nehrinin ülkeye giriş yaptığı alanın çevresi (Ayn el-Arap) Kürtlerin en fazla yoğunlaştığı bölgelerdir.⁴⁷ Kürt nüfus bölgede tüm Türkiye sınırı boyunca çoğunluğu oluşturmayıp asıl yoğunlaştığı bölgeler parçalı bir yapı arz etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgenin Fransız mandasına girmesiyle Kürtler için Suriye'de yaklaşık yüz yıldır devam eden baskı süreci başlamış oldu. Ülkeyi 1920-1946 yılları arasında yöneten Fransızlar, kontrolü ellerinde tutmak için böl-yönet politikası uygulamış, özellikle çoğunluk yerine kendileri için kolay yönetilebilir azınlıkları desteklemişlerdir. Savaş sonrası artan Arap milliyetçiliğine karşı dini ve etnik bir denge oluşturmak isteyen manda yönetimi bu doğrultuda Dürzi, Nusayri ve Hristiyanlara özerklik yolunu açan haklar vermiştir.⁴⁸ Fransızlar etkisi altındaki azınlıklara yalnızca kendi kontrol alanlarını tahsis etmekle kalmayıp, ülkenin en önemli kurumlarına, devlet yönetimine, önemli temsilciliklere bu gruplara mensup

⁴⁶ Ahmet Emin Dağ, "Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Analiz 5, (Temmuz 2015), s. 12.

⁴⁷ Bağlıoğlu, s. 507.

⁴⁸ Aşkın İnci Sökmen, "Suriyeli Kürtler", Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi (içinde 231-252)**, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 236.

kişileri atamıştır. Bunun yanında ülkede eğitim, sağlık ve diğer pek çok olanaktan bu gruplar öncelikli olarak yararlanmışlardır.⁴⁹

Suriye Kürtleri 1928 yılına gelindiğinde Fransızların Dürzilere Dürzi Dağı merkezinde, Nusayrilere Lazkiye-Tartus bölgesinde kurdurduğu özerk yönetimleri dikkate alarak manda yönetimden bir takım özerk haklar talep ettiler. Ana dilde eğitim, Kürtçenin Kürt bölgelerinde resmi dil olması ve bölgedeki yönetim kadrolarına Kürt yöneticilerin atanması ekseninde gerçekleşen bu talepler Fransız yönetimi tarafından olumsuz karşılanmıştır.⁵⁰ Fransızların bu istekleri geri çevirmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi; kendi ülkelerinde Kürtlerle sorunları olan Türkiye ve Irak'ın tepkisini çekmemek ve bu ülkelerle olan çıkarlarını korumak için talepleri reddettiler.⁵¹ İkincisi ise; kendi nüfuz alanını genişletmek için bölgedeki Kürt ayrılıkçı hareketlerini destekleyen Britanya ile rekabet halinde olduğundan bu talepleri reddederek bölgesel çıkarlarını korumak yoluna gittiler.⁵² Ayrıca Fransa sadece dini azınlıklara haklar verdiğini ileri sürerek Kürtlerin bir etnik azınlık olduğundan bu haklara cevap veremeyeceğini deklare etmiştir.⁵³ Kürtler bu dönemde özerklik alamamalarına rağmen Suriye'de nispeten güçlenmeye başladılar. Türkiye'de 1925'te bastırılan Şeyh Said isyanının ardından Suriye'nin kuzeyine yoğun bir Kürt milliyetçisi göçü yaşandı. Bu göçün sonunda Suriye'nin kuzeyinde asıl amacı Türkiye'nin doğusunda bir ayrılıkçı hareket başlatmak olan Hoybun (Bağımsızlık) Partisi kuruldu. Ayrıca Fransızlar, bölgede 1927-1930 arasında yoğunlaşan bu örgütlenmeye, Kürtlerin desteğini kaybetmemek adına serbestlik tanımıştır.⁵⁴

Fransız mandasının 1946 yılında Suriye'de son bulmasının ardından ülke bağımsızlığına kavuştu. Bunun ardından kısa bir süre Kürtler için görece bir serbestlik ortamı oluştu.⁵⁵ Ülkede yaşanacak pek çok askeri darbeden birini 1949 yılının mart ayında Kürt kökenli Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim gerçekleştirmiş ve başbakan olarak yine Kürt bir isim olan Muhsin Berazi'yi atamıştır. Fakat aynı yıl içinde bu iktidar, Müslüman Kardeşler

⁴⁹ Özkan Gökcan, "Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011)", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, (2018), s. 165.

⁵⁰ Jordi Tejel, "**Syria's Kurds History, Politics And Society**", New York, Routledge Press, 1. Basım, 2009 s. 8-37.

⁵¹ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 2, Sayı 8, (2007), s. 93.

⁵² Sökmen, s. 236.

⁵³ Gökcan, s. 166.

⁵⁴ Abbas Vali, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, Fahriye Adsay (çev), İstanbul: Avesta Yayınları, 2005, s. 243.

⁵⁵ Özkaya, s. 95.

destekli bir darbe ile düşürülmüştür.⁵⁶ Bundan sonraki süreçte Kürtler için giderek katılan bir asimilasyon süreci başlamış, işyeri tabelalarının yalnızca Arapça olması kararlaştırılmış, 1954 yılından itibaren Kürtçe plak ya da kasetler toplanmaya başlamış ve bunları bulunduranlar hapse atılmıştır. Yıl 1958’de ise Kürtçe müzik ya da yayın yapmak tamamen yasaklanmıştır. 1962 yılında yasa dışı Kürt göçünü tespit etmek amacı öne sürülen bir nüfus sayımı Haseke bölgesinde yapılmış,⁵⁷ bunun neticesinde 1935 yılına kadar vatandaşlığını ispat edemeyen 120 bin Kürt vatandaşlıktan çıkarılmıştır. İç savaş öncesinde vatandaş olmayan ülkedeki Kürt nüfusu 300 bin civarındaydı. Baas Partisi ile birlikte bölgesel bir demografi değişikliği amacı taşıyan “Arap Kuşağı” adında bir proje başlatılmıştır.⁵⁸ Bu projenin hedefi dönemin Suriye istihbaratı raporlarına göre; “devletin ve Arapların düşmanı olan ve Suriye toprak bütünlüğünü bozan bir tehlike olarak görülen” Kürtlerin yaşadığı verimli topraklara Arap aileleri yerleştirilerek demografik bir denge kurmaktır. Bu doğrultuda yaklaşık 7 bin Arap aile bu bölgelere yerleştirilmiş ve Kürtçe yer isimleri Arapça ile değiştirilmiştir.⁵⁹

Hafız Esad’ın 1970 yılında iktidara gelmesi ile Kürtlere yönelik çok eksenli bir politika izlenmiştir. Hafız Esad Türkiye ve Irak’taki Kürt ayrılıkçı hareketleri doğrudan desteklerken kendi ülkesindeki Kürtlere yönelik görece bir serbestlik tanısa da baskı rejimini sürdürmüştür.⁶⁰ 1976 yılında Arap kuşağı projesinden vazgeçilmiş, 1980’de Kürt siyasi mahkumlar serbest bırakılıp Kürt bölgelerine yönelik altyapı çalışmaları yapılmıştır.⁶¹ Elbette Hafız Esad bu politikalarında faydacı bir yaklaşım benimseyerek Kürtleri bir koz olarak kullanmak istemiştir. Bu doğrultuda PKK, KDP ve KYB ile bağlantı kurup bu örgütleri lojistik anlamda desteklemiştir. Esad bunun karşılığında bu grupların kendi ülkesindeki Kürtleri desteklememelerini, motivasyonları Irak ve Türkiye’ye karşı kullanmalarını talep etmiştir. Bu nedenle kendi ülkesindeki Kürtler üzerindeki baskıyı da hafifletme yoluna gitmiştir.⁶² Ayrıca Suriye topraklarının Türkiye’ye karşı PKK’nın bir üs olarak kullanılmasına müsaade edilmiştir. Bu durum 90’lı yıllarda Türkiye ile Suriye’yi savaşın eşiğine getiren bir krize neden olmuş ve

⁵⁶ Sökmen, s. 237.

⁵⁷ Özkaya, s. 95.

⁵⁸ Kıran, s. 107.

⁵⁹ Sökmen, s. 239.

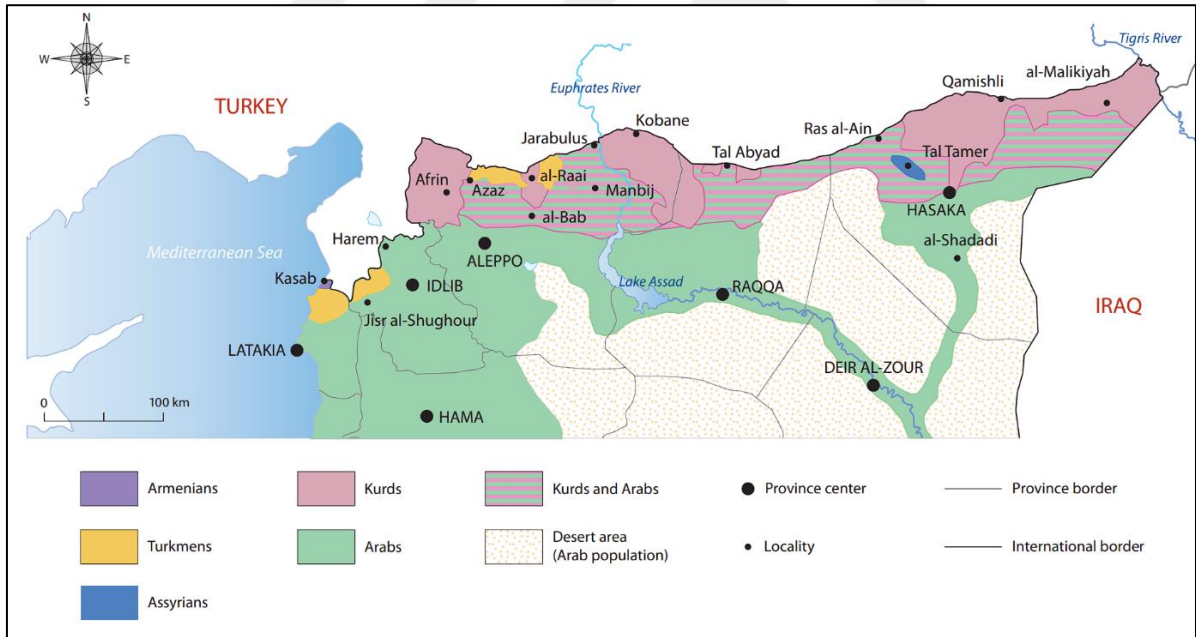
⁶⁰ Dağ, 2015, s. 12.

⁶¹ Özkaya, s. 98.

⁶² Gökcan, s. 177.

nihayetinde 1998 Adana Mutabakatı ile Suriye ülkesindeki PKK faaliyetlerine son vereceğini taahhüt etmiştir.

Babasının ölümünün ardından 2000 yılında demokratik olmayan bir yolla devlet başkanı seçilen Beşar Esad, iktidarının ilk yıllarında reform yanlısı politikalar izlemişse de bürokrasideki eski elit kadrolar bunun önüne geçmiş ve diğer etnik unsurlarla azınlıklara yönelik politikalarda belirli bir değişiklik olmamıştır. Tarihler 12 Mart 2004'ü gösterdiğinde Kürtlerin yoğunlukta olduğu bir kent olan Kamışlı'da (Haseke) bir Arap takımı ile bir Kürt takımı arasında yapılacak bir maç öncesi çıkan olaylar bir Kürt isyanına dönüştü.⁶³ Araplar ve Kürtler arasında bilinmeyen bir nedenden ötürü çıkan stadyumdaki karmaşada, etnik temelli sloganlar atılmış sonrasında dışarı taşan olaylarda Kürtler bağımsızlık yanlısı pankartlar açarak lokal bir direniş hareketi başlatmışlardır. Fakat çok geçmeden Suriye Arap Ordusu olaylara müdahale ederek yaklaşık 40 kişi öldürüp, 2000'den fazla kişiyi de tutuklamıştır. Buna ek olarak Suriye'de pek çok Kürt siyasi parti yasa dışı ilan edilerek faaliyetlerine son verilmiştir.⁶⁴



Harita 4. Kuzey Suriye'de Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı

Kaynak: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

⁶³ Harriet Allsopp, *The Kurds Of Syria Political Parties and Identity In The Middle East*, London: I.B.Tauris Press, 2015, s. 42-43.

⁶⁴ Gökcan, s. 180-181.

İç savaş ile birlikte kuzey Suriye’de bir otorite boşluğu oluştu ve Kürtler bölgede tarihleri boyunca hiç sahip olmadıkları bir güç elde ettiler. Şehir yönetimleri etrafında örgütlenip kantonlar oluşturdular. Ayrıca bölgede çıkarlarını korumak isteyen ABD, Suriye’de müttefik olarak Kürt yöneticileri seçti. Ardından bölge PKK/PYD’nin kısıtlı da olsa kontrol sahasına dönüştü. Halihazırda bölgedeki ayrılıkçı olmayan Kürtler bu defa PYD’nin kendilerine uyguladığı baskı ile karşılaşmaktadır. PYD, kendisini desteklemeyen Kürt nüfusu da baskı altına alarak zorunlu göçe tabi tutan uygulamalar başlatmıştır. Ayrıca demografik yapıyı değiştirmek için binlerce Sünni Arap ve Türkmen yaşadıkları bölgelerden PYD tarafından göç ettirilmiştir.⁶⁵

4.1.3. Türkmenler

Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen Türk Ordusu bölgeden çekilmiş ve çizilen yapay sınırlarla birlikte özellikle kuzey bölgelerde yaşayan Türkmenler yeni devletin sınırları içinde kalmışlardır. Bin yılı aşkın süredir bu bölgede yaşayıp aynı soydan gelmelerinin yanında neredeyse bütün kültür öğelerini paylaştıkları Anadolu Türkleri ile ayrı kalmak Türkmenler için günümüze kadar süren sorunların başlangıcı olmuştur.

Hem Fransız manda yönetimi altında hem de ülkenin bağımsızlığı sonrasında tıpkı diğer etnik azınlıklara olduğu gibi Türkmenlere yönelik de bir baskı ve asimilasyon politikası izlenmiştir. Türkmenler ülke yönetiminde hiçbir zaman söz sahibi olmayıp, güç merkezlerinden uzaklaştırılmış, devlet nezdinde ayrı topluluk olarak kabul görmemiştir. Özellikle 1963 Baas devriminden sonra Türkiye olan bağları nedeniyle bir tehdit olarak algılanıp baskı ve sindirme yoluyla devletten ve toplumdan daha çok uzaklaştırılmışlardır. Türkmenlerin herhangi vakıf, dernek ya da siyasi parti altında örgütlenmelerine izin verilmemiş, varlıkları sosyolojik bir gerçek olsa da Suriye’de Türkmen kimliği hiçbir zaman tanınmamıştır.⁶⁶

Yaklaşık 600 yıl boyunca bölgede egemen güç olan ve ticaret eşrafı içinde sayılan Osmanlı-Türk toplumunun neredeyse birkaç yıl içinde Arap milliyetçiliği altında yok sayılması toplumsal bir travmadan öte bir durum değildir. Bu Araplaştırma politikası uzun vadede sonuç

⁶⁵ Can Acun ve Bünyamin Keskin, “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG”, İstanbul: SETA, Rapor No 61, 2016, s. 17.

⁶⁶ Tarık Cevizci, “Suriye Türkmenlerinin Siyasi Yapılanması”, ORSAM Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, Ankara: Eylül, 2014, s. 86-87.

vermiş ve sayıları yüzbinlerle ifade edilen Türkmenler Türk dilini ve Türk kimliklerini unutmaya kadar varan kültürel asimilasyona maruz kalmışlardır. Buna rağmen Suriye Türkmenleri ilk dönemler Türkiye'ye katılma istekleri dışında devlete karşı hiçbir zaman ayrılıkçı hareketler içinde bulunmamışlardır. Suriye'de iç savaşın başlaması ile birlikte hem Sünni Türkmen kimliklerinden dolayı hem de onlarca yıldır maruz kaldıkları asimilasyon nedeniyle Türkmenler rejime karşı muhaliflerin yanında birkaç cephe oluşturarak savaşıma başlamışlardır. Bununla birlikte ülkedeki çatışmaların ana hatları dikkate alındığında Türkmenler, çatışmalar içinde belirli sınırlı kontrol sahaları haricinde merkezi bir konuma bulunmamaktadırlar.

Kirişcioğlu'na göre; Türkmenlere karşı Suriye rejimi tarafından sistematik bir asimilasyon politikası uygulanmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından giderek artan bu baskı, Türkiye'ye gitmek isteyenlere pasaport verilmemesine kadar artmış ve gizli olarak Türkiye'ye giriş yapanlar ise vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Türkiye'ye girişler ancak bir başka Arap ülkesi üzerinden gerçekleşmiştir. Otoriter rejimlerin yönettiği ülkede Türkmenlerin seçme ve seçilme hakkı olabildiğince kısıtlanıp, Hafız Esad döneminde yapılan toprak reformu ile Türkmenlerin elindeki topraklar alınıp Araplara dağıtılmıştır. Örneğin Lazkiye civarındaki onlarca Türkmen köyünde bugün Araplar oturmaktadır. Buna ek olarak Türkçe yer isimleri de Arapça olarak değiştirilmiştir. Örneğin İsabeyli, İseviye olarak, Elmalı, Tuhafiye olarak, Çobanbey, El Rai olarak değiştirilmiştir. Ayrıca ülkede Türkçe gazete ve dergilerin okunması yasaktır. Buna ek olarak okullarda Osmanlı idaresi emperyalist olarak tanıtılmış ve ayrıca Türkmenlerin düğün nişan gelenekleri de baskı altında tutularak kısıtlanmıştır.⁶⁷

Türkmenlerin Suriye'deki nüfuslarına gelince bu konu oldukça tartışmalı bir durumdadır. Hem manda yönetimi döneminde hem de bağımsızlık sonrası azınlıklara yönelik politikalar nedeniyle hiçbir zaman Türkmenlere ilişkin net veriler ortaya konmamıştır. Fakat bu konuda değişik sayılar veren birçok görüş bulunmaktadır. Ülke demografisine ilişkin verileri aktardığımız bölümde ülkedeki Türkmen nüfusun toplam nüfusa oranını yaklaşık %4-5 olarak ortaya koymuştuk. Bu oran yaklaşık olarak 1 milyon nüfusa karşılık gelmektedir. Suriye'de Türkmen nüfusu üzerine saha araştırmaları yapmış olan Prof. Fatih Kirişcioğlu; 1995 yılında Suriye'de yaptıkları bir çalışmada 14 milyon 171 bin olan ülke nüfusu içinde yaklaşık 1 milyon

⁶⁷ Kirişcioğlu, s. 11-12.

Türkçeyi halihazırda konuşan nüfus olduğunu tespit ettiklerini belirtmektedir.⁶⁸ Bu sayı o dönemdeki nüfusun yaklaşık %7'sine denk gelmekteydi. Bir başka saha çalışmasına göre ise; Suriye'de iç savaş öncesi dönemde Türk kimliklerin farkında olan ve Türkçe konuşan Türkmen nüfusunun 1,5 milyon olduğu, Türk olduğunun bilincinde olan fakat Türkçe konuşamayan nüfusun 1 milyon olduğu ve ayrıca asimilasyon yüzünden benliğin kaybedilmesi nedeniyle Araplaşan ya da Kürtleşen dolayısıyla benliklerinin farkında olmayan 1 milyon kişinin daha bulunduğu belirtilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla bu sayıya göre 3,5 milyonu bulan Suriye'deki Türkmen nüfusu iç savaş öncesinde toplam nüfusa oranının yaklaşık %15'ine karşılık gelmekteydi.

Türkmenlerin ülke içinde en fazla yoğunlaştığı vilayet Halep'in merkezi ve çevresidir. Ardından sırasıyla Humus, Şam, Lazkiye'nin Türkiye sınırına yakın bölgeleri, Hama ve ülkenin kuzey sınırlarında yoğunlaşmışlardır.

4.1.4. Ermeniler

Ermenilerin Suriye'ye ilk yerleşmeleri 1915'ten çok daha eskilere dayanmasına rağmen iç savaş öncesindeki nüfuslarının önemli bir kısmı Tehcir Kanunu ile bölgeye yerleştiriler. Tehcir ile birlikte Suriye'ye yerleşenlerin kesin sayısı bilinmemekle birlikte çeşitli kaynaklara göre 100-140 bin arasında Ermeni Halep vilayetine yerleştirilmiştir.⁷⁰ Fakat bu Ermenilerden azımsanmayacak sayıda kişi Suriye'den, Mısır ya da Amerika göç etmişler.⁷¹ Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet Ermenistan'ı bir vatana dönüş operasyonu başlatmış ve Suriye'den yaklaşık 40 bin Ermeni Ermenistan'a göç etmiştir.⁷² İç savaş öncesinde ülkedeki Ermeni nüfusuna ilişkin kesin rakamlar verilmemekle birlikte toplam nüfusun %1'inden az bir kısmına sahip oldukları tahmin edilmektedir. İyimser bir tahmin yapmak gerekirse birçok kaynağın ortalamasına göre bu sayı 100 bin civarındadır. Bu nüfusun yaklaşık %80'ini Halep'te, geriye kalanı ise Şam ve diğer büyük şehirlere dağılmışlardır. Ermenilerin büyük

⁶⁸ Kirişçioğlu, s. 6.

⁶⁹ Cevizci, s. 85.

⁷⁰ Özgür Sarı, "Ermeni Diasporasında Halep Ermenileri ve Kimlik İnşası", **BEU SBE Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (2012), s. 62.

⁷¹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermenilerin Suriye'ye Nakli : Sürgün Mü, Soykırım Mı?**, Ankara: Ato Yayınları, 1 . Basım, 2005, s. 17.

⁷² Ehtiram Aşırılı, "Suriye'de Ermeni Diasporası" **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 54, (2016), s. 142.

çoğunluğu Ermeni Gregoryen Kilisesine (Ortodoks), az bir kısmı ise Ermeni Katolik Kilisesine bağlıdır. Ayin dili olarak Ermeniceyi kullanırlar.⁷³

Akdemir'e göre; Suriye'de asimile olmamış ve milli kimliklerini kaybetmemiş en büyük azınlık gruplardan biri Ermenilerdir. Bunda Ermeni lobisinin Dünya'da olduğu gibi Suriye'de güçlü olması en büyük etkidir.⁷⁴ Hristiyan olan Ermeniler Fransız mandası döneminde de Suriye'de nispeten rahat bir yaşam sürdüler. Fakat bağımsızlık sonrası artan Arap milliyetçiliğinden etkilenmişler de bu durum onlar için aşırı bir seviyede gerçekleşmedi. Ermenilerin hem farklı bir etnik gruba hem de farklı bir dini gruba mensup olmaları azınlıklar arasında onları daha güç bir duruma düşürmesi beklense de pek çok açıdan diğer azınlıklara göre daha özgür bir yaşam sürmüşlerdir. Tıpkı diğer azınlıklar gibi devlet yönetimine katılmasalar da Ermenilerin çok sayıda kendi kiliseleri, cemaatlerine bağlı Ermenice eğitim veren anaokulundan, üniversite seviyesine kadar on dört adet okulları mevcuttur. Üniversite seviyesindeki bir okul diğer okullara öğretmen yetiştirmenin yanı sıra Ermenistan'daki yükseköğretim kurumlarıyla da iş birliği içindedir. Bu sayede Ermeniler toplumsal hafızalarını canlı tutarak kültürel benliklerini oldukça uzun bir süre korumuşlardır. Suriye rejimi, Ermenistan hükümeti tarafından Ermenilere verilen bu desteğe kayıtsız kalmakla birlikte diğer azınlıklara oldukça katı kurallar uygulamaktadır.⁷⁵

Suriye'de iç savaşın başlaması ile Ermeni Cemaati şiddet yanlısı bir tutum benimsemeyip, tarafsız kalacaklarını belirtmişler de genel tutumları rejimin sürdürebilirliğinden yana olmuştur. Bununla birlikte ülkelerinin bütünlüğünü, istiklalini ve egemenliğini savunup, dış müdahalelere karşı çıkacaklarını da belirtmişlerdir.⁷⁶ Günümüzde Suriye Ermenilerinin ne durumda olduğu tam olarak bilinmese de büyük çoğunluğunun ülke dışına göç ettiği sanılmaktadır. Ekonomik durumları güçlü olan bu halkın, böyle bir savaş içerisinde ülkeyi terk etmemeleri beklenen bir durum olmaktan oldukça uzaktı.

⁷³ Yakup Mergen, "Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Hristiyanlar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE), 2019, s. 13.

⁷⁴ Akdemir, s. 203.

⁷⁵ Sarı, s. 64-65.

⁷⁶ Aşırı, s. 149.

4.1.5. Çerkesler

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bölgede Arap isyanları patlak vermeye başlayınca Çerkesler Araplar tarafından Osmanlı askerleri olarak görüldüklerinden düşman ilan edildiler. Fakat Çerkesler soykırıma varacak bir çatışmanın önüne geçmek için Araplarla anlaşma yoluna gittiler. Ayrıca 1920’de bölgede Fransız işgalinin başlamasıyla Çerkesler Araplarla birlikte bir direniş gösterebilirler de başarılı olamadılar.⁷⁷

Manda yönetimi altındayken Çerkesler muhalif olmak yerine entegrasyon yolunu seçti ve Fransız mandası ile yakın ilişkiler kurdular. Önceden Osmanlı ordusunda görevli pek çok subay, manda birliklerinde görev almaya başladı. Ayrıca 1926’da manda yönetimine karşı başlayan Arap isyanına destek vermediler.⁷⁸ Bu ilişkiler Çerkesler adına olumlu sonuçlar verdi ve çoğunluğunu İsrail sınırına yakın bir bölge olan Kuneytra şehrinde olmakla birlikte Çerkeslere ait 40 okul açıldı. Ayrıca 1928’de “Marc” adında Çerkesce yayın yapan haftalık bir gazete çıkarılmaya başlandı. Manda idaresinin 1946’da son bulmasıyla Çerkesler için kötü dönemler başlamış oldu. Başa geçen Arap milliyetçisi hükümetler; okulları, yardımlaşma derneklerini ve gazeteyi kapatma yoluna gitti. Manda idaresinde görev alan Çerkesler işbirlikçiliğiyle suçlanarak ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı. Fakat 1947 yılında Filistin bölgesini işgal etmeye başlayan İsrail ile Suriye arasında çatışmalar başladı. 1948-49 Arap-İsrail savaşlarında Çerkesler gönüllü birlikler oluşturarak Araplarla birlikte çarpışmaya başladılar. 1967’de başlayan Arap-İsrail Savaşı ise Çerkesler için çok ağır sonuçlara yol açtı. İsrail Ordusu Çerkeslerin ülkedeki merkezleri konumunda olan Kuneytra şehrini ve çevresindeki köyleri haziran ayında ele geçirip, umutsuzca direnen Çerkeslerin köylerini neredeyse tamamen yaktdılar.⁷⁹ Yaklaşık 25 bin Çerkes İsrail tarafından sürgün edildi. Zaten o dönemde ülkede yaklaşık 40 bin Çerkes yaşamaktaydı ve göç eden Çerkeslerin büyük kısmı Şam’a yerleştiler.⁸⁰

Tıpkı diğer azınlıklar gibi Suriye’nin idari kadrosunda temsil edilmeyen Çerkesler buna karşın ordu içinde kısmen aktiftiler. 1990’ların sonunda Suriye ordusunda etkin 30-35

⁷⁷ Anzor Kuşhabiyevi ve Diğerleri, “Suriye Çerkesleri”, **ORSAM**, Rapor No. 130, (Kasım 2012), s. 16.

⁷⁸ Emir Fatih Akbulat, “Suriye Çerkesleri: Suriye İç Savaşı ve Mülteci Krizine Suriye Çerkesleri Perspektifinden Bir Bakış”, **Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, (2018), s. 7.

⁷⁹ Kuşhabiyevi ve diğer., s. 17.

⁸⁰ Akbulat, s. 8.

kadar Çerkes general bulunmaktaydı.⁸¹ 2011 yılında olayların patlak vermesi birlikte Çerkesler için zor günler yeniden başlamış oldu. Dünyanın 50 ülkesinde yaşayan ve Çerkes nüfusunun %90'ını oluşturan Çerkes Diasporası⁸² iç savaş başladığında Esad yanlısı bir tavır sergileyerek, rejimin yanında olduklarını belirten açıklamalar yaptılar. Buna rağmen ülkedeki Çerkes halkının hemen tamamı tarafsız kalmayı tercih ettiler. Bu tarafsızlık muhalifler açısından bir hoşnutsuzluk yarattı ve Çerkeslere yönelik bir baskı odağı oluştu. Evlerinin işaretlenmesinin yanı sıra yaşadıkları bölgelerde yaşanan çatışmalar nedeniyle onlarca Çerkes yaşamını yitirdi.⁸³

Sayıları kesin olmamakla birlikte iç savaş öncesinde Suriye’de, yarısı Şam’da yaşayan yaklaşık 90-100 bin Çerkes olduğu tahmin edilmektedir. İç savaşla birlikte bu nüfusun önemli bir kısmının Rusya ve Batı ülkelerine göç ettiği sanılmaktadır.

Çerkesler Suriye toplum yapısında benliklerini muhafaza eden ve asimilasyonu engelleyen bir mekanizma geliştirerek oldukça başarılı olmuşlardır. Çeşitli kaynaklar bu durumu Çerkeslerin izole bir hayat sürmelerine bağlamaktadır. Fakat bu izolasyon toplumdan geri kalmayı gerektirmeyecek bir şekilde yapılmıştır. Olabildiğince kendi gelenek ve göreneklerini koruyup bunları nesilden nesile aktarmışlardır. Kendi düğünlerine yalnızca Çerkesleri çağırmışlar ve Araplarla evlilik bağı kurulmasının olabildiğince önüne geçmişlerdir. Çerkesler de tıpkı Ermeniler gibi ticaretle uğraşıp, doktorluk gibi meslekler icra etmektedirler.⁸⁴

4.2. Dini Gruplar

Suriye’de etnik yapı gibi dini yapı da çeşitlilik göstermektedir. Aynı etnik kimliğe sahip, fakat farklı bir din ya da mezhep kimliğine sahip gruplar olduğu gibi, farklı etnik kimlikleri bir araya getiren din ya da mezhepler ülkede görülmektedir. Örneğin ülkede etnik olarak çoğunluğu oluşturan Araplar bünyesinde Sünni, Nusayri ve Hristiyan gibi grupları barındırmaktadır. Hristiyan nüfus içinde ise Arap Hristiyanların yanı sıra Ermeni Hristiyanlar da bulunmaktadır. Çerkesler, Türkmenler, Kürtler ve Arapların önemli bir kısmı Sünni mezhebine mensupken, Arapların bir kısmı Nusayri’dir. Van Dam’a göre; ülkedeki sosyal sınıf mücadelesi üzerinde dini ve mezhepsel gruplaşmanın etkisi çok büyüktür. Azınlıkların ve

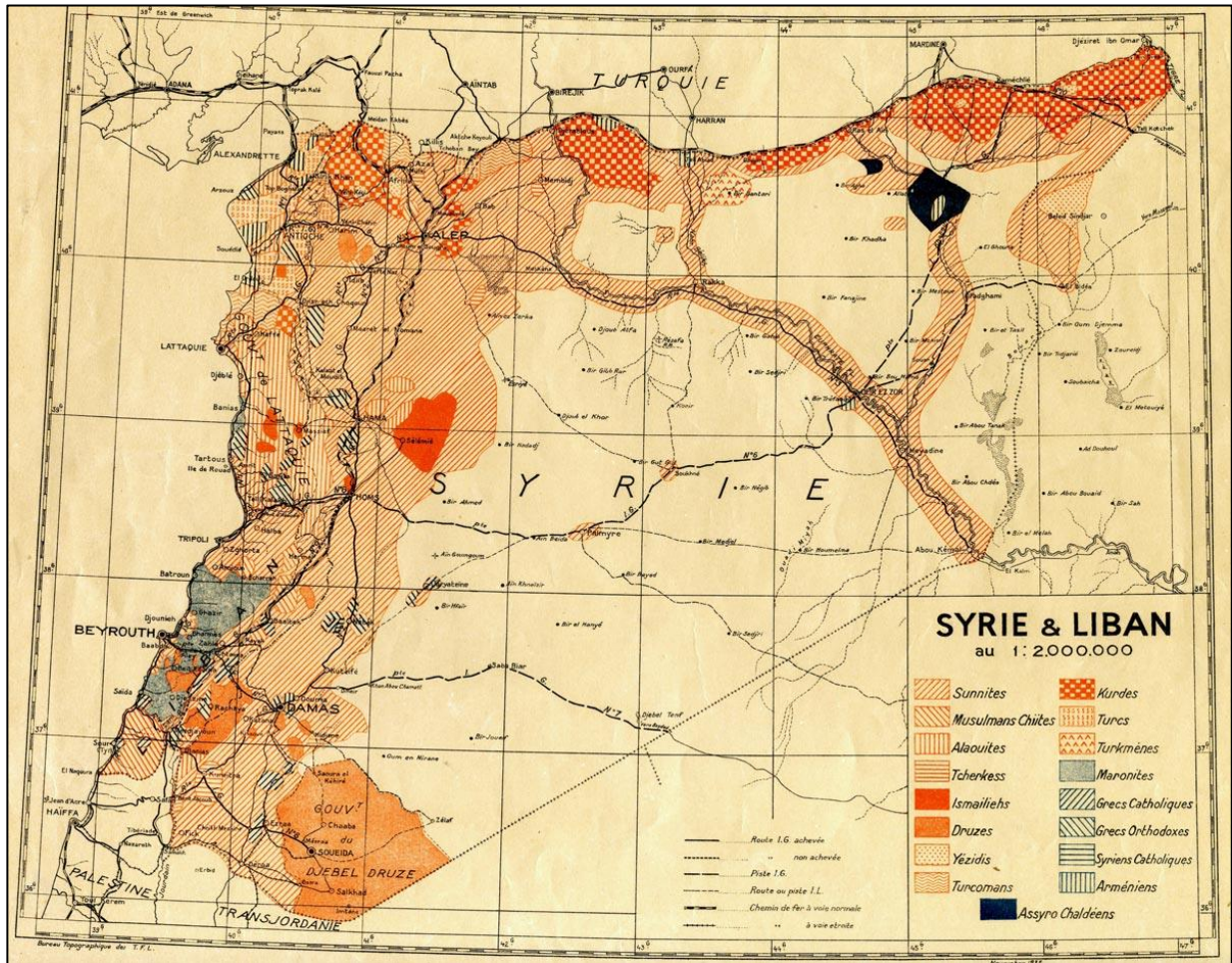
⁸¹ Naima Neflyaşeva, “Suriye Çerkesleri, **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, (Temmuz 2012), s. 50.

⁸² Madina Pashtova, “Alan Antropolojisinin Sorunları ve Yöntemleri: Çerkes Diasporası”, **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, (Mart 2016), s. 33.

⁸³ Akbulat, s. 9.

⁸⁴ Neflyaşeva, s. 50.

çoğunluğun ülke içindeki siyasal, sosyal ve ekonomik konumları büyük ölçüde mezhepsel ve dini bağlarla örtüşmektedir. Dolayısıyla ülke içindeki kutuplaşmalar ve çatışma fayları da daha çok bu ekseninde gerçekleşmektedir.⁸⁵ Bu durumu ispatlamak, genel geçer bir şekilde iddia etmekten elbette çok daha zor. Fakat konunun iyi bir şekilde anlaşılması için, dini grupların temel özelliklerini, çatışma nedenlerinin kökenlerini, gruplar arasında ayrılığa neden olan teolojik bakış açılarını genel bir şekilde analiz etmek oldukça fayda verecektir.



Harita 5. Manda Dönemine Ait Suriye'nin Etnik ve Dini Dağılışı Haritası (1935)*

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon

⁸⁵ Van Dam, s. 35-37.

*Sonraki bölümlerde görüleceği üzere, Fransızlar Suriye'de kimlik farklılıklarına dayalı bir böl-yönet politikası izliyorlardı. Söz konusu harita, etnik çalışmaların o dönem için ne denli önemli olduğu kanıtlat niteliktedir.

4.2.1. Sünniler

İç savaş öncesinde toplam ülke nüfusunun %74 kadarını oluşturan Sünniler, Suriye toplumunun en kalabalık nüfus grubunu oluşturma özelliğine sahiptir. Savaş sırasında göç nedeniyle nüfuslarında belirgin bir azalma olsa da bu özelliklerini korumaktadırlar. Ülkenin hemen her bölgesinde yaşayan Sünniler; Çerkes, Türkmen, Arap ve Kürt etnik gruplarını bünyesinde barındırmaktadır.

Suriye nüfusunun büyük çoğunluğunu Sünniler oluşturmaya rağmen, bir Şii inancı sayılan ve ülke nüfusunun iç savaş öncesinde %12'sine, sonrasında ise %15'ine karşılık gelen Nusayriler, 1970 yılından beri devleti yönetmektedir. Elbette bu durum birçok çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Nusayri Araplar 1970 yılında Hafız Esad ile birlikte rejimi ele geçirmelerinden çok daha önce devlet içinde ayrıcalıklı konumlar elde etmeye başladılar. Fransızların manda politikası çoğunluğa karşı azınlığı destekleyerek hem bölünmeyi sağlamayı hem de çoğunluğun güç kazanmasının önüne geçmeyi hedeflenmekteydi. Bu doğrultuda Sünni çoğunluk yerine Nusayri ya da Hristiyan azınlığı desteklemeyi daha fayda veren bir durum olarak gördüler. Manda yönetimi döneminde azınlıklar adeta devletin bel kemiğini oluşturmaya çalışıyorlardı. Okullarda, orduda, temsilciliklerde ve neredeyse devletin bütün kurumları azınlıklara tahsis edilmişti. Buna karşın Sünniler dışlanıyor ve içlerinde sadece çok kısıtlı bir işbirlikçi kesim bu imkanlardan faydalanabiliyordu.

Suriye'de manda yönetiminin son bulmasıyla Sünniler devletin asıl yöneticisi konumuna yükselmeye başladılar. 1947'deki seçimlerde meclisin çoğunluğunu oluşturan 116 Müslüman vekilden 100 tanesi Sünnilerden oluşmaktaydı. Sünniler bağımsızlık sonrası 1947-1963 yılları arasında devlet yönetiminde oldukça etkili olmuşlardı.⁸⁶ Fakat bu tarihten sonra iktidarı Nusayrilere kaptırma yoluna girseler de bu hikâye 1950'li yıllarda başladı. Ülkede hemen her iktidar darbe ile yönetime geldiğinden Suriye siyasetinde ordu belirleyici bir konuma sahip olmuştur. 1950'lilere kadar Nusayriler orduda pek etkili değildi. Buna karşın Sünniler orduda görev almayı küçümsüyor ve askerlik mesleğini beğenmiyorlardı.⁸⁷ 1963'e kadar ordudaki Sünni subayların pek çoğunun yerini Nusayriler almıştı. Ordunun yanı sıra Baas

⁸⁶ Uğur C. Özgöker ve Hüseyin Çelik, "Suriyeli Sünniler", Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi (içinde 191-198)**, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 194.

⁸⁷ Bağlıoğlu, s. 499-500.

Partisini de ele geçirmeye başladılar. Bu tarihte Baas Partisi bir darbe ile başa geçti ve Sünni elitler devlet kademelerinden bir bir tasfiye edilmeye başlandı. 1964 yılında Hama’da çıkan Sünni ayaklanmanın Dürzi bir general tarafından kanlı bir şekilde bastırılması, Sünniler ile Baas Partisi arasındaki sorunları daha da derinleştirdi. 1970 yılına gelindiğinde ise daha önce 1963 darbesinde görev almış bir Nusayri olan Hafız Esad iktidara gelerek günümüze kadar süren hanedanlığını başlatmış oldu. Hafız Esad çok yönlü düşünen bir devlet adamıydı ve kontrollü bir şekilde Sünnilerin tepkisini çekmemek için kendisine yakın bulduğu bu mezhebe mensup elitleri devletin kritik kademelerine yerleştirdi.⁸⁸ Fakat yine de Sünnilerin ülke genelinde etkisini kırmaya yönelik politika izlemekteydi.

Şubat 1982’de Hama’da Müslüman Kardeşler tarafından gerçekleştirilen ayaklanma Hafız Esad’ın kardeşi tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve 25 bin ile 35 bin arasında insan hayatını kaybetti. Bu katliam Sünniler ve Nusayriler arasındaki çatışmayı daha da derinleştirdi. 2000 yılında Hafız Esad’ın ölmesiyle yerine geçen oğlu Beşar Esad döneminde ise durum pek değişmedi. Aslında bu yalnızca Sünnilere yönelik bir durum değildi. Nusayriler kendileri dışında bütün gruplara karşı bir baskı uygulamaktaydı. Fakat Sünnilerin çoğunlukta olması azınlık iktidarına yönelik en büyük tehdidi oluştuyordu. Bu doğrultuda bir ayaklanmanın önüne geçmek için Sünnilere önemli sayıda mecliste temsil hakkı ve devlet kadrolarında görevler verilmiştir. Sünnilerin asıl ötekileştirilenleri ise elit olmayan ve İslami hareketlerle yakınlığı olan kesimleri olmuştur. Aynı dine fakat iki ayrı mezhebin mensubu olan bu gruplar arasında ilk izlenimlere göre asıl ayrılık dini nedenlerden dolayı değildi. Devlete bir tehdit oluşturmayacak şekilde Sünniler özgürce ibadet edebiliyor ve dini çalışmalar yapabiliyorlardı. İki tarafta Arap olduğundan kültürel farklılıklar yok denecek kadar azdı. Fakat mezhep kimliğinin siyasette belirleyici rol oynamasından dolayı ayrılıklar tetiklendi. Kendilerine göre “dini açıdan sapkın olan” bir grubun neredeyse 40 yılı aşkın bir süredir her türlü baskı ve sindirme yoluyla kedilerini yönetmesi Sünniler açısından hiçbir şekilde kabul edilebilir bir durum olması beklenemezdi. İçlerinde, bağımsızlıkları uğruna 600 yıl idaresi altında yaşadıkları bir İmparatorluğun yıkılması için Batılı güçlere yardım edenlerin de bulunduğu bu Sünni Arapların, şimdi ise bir azınlığın tahakkümü altında bulunmasının onlar için çok çeşitli sonuçları olacağı kesindi.

⁸⁸ Bağlıoğlu, s. 499-500.

Nihayetinde yıl 2011'i gösterdiğinde "Arap Baharı", Suriye'de halihazırda patlamayı bekleyen bir etnik ve dini çatışmanın bir iç savaş dönüşmesini tetikledi. İlk başlarda bir muhalefet-rejim savaşı olarak görülmüşse de iç savaşın ana ekseninin çoğunluğu Arap ve az bir kısmı Türkmen Sünniler ile Nusayrilerin arasındaki bir mezhep savaşına döndüğü birçok otorite tarafından kabul edilmektedir. Çerçeveyi biraz daha genişlettiğimizde bölgedeki Sünni devletlerin Sünni muhalefeti, Şii yönetimlerin olduğu devletlerin ise rejimi desteklediğini görmekteyiz. Soruna ters açıdan odaklandığımızda Sünnilerin başta olduğu bir Suriye rejiminde bu denli uzun süren kanlı bir mezhep savaşının olması beklenemezdi. Çünkü hem sayısal çoğunluğu hem de devlet gücünü elinde bulunduracak olan Sünniler, belki bir iç iktidar değişikliğine mâl olsa da Nusayri ayaklanmayı bastıracaktı. Halihazırda gerçekleşen durum ise, iktidar ve ordu gücünü elinde bulunduran Nusayriler için bu durum bir avantaj, sayısal olarak Sünnilerden çok daha az bir nüfusa sahip olmaları ise bir dezavantaj olmuştur. Sayısal olarak Nusayrilerin beş katı kadar fazla bir nüfusa sahip olmaları Sünniler için bir avantaj, iktidar gücünden yoksun olmaları ise bir dezavantaj olmuştur. Bu denge ile birlikte iç savaş günümüze kadar süren, kazananların aynı zamanda kaybettiği bir duruma dönüşmüştür. Bölgede ayaklanmaların yaşandığı ülkelerin profillerine bakıldığında çoğunluğu aynı etnik ve dini kimlik özelliklerine sahip örneğin Mısır gibi ülkelerde rejim değişikliği uzun bir iç savaşa dönüşmeden demokratik ya da anti-demokratik bir şekilde gerçekleşmektedir. Fakat Suriye, Yemen ve Irak gibi farklı etnik gruplardan meydana gelen ülkelerde rejim değişiklikleri iç savaşa kadar giden süreçlere neden olmaktadır. Elbette bu genellemeyi bütün bölge ülkeleri için yapmak doğru olmaz. Fakat Suriye'de durum bu şekilde gelişmiştir.

4.2.2. Nusayriler

Birinci Dünya Savaşı sonrası Suriye'de kurulan Fransız manda yönetimi dini dayalı bir böl-yönet politikası izlemeye başladı. Bu doğrultuda bir takım siyasal birimler oluşturuldu ve var olan etnik ve dinsel ayrılıklar daha da derinleştirildi. Bunun temel amacı Suriye'de çoğunluğu sağlayacak bir siyasal kimliğin önüne geçmekti. 1920 yılında Şam ve Halep Fransızların danışmanlık ettiği iki ayrı devlete bölündü. Fransızlar bu bölünmeyi daha da arttırmak için Dürzi ve Nusayrilere de birer devlet kurdu. Kurulan her devlet bu dini grupların çoğunlukta olduğu bölgelerdeydi. Dürziler için Şam vilayetinin güneyi, Nusayriler için de

Lazkiye ve çevresinde bir şehir devleti kuruldu.⁸⁹ Nusayriler manda yönetimi ile birlikte güç kazanmaya başladılar ve Fransızlarla genel anlamda bir ittifak içinde oldular. Sünni çoğunluğun altında ezilmektense, Fransızlar tarafından verilen bu yönetme gücü onlar için daha kabul edilebilir oldu. Nusayriler eğitimde, orduda, bürokraside etkin görevler almaya başladılar. Özellikle nispeten iyi bir eğitim almaları onları ordu içinde daha üst seviyelere taşıdı. Sonunda bağımsızlık sonrasında bile Sünni çoğunluğa galip gelerek ülke yönetimini ele almayı başardılar. Ülke idaresinde 1963 darbesi ile birlikte etkin olmaya başlayıp, 1970'ten günümüze kadar sürecek bir azınlık iktidarı yarattılar. Peki Nusayriler kimdi ve kendilerini toplumdan ayıran bu dini kimliği nasıl kazandılar?

Nusayrilerin kökenine ve mezhep karakterlerine ilişkin birçok çevreden pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Batını (gizli-mistik) karakterlerinden dolayı bu dini kimlik hakkındaki bilgiler kısıtlı olmakla birlikte bazı saptamalar yapılabilmektedir.⁹⁰ Nusayri mezhebi tıpkı diğer siyasi mezhepler gibi Peygamberin vefatından sonra başlayan hilafet tartışmaları neticesinde ortaya çıkan mezheplerden biridir. Şii inancından birçok yönden ayrılmasına rağmen bu mezhebin bir kolu olarak sayılmaktadır.

İslam mezhepleri ile yazılan ilk dönem eserlere göre; Nusayriliğin fikirsel temelleri İslam öncesinde de birçok inanç ve felsefenin beşiklerinden olan Irak coğrafyasında 9. yüzyılda Muhammed İbn Nusayr tarafından atıldı. Hakkında pek az bilgi olmasına rağmen birçok erken dönem Ehli-Sünnet bilgini Muhammed İbn Nusayr'ı; "haramı helal sayan, Peygamberi ve imamları ilah olarak gören sapkın fikirlere sahip Şia'dan bir kişi" olarak tanımlamaktadır.⁹¹ Ayrıca Nusayrilik Peygamberin ve amcasının oğlu Ali'nin ilahlaştırılması inancı nedeniyle kendi mensubu olduğu Şii mezhebinden bile farklılaşmakta, bu yönüyle Şiiler tarafından da aşırı olarak nitelendirilmektedir.⁹² Ayrıca Nusayriler, Halife Osman döneminde Kur'an'ın bazı

⁸⁹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2008, s. 245.

⁹⁰ İlyas Üzümlü, "Nusayrilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nusayrilik>, (24.03.2020).

⁹¹ Hatice Aslan, "Başlangıcından Günümüze Arap Aleviliği-Nusayrilik", **Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi**, Sayı 1, (2015), s. 102-103.

⁹² Muhammed Yasin Özcan, "Tarihi Süreçte İmamiye Nusayrilik İlişkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE, 2018), s. 103.

kısımlarının değiştirilerek tahrif savunmaktadırlar.⁹³ Bundan dolayı Nusayrilerin kendi inanç özelliklerini belirleyen Kitâbü'l-Mecmu adında bir kutsal kitapları bulunmaktadır.⁹⁴

Sünni bilginlerin önemli bir çoğunluğu Nusayrileri İslam dışı bir grup olarak kabul edip çeşitli zamanlarda bu yönde fetvalar vermişlerdir. Bu fetvalar, Nusayrilerin inanç esaslarının İslam inancı ile zıtlık teşkil etmesi nedeniyle ve dönemin yöneticileri tarafından bu grubun siyasi olarak baskı altına alınması için çıkarılmıştır.⁹⁵ Bu fetvaların belki de en meşhurları o dönem Suriye bölgesini elinde tutan Memlûklüler döneminde çıkarılmıştır. Bu devlete karşı sık sık isyan girişimde bulunan Nusayriler ve diğer Batıni gruplar, bu tehdidi ortadan kaldırmak isteyen Memlûk Sultanı Baybars (1223-1277) ve Sultan Kalavun (1277-1290) devrinde baskı altına alınarak, Sünni inancına girmeye zorlanmıştır.⁹⁶ Bu politika başarılı olmamış ve o dönem yaşayan ünlü Hanbeli Alim İbn-i Teymiyye 1305-1318 tarihleri arasında verdiği üç fetva ile Nusayriliği kesin bir dille “kafirlik” olarak tanımlamıştır.⁹⁷ İbn Teymiyye göre:

“Nusayrilerin kestikleri hayvanlardan yenilmemeli, Müslüman mezarlıklarına gömülmemeliler. Çünkü onlar Moğollardan, Yahudi ve Hristiyanlardan daha kafir bir toplumdur. İslam’ı kabul etmedikleri sürece öldürülmelerinde hiçbir sakınca yoktur.”⁹⁸ Müslümanlar onlarla evlenemezler, Mürted (dinden çıkmış) olduklarından kafirlerin ödediği cizye vergisini ödeyerek bile hayatta kalamazlar. Çünkü mürtedlerin İslam hukukuna göre öldürülmesi gerekir.”⁹⁹

İbn-i Teymiyye’nin bu fetvaları nedeniyle bazı bölgelerde yüzlerce Nusayri öldürüp sürgün edilmiştir. Fakat bu baskıcı politik anlayış Nusayri kimliğinin içe kapanık bir toplum haline gelmesine ve takiyye yönetimi etkin bir şekilde kullanmalarına neden olmuştur.¹⁰⁰

⁹³ Muhammet Raşit Batur, “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, (Haziran 2013), s. 67.

⁹⁴ Yasin Atlıoğlu, “Nusayriler: Arap Alevileri”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** (içinde 157-180), İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 159.

⁹⁵ Muammer Ulutürk, “Tarihi Açından Nusayrilik”, **Tefekkür Dergisi**, Sayı 56, (Ekim 2012), s. 4.

⁹⁶ Atlıoğlu, 2016, s. 161-162.

⁹⁷ Ali Mert Karaköy, “Teopolitik Açından Nusayrilik ve Ortadoğu Politikaları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, 2016), s. 18.

⁹⁸ Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 46, No. 2, (March 2010), s. 178-181.

⁹⁹ **İbn Teymiyye'nin Nusayriler Hakkında Fetvaları**,

https://islamweb.net/ar/library/index.php?page=bookcontents&flag=1&bk_no=22&ID=6116, (24.03.2020).

¹⁰⁰ Atlıoğlu, 2016, 161.

İnançlarının kaynağı ne olursa olsun toplumsal travmalar bir kimliği şekillendirmede oldukça etkilidir. Baskı altında tutulan bir azınlık grubu hayatta kalabilmek adına pek çok farklı şekilde savunma mekanizmaları geliştirmektedir. Nusayriliğin bazı dini argümanları da bu yönde şekillenmiştir.

Suriye’de Fransız işgalinin başlamasıyla birlikte etnik ve dini farklılıklar işgalcilerin ilgilendiği en önemli konulardan biri olmuştur. Fransız manda idaresi, kendi coğrafi bölgelerinde çoğunluğu oluşturan dini azınlıklar için Suriye Federasyonuna bağlı devletler kurdu. İlk olarak 1920’nin ağustos ayında Lübnan bölgesinde bir Maruni Hristiyan devleti kuruldu. Ardından aynı ay içinde Lazkiye ve çevresinde bir Nusayri özerk bölgesi kuruldu. Daha sonra 1922’de bu özerk statü devlet olarak adlandırıldı. Ardından Dürzi ve Sünniler için de birer devlet oluşturuldu. Fakat bu idarecilerin yönetici hep Fransızlar tarafından seçiliyor ve atanıyordu.¹⁰¹ Bu politika ile Fransızlar hem bütün bir Arap milliyetçiliğinin önüne geçmeyi hem de bu otonom grupları birbirlerine karşı bir güç odağı olarak kullanmayı amaçlıyordu. Çünkü o dönemde ekonomiden eğitime kadar Suriye’de hayatın neredeyse tamamı Fransızların idaresindeydi ve bu idarenin devamını sağlamak için en etkili yollara başvurulmaktaydı.¹⁰²

Nusayri Hükümeti Suriye’nin tek bir çatı altında birleştiği 1936 yılına dek devam etti. 1939 yılında tekrar kurulsada 1942’de tamamen ortadan kalktı. Bağımsızlık sonrası (1946) Sünni çoğunluk yönetimi ele geçirip Nusayri ayrılıkçı hareketleri bastırmaya başladı. Buna karşın Nusayriler farklı bir yol deneyerek ötekileşmek yerine devletle entegre olmayı seçtiler. Bu doğrultuda özellikle ordu içerisinde çok sayıda Nusayri görev almaya başladı. Bağımsızlıktan 20 yıl sonra Nusayrilerin ordu içindeki konumu oldukça iyi bir duruma yükseldi. Nihayetinde 23 Şubat 1966’da Nusayri ve Dürziler bir darbe ile yönetimi ele geçirerek Sünni subayları tasfiye etmeye başladılar. Ardından Nusayriler ve Dürziler arasındaki güç mücadelesinden Nusayriler galip çıktı. Hafız Esad 13 Kasım 1970’te yönetimi tek başına ele alarak günümüze kadar süren Nusayri hanedanlığını başlatmış oldu ve devlet yönetimi Hafız Esad yanlısı Nusayrilerin tekeline girdi.¹⁰³ Nusayrilerin kimlik farklılıklarının ve azınlık

¹⁰¹ Yasin Atlioğlu, “Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** (İçinde 45-68), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018, s. 52.

¹⁰² Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilgi Dergisi**, Sayı, 48, (2009), s.141-142.

¹⁰³ Atlioğlu, 2016, s. 171-174.

iktidarının ülke siyasi tarihine ve iç savaşa götüren sürece etkisi siyasi tarih bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Nusayrilerle özellikle Anadolu Alevileri arasında tıpkı diğer İslam'dan doğan grupların taşıdığı bazı benzerlikler dışında tarihi olarak hiçbir bağ olmadığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü Nusayriler için Alevi ifadesi ilk olarak 20. yüzyılın başlarında siyasi amaçlar güdülerek kullanılmaya başlanmış ve Batılı devletler bu üst kimlik tanımlamasını Nusayrilerin meşruiyetini arttırmak için kullanmışlardır. Aynı zamanda bu iki mezhep arasında tarihi bir orak yönün olmamasının dışında inanç esaslarında da büyük oranda zıtlıklar görülmektedir.¹⁰⁴

4.2.3. Dürziler

Dürzilik dokuzuncu yüzyılda Fatımiler döneminde Kahire'de ortaya çıkmış, Şii/İsmaili kökenli tıpkı Nusayrilik gibi Batını ve ezoterik bir inançtır. Dürzilik sahip olduğu inanç esasları nedeniyle bir mezhep olmasının ötesinde dini bir nitelik taşır.¹⁰⁵

Dürzi alimler kendi etnik kökenleri hakkında açık bir yorum yapmaktan kaçınırlar da Dürziler, kendilerinin Arap ırkından olduklarını belirtmektedirler. Fakat bazı görüşler Dürzilerin bu söylemi Araplar içinde azınlık konumuna düşmemek için tarihten bu yana kullandıklarını aktarmaktadır. Ayrıca Berlin Üniversitesinde yapılan antropolojik çalışmalar Dürzilerin Araplarla ırki olarak bir benzerlik taşımadığını ortaya koymuştur. Yaygın bilimsel görüş; Dürzilerin Farsi/İrani kökenli olduğu ve bölgeye çeşitli göçlerle yerleştiklerini savunmaktadır. Dürzilerin pek çok kültürel yönden Farsilerle benzeşmesi de bu kabulü güçlendirmektedir.¹⁰⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında Dürziler başlarda tarafsız kalmışlarsa da savaşın sonlarına doğru Fransız ve İngilizlerle iş birliği yoluna gittiler. Fakat ilginç bir detay olarak Cemal Paşa'nın hatıraları içinde karşımıza çıkan bir belgede, savaş öncesinde Dürzilerden bazı ileri gelen ailelerin Fransızlarla gizli bir iş birliği içinde olduğu ve onlardan çok sayıda silah

¹⁰⁴ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik", **Sakarya Üniversitesi ORMER Ortadoğu Yıllığı**, (2011), s. 601-602.

¹⁰⁵ Mustafa Öz, "Dürzilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/durzilik>, (25.03.2020).

¹⁰⁶ Aytekin Şenzeybek, "Dürzilik Doğuşu ve Temel Prensipleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2001), s. 17-19.

temin ettiği belirtilmektedir. Dönemin Fransız Konsolosu ile Dürzi lider Yahya El Atrâşe arasında geçen bir diyalogda, Atrâşe şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Ben Fransız işgaline yalnız mukavemet etmemekle kalmayacağım, sizlere yardım edip sizin tarafınızı tutacağım. Emrimdeki Dürziler sayıca çok ve cesurdur. Müslümanlar Fransa'ya karşı ayaklanacak olurlarsa, ben onları arkadan vuracağım. Cebel-i Dürüz Suriye'nin kalesi ve anahtarıdır.”*¹⁰⁷

Savaş sonrası Suriye ve Lübnan Fransız manda yönetimine girince, Fransızların böl-yönet politikası gereğince, Dürziler için Şam'ın güneyinde Mart 1921'de özerk yapı modeliyle bir Dürzi Emirliği oluşturuldu.¹⁰⁸ Fakat bu Dürzi devleti sembolik ve kontrol edilebilir bir yapıya sahipti. Bu nedenle Fransızların iç işlerine sürekli karışmasından hoşnut olmayan Dürzilerin, Şam'ın güneyindeki Cebel Düriz'de 1922 yılında başlattıkları isyan, 1926'da Fransızlar tarafından bastırılincaya kadar sürdü. Bu isyan sırasında 1925 yılında Dürziler diğer Suriye milliyetçisi halkların da desteğini alarak Şam'ı ele geçirseler de Fransızların yoğun bombardımanı neticesinde isyan hareketi bastırıldı. Dürzilere ait özerk statü 1937 yılına kadar Suriye'nin tek bir çatı altından birleşmesine kadar devam etti.¹⁰⁹

Bağımsızlık sonrası kurulan Suriye Arap Cumhuriyeti, uyguladığı milliyetçi politikalarla Dürziler üzerinde baskı oluşturarak yaşadıkları bölgelerde otorite kurmaya başladı. Buna karşın Dürziler 1947 yılında Sultan el-Atrâş önderliğinde rejime karşı ayaklandılar. Bu ayaklanma 1954'te Cebel Dürzi'de Dürzi liderlerin tutuklanmasıyla son buldu.¹¹⁰ Bu olaydan sonra Dürzilere olan güven giderek kaybolmuş ve siyasal hayattan olabildiğince dışlanmışlardır. Sonraki dönemde Nusayrilerle birlikte Baas Partisi içinde etkin konuma yükselseler de 1966 yılında Nusayrilere yönelik parti içi başarısız bir darbe girişiminde bulunmaları, Dürzilerin ordudan ve parti içinden tasfiye edilmeleriyle sonuçlanmıştır.¹¹¹ Dürziler ayrıca 1948 yılındaki Filistin'deki İsrail işgaline direnmek yerine tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Elbette bu durum Arapların savaşa karşı hazırlıksız olmalarının yanı sıra

¹⁰⁷ Cemal Paşa, **Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2006, s. 256.

¹⁰⁸ Aytekin Şenzybek, “Başlangıçtan Günümüze Dürzilik”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 31, (2011), s. 193-194.

¹⁰⁹ Okur, 2009, s. 147.

¹¹⁰ Yasin Atlıoğlu, “Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Etnik ve Dini Yapı” (04.01.2006), <https://yasinatlioglu.wordpress.com/2006/01/04/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve-dini-yapi/>, (27.03.2020).

¹¹¹ Bağlıoğlu, s. 502-503.

Dürzilere yönelik süregelen baskının sonucudur. Bu yakın ilişki neticesinde Dürziler İsrail ordusunda görev almakla birlikte bölgede İsrail nezdinde diğer Araplardan ayrıcalıklı bir konuma sahip oldular.¹¹²

Tıpkı diğer etnik gruplar gibi Dürzilerin de Suriye'deki kesin nüfus verilerine ulaşmak oldukça güçtür. Ahmet Cevdet Paşa; Lübnan'ın bir kısmını da içine alan Dürzi bölgelerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaklaşık 58 bin Dürzi'nin yaşadığını aktarır.¹¹³ Suriye'de 1947 yılında yapılan genel nüfus sayımında ise Dürzilerin sayısı yaklaşık 100 bin, 1956'da Lübnan'da yapılan sayımda 88 bin olarak tespit edilmişti.¹¹⁴ Bugün dünyada yaklaşık 500 bin Dürzi'nin yaşadığı ve bunun 300 bin kadarının Suriye'de olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgelerde Dürziler azınlık olmalarına rağmen özellikle modern siyasi tarih içinde ekonomik ve sosyal hayatta etkin oldukları görülmektedir.¹¹⁵ Suriye nüfusunun çok az bir oranına sahip olmalarına rağmen ülkede darbelere kadar varan siyasi etkiler göstermişlerdir.

Ülkede 2011 yılında iç savaşın başlamasıyla Dürziler mecburi bir seçim yapmak zorunda kalarak genel anlamda rejim yanlısı bir tutum sergilediler. Bununla birlikte bazı Dürziler azınlık olmaları nedeniyle güç dengeleri arasında kaygan bir tutum yolunu benimsemiş bile olsalar¹¹⁶ rejimi desteklemek, rejim sonrasında bölgeyi ele geçirme ihtimali yüksek olan radikal unsurlara karşı Dürziler açısından çok daha kabul edilebilir bir durum olmuştur. Çünkü her açıdan Dürzileri sapkın görerek öldürülmelerini “caiz” sayan bu gruplara karşı Dürziler de bir yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmışlar ve birçok Dürzi radikal unsurlar tarafından öldürülmüştür.¹¹⁷

4.2.4. Hristiyanlar

Hristiyanlık Ortadoğu'da İslam'dan sonra en yaygın olan din olma özelliğini taşır. Bölge Hristiyanlığın doğduğu ve yayıldığı yer olmasıyla birlikte bu dinin hemen bütün mezhepleri bölgede varlık gösterir.¹¹⁸ Suriye'deki Hristiyan nüfus oranı ise oldukça

¹¹² Şenzybek, 2001, s. 31-32.

¹¹³ Sayın Dalkıran, “Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri II (Dürzilik ve Nusayrilik)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, (2003), s. 204.

¹¹⁴ Öz, s. 516.

¹¹⁵ Şenzybek, 2011, s. 195-196.

¹¹⁶ İzzettin Artokça, “Ortadoğu'da Dürziler”, **TASAM Stratejik Rapor**, İstanbul: Rapor No. 54, 2013, s. 12-13.

¹¹⁷ Faysal Irşaid, “Suriye'nin Sır Dolu Halkı: Dürziler”, *BBC Türkçe*, 24.06.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150623_durziler_analiz, (28.03.2020).

¹¹⁸ Kurşun ve diğer., s. 20-21.

tartışmalıdır. Farklı çevreler %5'ten %15'e kadar değişen oranlar vermektedir. Bununla birlikte iç savaş öncesinde en fazla %7 ile %10 arasında bir orana sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bir görüşe göre 1950'li yıllarda bu oran %15 civarında olsa da Müslüman nüfus artış oranının daha hızlı olması ve Hristiyanların artan baskı nedeniyle göç etmeleri bu oranın %5-6 seviyelerine gerilmesine yol açmıştır.¹¹⁹

Birinci Dünya Savaşıyla birlikte Suriye'ye yoğun bir Ermeni göçü yaşanmış ve ülkedeki Hristiyan nüfus oranı giderek artmıştır. Suriye demografisine ilişkin ilk resmi veriler 1943 yılında Suriye yönetimi tarafından açıklandığında 3 milyon olan ülke nüfusunun yaklaşık 400 bini (%16) Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Fakat 1950'li yıllarda artan baskı nedeniyle Hristiyanlar birçok yabancı ülkeye göç etmeye başladılar. Bir araştırmaya göre 1990 yılında ülkedeki Hristiyan nüfus 360 bine (%8) kadar gerilmişti.¹²⁰ 1995 yılında yapılan sayımlarda ise, Hristiyan nüfus 950 bine kadar çıksa da ülke içindeki oranları %7'nin altına düşmüştü. Fakat ülke içinde oldukça dağınık halde yaşamaları ve otoriter rejim politikaları Hristiyanlara yönelik kesin demografik veriler elde etmeyi oldukça güç kılmaktadır.¹²¹

Suriye'deki Hristiyanlar kendi içlerinde de birçok farklı mezhebe ayrılmışlardır. 1995 verilerine göre ülkede en kalabalık Hristiyan cemaat 503 bin nüfusuyla Rum Ortodoks Cemaatidir. Bundan başka; 118 bin nüfusu ile Rum Katolik Kilisesi, 112 bin nüfusu ile Ermeni Ortodoks Kilisesi, 25 bin nüfuslu Ermeni Katolik Kilisesi, 89 bin nüfuslu Suriye Ortodoks Kilisesi, 22 bin nüfuslu Suriye Katolik Kilisesi, 17 bin Süryani Hristiyan ve 7 bin Keldani Hristiyan bulunmaktadır.¹²²

Manda yönetiminin başlamasıyla Suriye'de Hristiyanlar hiç olmadığı kadar iyi bir konuma yükseldiler. Devlette ayrıcalıklı konumda olmaları bu dönemde oluşturulan Anayasa ile de garanti altına alınmıştır. Manda döneminde ekonomiden eğitime ve orduya kadar Hristiyanların büyük bir ayrıcalığı vardı. Örneğin 1938 yılında devlet okullarındaki Hristiyanların oranı %38 iken, Sünnilerin oranı %31 seviyelerindeydi. Aradaki nüfus farkı

¹¹⁹ Oytun Orhan, "Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları", **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, (Temmuz 2012), s. 9-11.

¹²⁰ Orhan, s. 11.

¹²¹ Hüseyin Çelik ve Uğur C. Özgöker, "Suriyeli Hristiyanlar", Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi (içinde 281-290)**, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 285.

¹²² Ray J. Mouawad, "Ortadoğu'nun Kaybolan Hristiyanları (Suriye ve Irak)", **İktimaiyat Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (Kasım 2017), s. 85.

dikkate alındığından bu oldukça büyük bir ayırım olduğunun kanıtıydı. Ayrıca Fransızların Arapların ayaklanmasına karşı zaman zaman Ermenilerden oluşan orduları kullanması, bu çatışmayı çok daha derin seviyelere taşımış ve Hristiyanlara karşı giderek artan bir şiddet söz konusu olmuştu.¹²³

Bağımsızlığın (1946) özellikle ilk yıllarında Hristiyanlar ayrıcalıklı konumlarını sürdürerek ülkede siyasal ve ekonomik alanda yer edinmeyi başardılar. Fakat bu ayrıcalıklı durum çok sürmedi. Sünni/Arap milliyetçiliğinin artması ile tıpkı diğer azınlıklara yapıldığı gibi Hristiyanlara yönelik kademeli bir sindirme politikası izlendi. İlk olarak; 1947 yılında oluşturulan Suriye'nin ilk meclisinde mezhep/din farklılıkları katı bir şekilde göz önünde tutularak sandalye dağılımı yapılmış, Hristiyanlar kendi aralarındaki mezheplerle ayrı ayrı (7 Grek Ortodoks, 2 Ermeni Ortodoks, 2 Arap Ortodoks, 2 Grek Katolik ve birer Arap Katolik, Ermeni Katolik ve Maruni) temsil edilmişti. Ayrıca her kabinede Hristiyanlar bulunmakla birlikte kendilerine kritik bakanlıklar verilmemekteydi. Fakat ülkede İslami siyaset giderek artmaya başlamış ve 1954 yılında devletin resmi dini İslam olarak kabul edilmişti. Ardından devlet başkanlığı için Müslüman olma şartı getirildi. Hristiyanlar kendi değişimleriyle binlerce yıldır yaşadıkları ülkede mülteci konumuna düşmüşlerdi. Çünkü büyük çoğunluğu Arap olan Hristiyanlar, bu dinlerden çok daha önce bu topraklarda yaşamaktaydılar. Sünni idare, artan Hristiyan baskısını azaltmak için bir Ortodoks olan Faris Huri'ye başbakanlık makamını verdi. Ancak buna rağmen Hristiyanların devlet kademelerinden tasfiyesi 1963 yılına kadar sürdü.¹²⁴

Hristiyanlar daha laik/seküler bir çizgide olan Baas Partisi içinde yer almaya başladılar ve bu partinin en önemli kurucu teorisyenlerinden biri de bir Ortodoks Hristiyan Mişhel Eflak'tı. 1963 yılından bir darbe ile Baas Partisi yönetimi ele alınca Sünni Araplara yönelik tasfiye süreci başlanmış, Hristiyanlar artık devlet kadrolarında daha aktif roller üstlenmişlerdir. Hafız Esad 1970 yılında parti içi bir darbe ile iktidara gelince azınlıklar arasında dengeli bir politika izleyerek Hristiyanlara da görevler vermeye başladı. Bir Rum Ortodoks olan Yusuf Şakkur Suriye'de devlet başkanlığından sonra en önemli makam olan Savunma Bakanlığına

¹²³ Mergen, s. 20-23.

¹²⁴ Oytun Orhan, "Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları", **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, (Temmuz 2012), s. 13, 14.

getirildi. Ayrıca ordu içinde Hristiyanların oranı giderek artmaya başladı. Bundan sonra Hristiyanlar için ülkedeki durum nispeten olumlu gitmeye başladı.

Suriye’de iç savaşın başlamasıyla birlikte Hristiyanların büyük çoğunluğu rejim yanlısı bir tutum sergilemiştir. Elbette bu tutumun onlar açısından oldukça kabul edilebilir nedenleri vardır. İç savaş başladığında Suriye muhalefetine demokratik bir tutum sergilemesi Hristiyanlar üzerinde de olumlu bir hava oluşturdu. Fakat daha sonra muhalefetin daha çok İslami bir kimliğe bürünmesi savaşı bir mezhep çatışmasına dönüştürdü. Artan İslami hareketler Hristiyanlar için oldukça endişe verici bir durum haline geldi. Neredeyse yarım asırdır hemen hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan dini hayatlarını yaşayan bu toplum elbette seküler bir rejimi, bir devrim sonrası İslami bir rejime değişmeyecekti. Ayrıca Hristiyanların azınlık olmalarına rağmen süregelen ayrıcalıklı konumları, Sünniler tarafından oldukça rahatsız edici bir durumdu. Savaşın seyrine bakıldığında Suriye Hristiyanları bu var oluş mücadelesinde kendileri açısından oldukça doğru bir konumda durmayı tercih ettiler.

Suriye Hristiyanları, Suriye rejimini kendileri için hep bir koruyucu müttefik olarak görmüşler ve bu durum toplumsal hayatın bütün yönlerine yansımıştır. Hristiyanlar, Hafız Esad ile birlikte pek çok kazanım elde ettiklerini ve hemen her türlü dini ihtiyaçlarının karşılandığını vurgulamış, Türkiye gibi laik bir anayasal düzene sahip bir ülkede olmayan rahip yetiştirme okullarının açılması konusunda bile kolaylık sağlandığını belirtmişlerdir. Ülkede Hristiyanların dini bayramları aynı zamanda resmî tatil ilan edilmiş, haftalık tatil cuma günü olmasına karşın, ayinler düşünülerek pazar günü mesailer geç başlamaktadır. Ayrıca kiliselerde görevli kişiler askerlik hizmetinden de muaf tutulmuştur. Bu nedenle Hristiyanlar rejimin devamını kendi varlıkları için bir garantör olarak görmektedirler.¹²⁵

Suriye rejiminin diğer azınlıklara nispeten Hristiyanlara bu ayrıcalıkları tanınmasında elbette çok yönlü bir çıkar söz konusudur. Hem Batılı ülkelerle ilişkilerde Hristiyan faktörü bir argüman olarak kullanılmış, hem de ülke içinde Sünni çoğunluğa karşı bir müttefik elde edilmiştir.

¹²⁵ Mouawad, s. 87.

4.3. Kimlik Farklılıklarının Suriye İç Savaşı'na Etkisi

Aidiyet bağlarının en özel seviyeye kadar bu denli güçlü olduğu bu coğrafyada, kimlik farklılıklarına bağlı çatışmalar tarih boyunca her dönemde görülmekle birlikte, yaşanan çoğu çatışmanın nedeni de yine bu kimlik farklılıkları olmuştur. Suriye, tıpkı diğer birçok bölge ülkesinde görüldüğü gibi zengin bir etnik ve dini yapıya sahiptir. Fakat inançlar ve kimlikler konusundaki bu zenginlik, genel anlamda bir kültürel gelişmeye ve bütünleşmeye değil, aksine bir bölünmeye ve süregelen çatışmalara neden olmuştur. Kimi zaman bu çatışma aynı üst kimliğe fakat farklı bir alt kimliğe sahip olan gruplar arasında da görülmektedir.¹²⁶ Örneğin Müslüman-Hristiyan çatışması kendi içinde; “Rum Ortodoks-Maruni Katolik” çatışması ya da Müslümanlar arasında “Sünni-Nusayri” çatışması olarak derinleşebilmektedir. Çünkü bu çatışmalar ortaya çıktıklarında benzerliklere değil, daha çok farklılıklara odaklanmaktadır. Bir çatışmanın ne kadar şiddetli olacağını iki grubun birbirine ne kadar benzediği değil ne kadar benzemediği belirlemektedir. Bizim bakış açımıza göre üst sınıflandırmalar yapmak oldukça basit görünebilir. Pek çok mezhebi bünyesinde barındıran bir dini oluşumu, bir üst kimlik altında, örneğin Müslümanlık adı altında birleştirdiğimizde bunu bir bütün olarak görebilir ve bu çatışmaların anlamsızlığına değinebiliriz. Fakat asıl mesele bu kimliklerin birbirlerini bu şekilde görmekten oldukça uzak olduğudur. Biz, Suriye’deki hem Nusayrileri hem de Sünnileri ya da Dürzileri İslam kimliği adı altında toplarken, bu mezhepler birbirlerini din dışı görmekle birlikte, diğer gayrimüslimlerden bile önce yok edilmesi gereken topluluklar olarak görmektedirler. Elbette bu teolojik bir yaklaşımdır. Fakat ülkedeki neredeyse bütün siyasi ve toplumsal yapı bu kimliklere göre inşa edildiğinden, bunun etkisinin yadsınmaması gerekmektedir. Diğer bütün olgular, örneğin dış müdahaleler ya da yerel vekalet savaşları bu yapı doğrultusunda şekil almaktadır.

Bir görüşe göre günümüzdeki savaşlar ideolojik ya da jeopolitik hedefler yerine, dini ya da etnik ilişkiler üzerinden grup çıkarları ve güvenliklerini hedeflemektedir. Bir şekilde başlayan bir savaşta gruplar, kendi kimliklerini yüceltip, farklı kimliklere şiddetle bakan bir propaganda ile çatışmaların artmasına neden olmakta ve bunu kendi bünyesindeki kimlik grubuna asıl hedefmiş gibi göstermektedir. Gruplardan birinin diğerini “kafir, sapık ya da hain” olarak görmesi ve görmeye çalışması, düşmanın yok edilmesi için “günahkâr” olunması

¹²⁶ Akdemir, s. 209.

gerektiği varsayımının güçlü bir kanıtıdır. Kimlik üzerinden şiddet inşa etmek yeni bir olgu olmamakla birlikte, geçmişten günümüze kadar temel değişken; savaşlar, eskiden belli bir etnik, dini ya da kabilesel kimliği üstün kılmak için yapılırken, günümüzde bu farklılıklar aynı zamanda şiddetin sürekliliği için bir mekanizma görevine dönüşmüştür. Yani bu farklılıklar hem bir amaç olarak hem de şiddetin devamı için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durum savaşın ilerlemesiyle giderek yaygınlaşarak toplum daha fazla kutuplaşmakta, güven hissi kaybolduğundan birleştirici değerler önemi kaybetmektedir. Ayrıca çatışmalar ileri bir safhada toplumda kimsenin tarafsız kalamayacağı, tarafsız kalmanın bile düşmanlık doğuracağı bir hale dönüşmektedir.¹²⁷ Bu görüş Suriye özelinde özellikle dış müdahaleler açısından önemlidir. Ülkedeki iç dinamikler için kimlik farklılıkları oldukça önemli bir yere sahiptir. Çok derin bir şekilde yerleşmiş aidiyet bilinci, bir var oluş mücadelesine dönüşmüş ve süregelen bir şekilde gruplar birbirlerine denge ya da baskınlık kurmaya çalışmışlardır. Açığı genişlettiğimizde ise Suriye’de ya da bölgede çıkarları olan uluslararası devlet veya kuruluşlar, kendi etkinlik alanlarını genişletmek için belli kimlik gruplarını birbirlerine karşı kullanma stratejisini uygulamaktadırlar. Bölgesel anlamda İran için Nusayriler en kabul edilebilir müttefik iken, Türkiye ve Katar için muhalif Sünni gruplar daha faydalı bir müttefiktir. Aslında bu durum ülkede bir vekil kapma yarışı olarak da tanımlanabilir. Birçok çıkar odağı göz önünde tutularak her aktör kendine en yakın ve en kullanılabilir yerel kimliği desteklemektedir. Örneğin hem rejimle hem Türkiye ile sorunları olan Kürt gruplar, bir denge politikası izleyerek daha çok ABD olmak üzere zaman zaman Rusya ile de iş birliği yoluna gitmektedir.

Arap Baharı, çok uzun bir süredir otoriter rejimler tarafından baskı altına alınan ve pek çok haktan mahrum bırakılan insanların örgütlü bir şekilde bu şikayetlerini dile getirmesiyle ortaya çıkan, fakat daha sonra çok farklı argümanlarla yoluna devam eden bir olgudur denebilir. Bu durum Suriye için de geçerlidir. Bağımsızlıktan bu yana Suriye’deki belki de en önemli sorun farklı kimliklere sahip halkların yönetimde temsil edilmemesi ve ülkede azınlığı oluşturan bir grubun diğer bütün halkları otoriter bir şekilde yönetmesidir. 1963’e kadar nispeten toplumun büyük kesiminin nüfus oranlarına paralel olarak bir temsil edilme durumu olmuştu. Fakat Baas darbesinden sonra rejim büyük ölçüde belirli kesimlere hitap etmeye başladı.¹²⁸ Hafız Esad, 1970’te yönetimi ele almasıyla, ilk önce azınlıklara yönelik dengeli bir

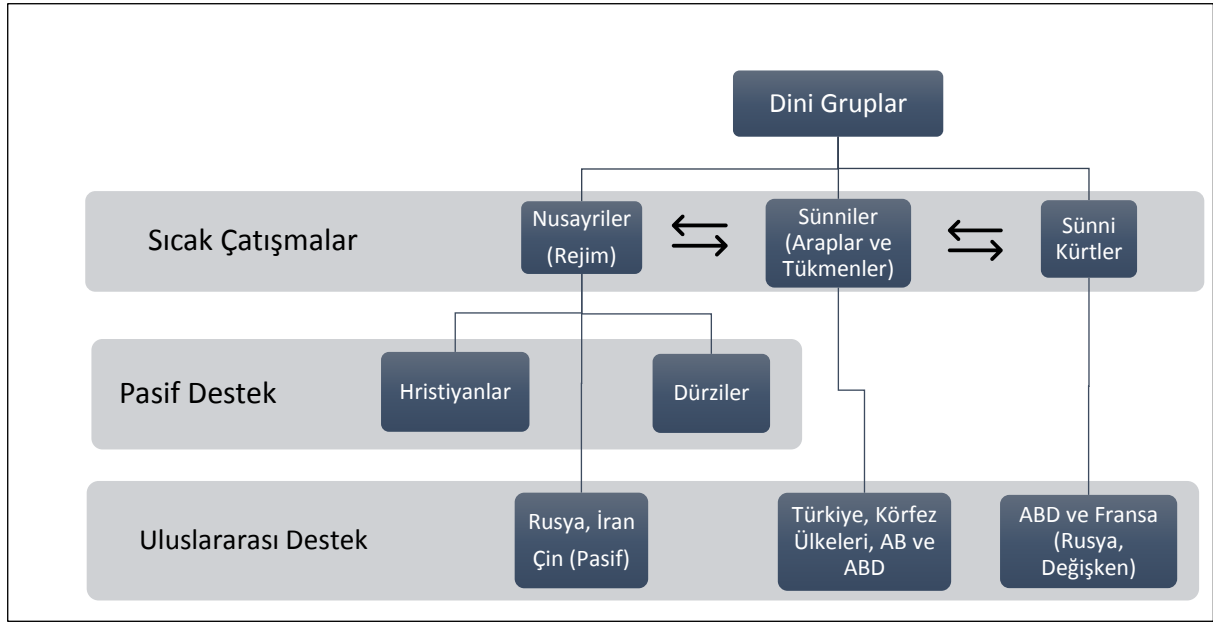
¹²⁷ Eker, s. 52-53.

¹²⁸ Dağ, 2015, s. 10.

politika izlese de uzun vadede rejim sadece Nusayri azınlığın hareket alanı olmaktan öte gidemedi. Devletin tüm olanakları artık sadece bu azınlığın çıkarlarını korumaya yönelik kullanılmış, toplumun bütün geneline adaletli bir şekilde paylaştırılması gereken kaynaklar, büyük ölçüde Nusayri azınlığın eline bırakılmıştır.

Hafız Esad'ın Nusayri rejiminin varlığını korumak için, diğer etnik unsurların özellikle elit/burjuva sınıfına birtakım makamlar ve kaynaklardan pay vermesi de olası ayaklanmaların önüne geçmek için yapılan bir otoriter rejim politikasını yansıtmaktadır. Yani rejimin kısıtlı da olsa kaynakları paylaşma yoluna gitmesi, yine rejimin devamı için bir ödün verme olarak tanımlanabilir. Özet olarak; Suriye Arap Cumhuriyetinin varlık sebebi, toplumun her kesiminin temsil edilip haklarının korunması ve can güvenliklerinin sağlanması değil, yapılan hemen her politik hareketle Nusayri rejiminin devamını sağlamak olmuştur. “Toplum için devlet” anlayışının, zaman zaman özellikle totaliter rejimlerde “devlet için toplum” anlayışı olarak değiştirdiği görülmektedir. Fakat Suriye’de durum 1970’ten sonra, “Nusayriler için devlet ve toplum” anlayışı olarak değişmiştir. Elbette bu durum toplumun diğer kesimlerinde içten içe büyüyen bir öfkeye yol açmış, özellikle çoğunluğu oluşturan Sünni kesimin, varlığından bu yana, “din dışı”, “sapık” ve “yok edilmesi gereken azınlık bir topluluk” olarak gördüğü Nusayriler tarafından hemen her türlü siyasi ve ekonomik halktan büyük ölçüde mahrum bırakılarak yönetilmesi, zaten var olagelen nefret ve öfkeyi büyük ölçüde arttırmıştır. Buna ek olarak 1982’de Hama’da Nusayri ordunun bastırmak istediği bir ayaklanmanın binlerce kişinin öldüğü bir Sünni katliamına dönüşmesi, kimliğe dayalı nefreti en derin seviyeye taşımıştır.

Elbette bu toplumsal bölünmede iç dinamiklerin yanında dış etkenlerin de etkisi yadsınamaz. Özellikle Fransızların manda döneminde ülkede böl-yönet politikasını uygulaması, kötü bir ekonomik ve siyasi yapıyla birlikte, belirli bir grubun diğeri üzerinde tahakküm kurması ile sonuçlanan bir miras bıraktı. Bu miras, yukarıda belirtildiği gibi iktidarı elinde tutan grubun, kaynakları ve siyasi katılımı sadece kendi lehine çıkar sağlayacak şekilde kullanmasına olanak verdiğinden, diğer grupların ihtiyaçlarının karşılanmasına isteksiz yaklaşıldı. Rejimin farklı toplumsal grupların katılım güvencelerini garanti altına alması ve ihtiyaçlarını karşılamadaki isteksizliği ve yetersizliği, aidiyete dayalı bir devlet kurumsallaşmasının ürünü oldu. Bu durum kimlik temelli bir çatışmanın patlak vermesi için neredeyse gereken her koşulu hazırladı.



Şekil 1. Suriye İç Savaşı'nda Kimliğe Dayalı Kutuplaşma

Bir görüşe göre; Suriye'yi bir iç savaşa götüren olaylar doğrudan etnik ve dini temelli bir çizgide ortaya çıkmadı. Asıl şikâyet noktası demokratik hak ve özgürlüklerin halka teslim edilmemesiydi. Dolayısıyla savaşın başlangıç nedeni mezhebi/etnik bir neden değil, daha çok ideolojik bir neden olarak görülebilir. Olayların ilk başladığı dönemde, isyancılar içinde Suriye'de bulunan her kimlikten grupların olduğu gibi, rejim saflarında da hemen her kimlikten gruplar bulunmaktaydı.¹²⁹ Fakat muhalif çevre içerisinde artan radikal İslami unsurlar, olası Suriye devriminin mezhepsel bir zemine kaymasına neden olmuş, ülkede yabancı savaşçıların da artmasıyla birlikte, muhalif unsurlar demokratik bir zeminden giderek uzaklaşmışlardır. Devrim artık çok taraflı katılımın sağlandığı bir demokrasi arayışından, Sünnilerle Nusayrilerin bir din savaşına dönüşmüştü. Muhalefetin bu yapıya bürünmesi diğer dini azınlıklar üzerinde de bir endişe yaratmış, seküler Nusayri rejiminin yerine İslami/Şeriatçı bir düzenin gelme ihtimali; Ermenilerin, Dürzilerin ve diğer Hristiyan grupların daha çok rejim yanlısı bir tutum sergilemelerine neden olmuştur. Kürtler ise her iki cepheden bağımsız politikalar benimseyerek, daha çok muhalifler üzerinde baskı oluşturmıştır. Sonuç olarak demokratik taleplerle başlayan çatışmalar, dış müdahalelerin de etkisiyle etnik ve dini kimliklerin bir var oluş savaşına dönüşmüştür. Genel görüntüde demokratik talepler askıya alınarak, iç savaş, gücü ele geçiren grubun diğerlerini yok edeceği bir durumda ilerlemektedir.

¹²⁹ Şatana, s. 313.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

5. MODERN SİYASİ TARİHİN İÇ SAVAŞA ETKİSİ

5.1. Suriye’de Yabancı Etkisi ve Fransız Mandasına Götüren Süreç

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı’dan kopan Araplar için yeni bir mücadele dönemi başladı. Bu kez düşman Türkler değil, kendilerini Türklerden kurtaran İngiliz ve Fransızlardı. Eski hegomonik gücün yerini, bu kez Arap kültürüne etnik, dini ve coğrafi anlamda oldukça yabancı olan yeni hegomonik güçler almıştı.

Savaşın ardından Filistin, Lübnan, İsrail ve Ürdün’ü de kapsayan Suriye bölgesi parçalara bölündü ve Araplara verilen bağımsızlık sözü tutulmayarak, Suriye 26 yıl sürecek Fransız mandasına bırakıldı. Fransa, manda yönetiminin sonu geldiğinde uyguladığı politikalarla nedeniyle Suriye’de radikalleşmeyi ve istikrarsızlığı miras olarak bırakmıştı.¹³⁰ Bu durum Suriye’nin modern siyasi ve toplumsal yapısını büyük ölçüde şekillendirdi ve günümüzde yaşanan iç savaşın gerçekleşmesinde oldukça güçlü bir rol oynadı.

Fransa’nın Suriye bölgesindeki hakimiyet planları çok daha eski dönemlere, Haçlı Seferlerine kadar uzanmaktadır. Fransız Krallıklarının o dönemde bölgede kurulması nedeniyle, 20. yüzyıl başlarında bile Suriye’nin bazı Fransız çevreler tarafından kendi toprakları olarak görülmesine yol açtı. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren dostluk ilişkileri nedeniyle elde etmeye başladığı kapitülasyonlar, ilerleyen dönemlerde bölgede kültürel ve ekonomik hakimiyet kurması için Fransa’ya ayrı bir güç sağladı. Sömürgecilik yarışından geri kalmak istemeyen Fransa, zengin topraklara açılan kapılar Osmanlı’nın Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz kıyılarından geçtiğinden, bu bölgelere yönelik bir dizi işgal süreci başlattı. 19. yüzyılda Kuzey Afrika’da Fas, Cezayir ve Tunus işgal edilerek sömürgeleştirilmeye başlanmış, Napolyon’un Suriye’yi işgal planı ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı.¹³¹ Her zaman ilk etapta doğrudan askeri hareketlerin fayda getirmemesi, sömürgeci güçleri farklı yollar aramaya itmişti. Bu doğrultuda Fransa, Büyük Suriye’yi ele geçirmenin en etkili yolunun kültürel kozları kullanmaktan geçtiğini anlayarak, bölgenin

¹³⁰ Ayşe Tekdal Fildiş, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 52, (Nisan 2013), s. 56.

¹³¹ Ömer Osman Umar, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, (2002), s. 298.

sosyokültürel yapısını değiştirmeye yönelik çalışmalar başlattı. Bunu en iyi yolu misyonerlik faaliyetleri ve eğitim kurumları olduğundan, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren, tıpkı Osmanlı'nın diğer topraklarında olduğu gibi Suriye'de de bir yabancı okullar furyası başladı. İngilizler ve Amerikalılar Protestan okullarıyla, Fransızlar ise Katolik Cizvit okulları açarak kültürel etkinlik kurmaya başladılar.

Sosyal bilimciler tarafından “eğitim çağı” olarak nitelendirilen 19. Yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin, milletleri arasında giderek yaygınlaşan eğitim iştahına yeterince cevap verememesi, yabancı okulların etkisinin artmasına neden olmuştu. Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi yönünde çabalar artsa da gelişmeler Batı'nın oldukça gerisinde kalmıştı. Tanzimat döneminde bile halkın sıbyan ve rüştiye mekteplerinden sonra gidecekleri tabana yayılmış bir ortaöğretim kurumları yoktu.¹³² Ayrıca bu ihtiyaca cevap vermek için medreseler ve Enderun da oldukça yetersiz kalıyordu. Bu nedenle askeri ve sivil bürokrasinin personel ihtiyacını karşılamak için, en baştan modern eğitim kurumları oluşturmak gerekiyordu. Tanzimat ile başlayan modern okullaşma süreci zaman içerisinde giderek yaygınlaştı ve II. Abdülhamid döneminde sayı en yüksek seviyeye ulaştı.¹³³

Osmanlı bürokrasisi içinde, devletin bu çöküş sürecine girmesinin ana nedenlerinden birinin “eğitimsizlik” olduğunu raporla savunan devlet adamları bulunmaktaydı. Sultan Abdülhamid bu görüşleri son derece dikkate almış ve bu doğrultuda pek çok yenilikçi eğitim hamleleri yapmıştı.¹³⁴ Fakat Batı'nın dev eğitim çarkı ile mücadele etmek halihazırda siyasi ve ekonomik anlamda bir çöküntü içinde olan Osmanlı için oldukça zordu. Buna karşılık 18. Yüzyılda 50'yi aşkın Katolik misyoner tarikatının 35 kadarı Osmanlı topraklarında faaliyet göstermekteydi. 1876'da İmparatorlukta 93 Fransız okulunun faaliyetleri bulunurken, 1905'te bu sayı 198'e, II. Abdülhamid'in son dönemlerinde ise 250'ye kadar yükselmişti.¹³⁵ 1892 yılında Suriye'de yabancıların açmış oldukları okul sayısı 159 kadardı. Protestanlar ve Katolikler tarafından açılan bu okullar Müslüman çocuklar için ücretsiz olmasının yanında

¹³² Ercan Uyanık, “Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)”, **Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, (2017), s. 2-3.

¹³³ Abdulvahap Akıncı, “Osmanlı Devleti'nde Milli Kimlik İnşasında Okul, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 19, (2014), s. 3, 4.

¹³⁴ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1991, s. 101.

¹³⁵ Ebru Esenkal, “Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007), s. 102-103.

onların birçok ekonomik ihtiyaçları da karşılamaktaydı.¹³⁶ 1901-1913 yılları arasında Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanınan Fransız okullarından; Halep'te 53, Suriye'de 85, Kudüs'te 102, Beyrut'ta 114 adet bulunmaktaydı.¹³⁷ Birinci Dünya Savaşı'yla nedeniyle, 1915'te eğitim kapitülasyonları kaldırılan Fransız okullarına, Hükümet tarafından el konularak mensupları yurt dışına çıkarılmıştı. Fakat çok geçmeden, savaşın ardından bölgenin yeniden işgale uğramasıyla bu okulların varlığı uzun bir süre daha devam etmiştir.¹³⁸

Yabancı okullar neredeyse Suriye'nin en küçük köylerinden bile öğrenci toplamaktaydı ve verilen eğitimin ana hedefi Türk egemenliğine karşı Arap milliyetçiliğini körüklemekle birlikte, Hristiyan kültürünü yaymaktı.¹³⁹ Okullarda Müslüman çocuklara İncil'le birlikte diğer dini kitaplar da okutulmaktaydı. Bu faaliyetler özellikle Nusayri ve Dürzi gibi Sünniler tarafından dışlanmış Araplar üzerinde yoğunlaşmıştı. Osmanlı yönetimi bu okulları denetim alma yönünde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) adında bir kanun çıkarmış, fakat merkezi otoritesinin zayıflaması, bu denetimi oldukça zorlaştırmıştı ve nihayetinde okullar faaliyetlerine devam etmişti.¹⁴⁰

Fransız okulları Araplara Türk düşmanlığı kazandırmakta nispeten başarılı olmuştu. Suriye'de Milliyetçi Arap hareketlerinin ilk savunucuları bu ve benzeri okullardan, özellikle Hristiyan Arap entelektüelleri arasından çıktı.¹⁴¹ Fakat Suriye'nin Osmanlı'dan kopmasında oldukça önemli rol oynayan bu milliyetçi cephe, manda döneminde Fransız işgaline karşı bağımsızlık için bir savaş verecekti.

Bir görüşe göre; milliyetçi Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'ya karşı Batı'yı tercih etmelerine giden yolu, Balkan ve Trablusgarp savaşlarında alınan yenilgiler açtı. Bu yenilgilerden sonra Araplar, Osmanlı'nın Batı karşısında gücünü tamamen kaybettiğini düşünmeye başladı. Bu durum onlar için bir güvensizlik ve gelecek kaygısına yol açtığından,

¹³⁶ Uyanık, s. 6.

¹³⁷ Serkan Padem, "Yabancı Okullar Eğitim Programlarının 1820-1938 Yılları Arasında Türk Eğitim Sistemine ve Toplumsal Yaşama Etkileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020), s. 22.

¹³⁸ Azmi Khouli, "Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar (XIX. Yüzyıl)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006), s. 94.

¹³⁹ Umar, 2002, s. 299.

¹⁴⁰ Nüket Eren, "Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994), s. 66.

¹⁴¹ Ali Ulvi Özbey, "19. Yüzyıl Arap Milliyetçiliğinde Misyonerlerin Etkisi: Suriye Örneği", **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt 11, Sayı 35, (Ağustos 2018), s. 67-68.

Batılı güçlerin bölgedeki vaatleri ve kışkırtmaları Araplar nezdinde karşılık bulmaya başladı.¹⁴² 1917 yılının sonbahar aylarında General Allenby liderliğinde saldırıya başlayan İngilizler, önce Filistin’i, Eylül 1918’de ise Araplarla birlikte Suriye’yi ele geçirdiler. Tarihler 30 Ekim’e geldiğinde ise Osmanlı Hükümet yetkilileri, Mondros Limanında demirli Agamemnon adlı bir İngiliz zırhlısında, 16. maddesi; “*tüm Türk güçlerinin itilaf devletlerine teslim olup, Suriye, Lübnan, Kudüs, Hicaz, Yemen, Asir ve Irak’tan koşulsuz çekilmesi*” olan bir barış anlaşması imzalıyorlardı.¹⁴³ Böylelikle kadim İslam ve Arap coğrafyasında 400 yıldır süren Osmanlı hakimiyeti resmen son bulmuş oldu.

İngilizler savaş sırasında Büyük Arabistan’ı Şerif Hüseyin’e, Şerif Hüseyin’in oğlu Prens Faysal’a ise Büyük Suriye’yi vadetmişlerdi. Fakat Mayıs 1916’da Fransızlar ve İngilizler arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması Lübnan’dan Adana’ya kadar Suriye’yi de içine alan bölgeyi Fransız egemenliğine, Filistin’den Mezopotamya ve Basra’ya kadar olan bölgeyi ise İngilizlere bırakmıştı. Bu ne Arapların ne de Faysal’ın istediği ve beklediği bir durum değildi.¹⁴⁴ Araplar ne Türk egemenliği ne Fransız ne de İngiliz mandası istiyorlardı. Wilson ilkelerinin de gereği olarak kendi halklarını bağımsız olarak yönetmek gayretindeydiler. Buna karşın İngilizler ve Fransızlar kendi egemenliklerini de sürdürebilmek için “her bakımdan yetersiz” gördükleri Araplara, bağımsız topraklar bırakmaya şiddetle karşı çıkıyorlardı.

Bağımsızlık yanlısı Araplar İngiliz ve Fransızların Arap coğrafyasında emelleri olduğunu biliyorlardı. Fakat bir denge politikası izleyerek çok geçmeden bağımsız devletlerine kavuşacaklarını düşünmekteydiler. Buna karşın Arapların Batı’ya karşı güvenini sarsan iki olay gerçekleşti. Bunlardan ilki Rusların gizli anlaşmaları açıklaması, ikincisi ise Filistin’de bir Yahudi Devleti kurulacağını ilan edilmesi idi. Rusya’da Ekim Devrimi ile Çarlık rejimi yıkılınca, Bolşevikler Sykes-Picot gizli anlaşmasını açıkladılar. Bu durum Araplar üzerinde bir infiale yol açtı. Bunu fırsat bilen Cemal Paşa derhal Şerif Hüseyin ve Faysal ile iletişime geçerek İngilizlerin kendilerini aldattığını ve bağımsızlık vaatlerinin geçersiz olduğunu artık

¹⁴² Hadiya Yılmaz Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 7, (Kasım 2018), s. 180.

¹⁴³ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt 1, 1953, s. 522.

¹⁴⁴ Ali Demirel, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, (2019), s. 73.

anlamaları gerektiğini bildirdi.¹⁴⁵ Cemal Paşa mektuplarda; Arapları düştükleri bu tuzaktan yine ancak Osmanlı'nın kurtarabileceğini, eğer isyandan vazgeçerlerse Araplara tam bir muhtariyet verileceğini, bunun Almanya tarafından da garanti edildiğini yazmıştı. Bu durumdan haberdar olan İngilizler hemen Araplarla iletişime geçmiş, anlaşmayı kabul etmekle birlikte artık geçersiz olduğunu savunmuşlardır. Sonunda İngilizler, Arapları tekrar ikna etmeyi başarmış ve olası bir Türk-Arap yakınlaşmasının önüne geçmişlerdi.¹⁴⁶ Ayrıca Cemal Paşa, bu gelişmelerden çok daha önce, isyandan henüz haberi yokken, yaptığı görüşmelerde Faysal'ın nasıl bir politika izlediğinden kendi anılarında şöyle bahsetmektedir:

“Şerif Hüseyin yalnızca İngilizlerle ittifak şartlarını görüşmüyor aynı zamanda hükümeti aldatmak ve Suriye’de neler olup bittiğini öğrenmek için oğlu Faysal’ı yanıma göndermek alçaklığını da yapıyordu. Kendisini hürmetle kabul ettim. Birkaç gün devam eden misafirliği sırasında babası tarafından Kanal Seferi’ne katılmak üzere 1500 develiden mürekkep bir gönüllü birliğini kendi kumandası ile Filistin’e göndermesini kararlaştırdık. Sonradan Kudüs’ü ziyaret etmiş olan Faysal, ordu karargahına mensup birçok subay huzurunda bir nutuk vermiş ve çok yakın bir zamanda bir mücahitler kafilesi ile kendilerine katılacaklarını ve onlarla omuz omuza din düşmanları aleyhine ölünceye kadar savaşmaktan geri kalmayacağını, cedit olan Hz. Peygamberin tertemiz ruhuna yemin ederek vaat etmişti. Dikkat edilsin ki Faysal bu yalan yeminlerini ederken, babası Mekke’de İngilizlerle Kasım 1915 tarihli mektuplaşmalarını yapıyor ve Hilafet aleyhine şiddetli teşebbüslerde bulunuyordu. Benim o zaman bu şenaatten zerre haberim yoktu.”¹⁴⁷

Filistin bölgesinde bir Yahudi Devleti kurulmasını gerektiği fikri İngilizler tarafından Balfour Deklarasyonu ile ilan edilince, Araplar bunun kendileri açısından kabul edilemez olduğunu bildirmişti. Çünkü söz konusu devlet, vadeliden Büyük Arap Krallığı toprakları içinde kalıyordu. Fakat İngilizler bu hayal kırıklığını da idare etmeyi başararak, Faysal’a; Balfour’un beyanlarının ancak Arap halkının istekleri ile çelişmediği sürece uygulanabileceğini bildirmişlerdi.¹⁴⁸ Böylelikle Türklere karşı Arapların bağımsızlık savaşı tüm hızıyla devam etti.

¹⁴⁵ M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 3. Basım, 2015, s. 86.

¹⁴⁶ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Basım, 2004, s. 300, 301.

¹⁴⁷ Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, İstanbul: Paraf Yayınları, 1. Basım, 2010, s. 271-272.

¹⁴⁸ Umar, 2004, s. 297-298.

Türk kuvvetleri bölgeden ayrılınca, savaş sırasında isyan eden Araplar 1 Ekim 1918’de Şam’a girdiler. Ardından İngiliz kuvvetleri gelmeye başladı. Akabe’den yola çıkan Faysal ise 3 Ekim’de 1500 atlı ile Şam’a vardı. Aynı zamanda şehirde İngiliz Yüksek Komiseri Allenby de bulunuyordu. Türklerden geriye bir askeri hastanedeki yüzlerce yaralı kalmış ve bu hastane de daha pek çok yeri yağmalayan Bedevi Araplar tarafından yağmalanmıştı. O dönem bölgede bulunan Amerikalı Diplomat William Yale, bu denli bir kinle yapılan yağma karşısında dehşete kapıldığını söyler. Ayrıca bir İngiliz teğmen; Faysal Şam’a girdiğinde, bu ülkeyi özgürleştirdiği iddiasında olan bir kişi için halkta en ufak bir sevinç emaresi olmadığından bahseder.¹⁴⁹

İngilizler Faysal’ın bağımsızlık yolunda atacağı adımlara oldukça temkinli yaklaşarak bu hususta Fransızlara karşı bir denge politikası içindeydiler. Zira Fransızlar, gizli anlaşmanın gereği olarak derhal Suriye’nin kendilerine verilmesini istiyorlardı. Faysal bir hafta içinde şehirde kendi ve babası adına hutbe okutup, bir şehir meclisi kurarak Arap Hükümetini ilan etti. Bu hükümetin sınırları Suudi Arabistan’ın kuzey sınırından Halep’in kuzeyine kadar uzanmaktaydı. Ülkenin batı sahilleri ise Fransızlar tarafından kontrol edilmekteydi.¹⁵⁰ Faysal Büyük Suriye bölgesinin elinden alınacağını giderek farkına varmaya başlamıştı. 1919’un ocak ve şubat aylarında düzenlenen Suriye’nin kaderinin belirleneceği Paris Barış Konferansına davet edilen Faysal, konferansta; Arapların uğruna Türklerle savaşarak kazandıkları bağımsızlıktan asla vazgeçmeyeceğini, bir Arap toprağı olan Suriye’ye İtilaf güçlerinden önce girerek bağımsızlıklarını ilan ettiklerini, Ön Asya’daki bütün Arapça konuşan halkların bağımsızlıklarının tanınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵¹ Fakat bu talepler İngiltere ve Fransa tarafından dikkate alınmamıştır. Buna karşın aynı dönemde ABD, Faysal’ın bağımsızlık taleplerini desteklemiş ve bu tezleri incelemek için bölgeye bir heyet göndermiştir. Amerikan heyeti bağımsızlığın sağlanması ya da bu ilk etapta bu gerçekleşme bile Suriye’nin Amerikan mandasına bırakılması yönünde bir rapor sunmuştur.¹⁵² ABD’li komisyon üyelerinin ülkede bulunmasını fırsat bilen Araplar, bir genel kongre toplayarak 3 Temmuz 1919’da şu başlıkları içeren bir bildiri yayınladılar:

¹⁴⁹ Karl E. Meyer ve Shareen B. Brysac, **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, Emine Eminel (çev.), Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2016, s. 342-343.

¹⁵⁰ Odabaşı, s. 185.

¹⁵¹ Kılınçkaya, s. 103, 104.

¹⁵² Okur, 2009, s. 141.

*“Kuzeyde Toroslardan güneyde Hicaz sınırına, batıda Akdeniz’den doğuda Habur Nehri’ne kadar Faysal’ın krallığında bağımsız bir monarşi kurulacaktır. Fakat Paris konferansı manda kararı vermesi halinde bu manda idaresi 20 yıllığına Amerika’ya “ekonomik ve teknik destek bağlamında” verilecek, Fransızların Suriye üzerinde hiçbir hakkı tanınmayacak ve bağımsız bir Yahudi yurdu kesinlikle kabul edilmeyecektir.”*¹⁵³

Bu bildiriye karşılık İngiltere ve Fransa arasında İngilizlerin 1 Kasım 1919’tan itibaren Suriye’den çekilerek bölgeyi Fransız yönetimine bırakacağına dair bir anlaşma imzalandı. Faysal, Amerikalıların da kendisine fayda vermeyeceğini anlayınca Fransa ile anlaşma yoluna gitti. Her şeyi kaybetmektense Fransız kontrolünde bir Suriye devletine sahip olmak, Faysal için daha kabul edilebilir bir durumdu. Ocak 1920’de Paris’te Fransa Cumhurbaşkanı Clemenceau ile görüşen Faysal, ülkenin batı kıyılarını Fransızlara bırakmayı ve kurulacak Suriye devletinde Fransızların “yardımını” ve Fransa’nın ekonomik çıkarlarının gözetilmesini kabul etti.¹⁵⁴ Bu durum bir Fransız mandasının kabulü anlamına geliyordu. Fakat Faysal Suriye’ye döndüğünde yaptığı bu anlaşma karşılık bulmadı ve Araplar, hiçbir Batılı gücün dahil olmadığı bir tam bağımsızlık istiyorlardı. Bu doğrultuda Faysal’a karşı yükselen bir muhalefet de söz konusuydu. Özellikle Suriye’deki ihtilalciler Türkiye’deki bağımsızlık savaşını yakından takip ediyor ve bir Batı sömürgesi olmaksızın Türkiye ile birleşmenin daha doğru olacağına dair görüşler beyan ediyorlardı.¹⁵⁵ Milliyetçilerin yoğun baskısına karşı koyamayan Faysal çok tehlikeli bir hamleyi kabul etti ve 8 Mart 1920’de Filistin ve Lübnan’ı da içine alan bağımsız “Suriye Arap Krallığı”, Suriye Kongresi tarafından ilan edildi. 22 Mart’ta ise Lübnanlı Hristiyanlar bu krallıktan bağımsızlıklarını ilan ederek, Fransız mandasını kabul ettiklerini açıkladılar.¹⁵⁶ Fakat 1920’nin 18-26 Nisan tarihleri arasında San Remo’da toplanan konferansta, Faysal’ın Arap krallığı tanınmadı ve Suriye bölünerek Fransız mandasına bırakıldı. Arap halkı bu karara karşı geniş bir direniş hareketi başlattıysa da Fransızlar Şam’da 9 bin, Halep’te ise 18 bin kişilik bir kuvveti toplayarak direnişi bastırmaya başlamışlardı.¹⁵⁷ Temmuz ayında ise Faysal’ın nispeten küçük ordusu Meyselun Savaşı’nda yenildi ve Fransızlar

¹⁵³ Odabaşı, s. 188, 189.

¹⁵⁴ Zafer Yıldırım, “Suriye Siyasi Tarihi”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** (içinde 3-30), İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 19.

¹⁵⁵ Hadiye Yılmaz, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20, (2014), s. 296.

¹⁵⁶ Yıldırım, s. 20.

¹⁵⁷ Umar, 2004, s. 53.

Şam'a girerek daha sonra çok geçmeden diğer bütün büyük şehirlerde kontrolü ele aldılar.¹⁵⁸ Ayın sonunda Faysal Suriye'den ayrılarak İngilizlerin daveti üzerine Londra'ya gitti. Böylelikle Suriye'de kalıcı hasarlara yol açacak 26 yıllık Fransa idaresi başlamış oldu. Temmuz 1922'de ise bu manda idaresi Cemiyet-i Akvam tarafından tanındı ve böylece idare resmi olarak uluslararası bir nitelik kazandı.¹⁵⁹

Lübnanlı Hıristiyan yazar George Antonius, "Arapların Uyanışı" (*The Arab Awakening*) adlı kitabında (1938) bu gelişmelere karşı Arapların tepkisini özetler nitelikte şu ifadeleri kullanır:

*"Söz konusu parçalama, Arap dünyasında yeni bir hassasiyetin doğmasına yol açmış; adeta "Batı'nın güçlerine karşı, bir nefret uyandırmıştır. Duygulardaki değişikliğe sadece değer verilen bağımsızlık ve birlik hedeflerinin inkâr edilmesi değil; ayrıca ve daha da önemlisi, güvenin sarsılması neden olmuştur. Arapların gözünde, San Remo kararlarının ihanetten aşağı kalır yanı yoktur ve kanla mühürlenmiş bir sözleşmenin ihlal edildiği gerçeği, bu ihanete daha da nefret uyandırıcı ve adi bir boyut katmıştır."*¹⁶⁰

Faysal'ın serüveni ise henüz bitmemişti. 1916'dan beri Haşimileri her fırsatta kullanan İngilizler bu kez manda idaresi altında yönettikleri Irak'ta, halkın tepkisini en aza indirmek için Ağustos 1921'de Faysal'ı kral ilan ettiler. Faysal 1933'e kadar Irak Kralı olarak yaşadı. Ardından 1958'deki cumhuriyetçi darbeye kadar, Faysal'ın önce oğlu ardından torunu Irak krallığı yaptı. Bunlara ek olarak Faysal'ın yaklaşık iki yıl süren Suriye Krallığı boyunca, yönetimi genel olarak milliyetçi kentli sınıf organize etmişti. Bu dönemde etkin görev alan pek çok isim ilerleyen dönemlerde ise Suriye'nin bağımsızlığı için mücadele edecek, cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık gibi görevlerde bulunacaklardı.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fahir Armaoğlu, **20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınları, 14. Basım, 2004, s. 132.

¹⁵⁹ Demirel, s. 75.

¹⁶⁰ Meyer ve Brysac, s. 231.

¹⁶¹ Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye", **Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika** (içinde 1-30), İstanbul: Nobel Yayınları, 2016, 13.

5.2. Fransız Mandası Altında Suriye: Böl-Yönet Politikası ve İsyanlar

Suriye'deki Fransız işgaline yakından tanıklık eden Arap yazar Emir Şekip Arslan, “Şehit Suriye” adlı kitabında o dönem yaşananlar hakkında önemli ayrıntılara yer vermekte ve işgalin ilk sonuçlarını şu şekilde özetlemektedir:

“İşgalden günümüze kadar Fransız makamları bu milletin öfkelerini köpürtmekten, fırka ve mezhep çatışmasını kışkırtmaktan, ülkeyi fakirlik ve iflas uçurumuna atmaktan, halkın onuruyla oynamaktan geri durmamış ve netice olarak ülke idaresi kötüleşmiş; anarşi ve rüşvet tüm devlet dairelerinde yaygın hale gelmiş, zulüm ve ihtilaflar çoğalmış, ülkeden göç edenlerin sayısı artmış, fakirlik tüm bölgelere yayılmış, nihayet esnafın çoğu iflasın eşiğine gelmiş, tüm mülk ve tarla sahipleri borçlanmıştır. Tüm bunların yanı sıra birçok sebep, ülkeyi onurunu koruma ve gasp edilmiş istiklalini geri kazanma uğrunda en hayırlı gençlerini feda ettiği isyanlara yöneltmiştir.”¹⁶²

Suriye’de manda yönetimi hem ülkenin ekonomik ve siyasal gelişimini yavaşlatmış hem bağımsızlığını geciktirmiş hem de Suriye’nin doğal ve beşerî sınırlarını daraltmıştı.¹⁶³ Büyük Suriye bölünerek Lübnan yaklaşık iki katı genişletilmiş, Suriye ise küçültülmüş ve kendi içinde de dini temelli otonom devletlere bölünmüştü. Bu durum ülkedeki milliyetçi kesimde Fransızlara olan öfkenin her geçen gün artmasına yol açmıştı.¹⁶⁴ Çünkü manda yönetimi hakimiyetlerini güçlendirmekten geçen en etkili yolun; ülkeyi Arap milliyetçiliğine karşı etnik ve dini farklılıklara göre ayırarak, bunlar arasında bir güç dengesi oluşturmaktan geçtiğini biliyorlardı.¹⁶⁵ Zira güçlenen bir Arap milliyetçiliğinin hem İngilizler tarafından kendilerine karşı kullanabilecek bir koz olabileceğinden hem de Suriye’de çıkan bir milliyetçi bağımsızlık isyanının, Kuzey Afrika’daki diğer sömürgelerine sıçrayabileceği ihtimalinden endişe etmekteydiler.¹⁶⁶ Ayrıca Fransızlara göre Suriye’de bütün bir Arap ulusundan söz etmek mümkün değildi. Sadece etnik ve dini gruplar vardı. Heterojen bir yapıya sahip olan Suriye için

¹⁶² Emir Şekip Arslan, Şehit Suriye, Muhammed Recai Gündüz (çev.), İstanbul: Yarı Yayınları, 1. Basım, 2004, s. 21, 22.

¹⁶³ Atlıoğlu, 2018, s. 46.

¹⁶⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul: Der Yayınları, 6. Basım, 2006, s. 551.

¹⁶⁵ Ahmet Emin Dağ, **Suriye Bilad-i Şam’ın Hazin Öyküsü**, İstanbul: İHH Araştırma ve Yayınlar Birimi, 2. Basım, 2013, s. 20.

¹⁶⁶ Okur, 2009, s. 141.

en iyi yönetim şekli çoğulculuğa hizmet eden, Fransız yönetimi altında bir federatif devlet modeliydi.¹⁶⁷

Fransa, Suriye’de idareyi ele alır almaz yönetimi kendi çıkarlarına yönelik şekillendirmeye başladı. Bir yandan kendilerine yakın olan Hristiyan, Nusayri ve Ermenileri güçlendirerek onların desteğini almaya çalışırken diğer yandan bağımsızlık yanlısı kesimleri sindirme ve oyalama yoluna gitti. Ülkede yerel idareler kurulmuşsa da bunlar büyük ölçüde Fransız Yüksek Komiserliğinin denetimi altındaydı. Posta servisleri, gümrükler, medya, telefonlar ve Suriye’de politik hayata etkisi olan hemen her araç bu komiserliğin yönetimindeydi. Bununla birlikte Fransa bu bölgelerde herhangi bir isyana karşılık askeri gücünü de garanti altına almıştı.¹⁶⁸ Fransızların ülkeyi yönetme metodu, yerli halkların sorumluluk almasını ve idari deneyim kazanmasını engelliyordu. Hemen tüm üst düzey bürokratik mevkiler Fransızlara veriliyor, yerel halktan olan idarecilere ise bağımsız karar alma hakkı tanınmıyordu. Buna karşılık Fransızlar, özellikle dini azınlıklar içinden Suriyeli subay yetiştirilmesine önem verdiler.¹⁶⁹ 1920’de Humus’ta bir askeri akademi ve Levant Özel Birlikleri adında bir lejyon kuruldu. 1930’lara gelindiğinde sayıları 6 bine ulaşan bu birliğin çoğunluğunu Nusayriler oluşturuyordu. Nusayriler böylelikle Suriye siyaseti içinde uzun vadede dikey yönlü bir etkinlik kazanım alanı elde ettiler. Kentli Sünni elitler ise askerlik mesleğine sıcak bakmıyor ve çocuklarını askeri okullara göndermiyorlardı. Bağımsızlık sonrasında azınlıklara mensup bu subaylar Suriye siyasetini etkin bir biçimde şekillendirmeye başlayacaktı. Bu yeni kuşak ileride; seküler milliyetçiliği ve sosyalizmi baz alarak Baas Partisi altında yönetimi ele geçirecek ve yüzyıllar süren Sünni egemenliğini kırarak, onları politik alandan uzaklaştıracaklardır. Bu durum günümüze kadar süren sorunların başlıca sebepleri arasındadır.¹⁷⁰

Fransız idaresi Suriye ekonomisine de doğrudan müdahale ederek neredeyse tüm ticari art bölgeyi denetimi altına aldı. Ülkenin yerel para birimi Fransız Markına bağlanarak, üretim ve gümrük gelirleri manda idarecileri tarafından toplandı. Ayrıca tarım ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesi, ekonomisi büyük ölçüde tarıma bağlı olan Suriye halkının gelişmesini

¹⁶⁷ Atlıoğlu, 2018, s. 50.

¹⁶⁸ Umar, 2004, s. 454.

¹⁶⁹ Cleveland, s. 247, 248.

¹⁷⁰ Okur ve Salık, s. 17-18.

engelledi.¹⁷¹ Fransızlar sadece idari ve ekonomik alanda değil kültürel alanda da bir sömürü düzeni kurmaya çalıştılar. Bu doğrultuda her türlü etnik ve dini farklılıkların olabildiğince ayyuka çıkarıldığı bir eğitim sistemi oluşturuldu. Yerel okulların sayıları ve bütçeleri azaltılmaya başlandı. Buna karşılık Fransız destekli okulların sayısı ve ayrılan bütçe arttırıldı. Bunun temel amacı Arapçaya karşılık Fransızca'yı, İslam'a karşılık Hristiyanlığı toplum nezdinde etkili kılmaktı. Fransızca öğrenimi hemen tüm okullarda ilk sınıflardan itibaren zorunlu kılındı ve müfredat büyük ölçüde bu amaca hizmet eder tarzda düzenlendi.¹⁷²

Fransızlar işgal sonrası kolay idare edilebilirliği sağlamak için ülkeyi bölmeye başladılar. Bu süreç ilk olarak Lübnan'ın Suriye'den koparılmasıyla başladı. Lübnan tarih boyunca bugünkü modern anlamda bir devlet olarak tanınmamıştı. Osmanlı idaresi bu bölgeyi daha çok Şam Valiliğine bağlı yerel emirlikler aracılığıyla yönetmişti.¹⁷³ Fransız Yüksek Komiseri General Gouraund 1920'de Büyük Lübnan Devleti'nin doğuşunu ilan ettiğinde, amacı Maruni Hristiyan toplumunu Müslüman çoğunluğa sahip Suriye'den ayırmaktı. Fakat yine de Maruniler nüfusun çoğunluğunu oluşturmuyorlardı. Çünkü Lübnan'ın doğusunda nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve Suriye'ye ait Bekaa, Baalbek, Hasbeya ve Reşaya bölgeleri de Büyük Lübnan Devletine bağlanmıştı. Böylelikle yeni Lübnan devletinde ülke yönetimini elinde tutan Maruni Hristiyanların oranı %30 seviyelerine geriledi. Bu durum Lübnan için gelecekte dini bağlılıklar çerçevesinde yaşanacak bir iktidar mücadelesini ya da bir iç savaşı garanti etmiş oluyordu.¹⁷⁴ Ayrıca bağımsızlık sonrasında Suriye'nin Lübnan'ı kendi toprağı görerek egemenlik hakkı iddia etmesi ve Lübnan iç siyasetine doğrudan karışması yine bu durumun sonuçları arasındadır.

¹⁷¹ Abdüllatif Çeviker ve Halil Küçükbiltekin, "Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, (2011), s. 4, 5.

¹⁷² Umar, 2002, s. 303, 304.

¹⁷³ Ekrem Buğra Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 3, (Eylül 1998), s. 18.

¹⁷⁴ Cleveland, s. 251.



Harita 6. Fransız İdaresi Altında Suriye’de Kurulan Bölge Devletleri

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:French_Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon_map_en.svg

Manda idaresi Lübnan’ın ardından bu kez Suriye’nin kalan kısımlarını da bölmeye başladı. Bu doğrultuda 31 Ağustos 1920’de Nusayrilerin çoğunlukta olduğu Lazkiye merkezli, genel olarak ülkenin batı kıyılarını kapsayan bir Nusayri idaresi kuruldu.¹⁷⁵ 1922’de bu yapı kendi içinde resmi bir nitelik kazandı ve ayrı mahkemeleri okulları ve bayrağı olan bir devlet şeklini aldı. Osmanlı sonrasında Nusayriler, Suriye’de bir Sünni idare altında yaşamının getirebileceği olası sorunlardan dolayı bir kaygı içindeydiler. Bu nedenle manda idaresi boyunca genel anlamda Fransız yönetimini destekleyip uyum göstermeye çalışmışlardı.¹⁷⁶ Nusayriler gerek kamu gerekse askeri okullarda diğer gruplara nazaran oldukça iyi eğitim

¹⁷⁵ Fabrice Balanche, “Go To Damascus, My Son: Alawi Demographic Shifts Under Ba’ath Party Rule”, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), *The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant (içinde 79-106)*, New York: Oxford University Press, 2015, s. 81.

¹⁷⁶ Yıldırım, s. 22.

aldılar. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi Nusayrilerin Suriye siyaseti içinde giderek artan bir nüfuz alanı kazanmasına etki etti ve uzun vadede devlet yönetiminde söz sahibi olmalarının yolunu açtı.

Nusayri devletinin ardından Fransız manda idaresi, Ekim 1920’de Halep, Kasım’da ise Şam Devleti’nin kuruluşunu ilan etti. Ardından Hama ve Humus da Şam Devleti’ne dahil edildi. Önemli bir kısmı Türk olan Hatay Sancağı’nda ise Halep Devleti’ne bağlı bir yönetim oluşturuldu.¹⁷⁷ Bu sonu gelmez bölünme karşısında Suriye’de bağımsızlık talepleri hızla artmaya başladı. Bunun önüne geçmek isteyen manda idarecileri Haziran 1922’de Halep, Şam ve Nusayri (Lazkiye) devletlerini birleştirerek Suriye Federasyonu’nu kurdular. Fakat bir tarafı memnun ederken diğer tarafı etmeyen bu yapı, birkaç yıl sonra dağıldı ve 1925’te Şam ve Halep ile bu şehirlerin etki alanları birleştirilerek Suriye Devleti kuruldu.¹⁷⁸ Nusayri ve Dürzi devletleri ise otonom yapılarını korumaktaydı.

Fransa işgal sonrasında el Atrâş ailesi liderliğindeki Dürzilerle bağımsız ya da bir özerk yapı için çeşitli görüşmeler yapmışlardı. Yapılan anlaşmalardan sonra Dürzilerin çoğunlukta olduğu Suriye’nin güneyindeki Cebel Dürzi’de, önce 1921’de kısmi bir özerk idare, ardından Nisan 1922’de “bağımsız” bir Dürzi devleti kuruldu. Fakat yerel Fransız idarecilerin Dürzilerin bağımsız devletinin neredeyse her şeyine müdahale etmeleri ve baskıcı tutum, sonunda bir isyana neden oldu.¹⁷⁹ 1925’te başlayan ve ancak iki yıl sonra bastırılabilen isyan, yalnızca Dürzi Dağları’nda sınırlı kalmamış, isyancılar diğer bölgelerde ayaklanan Araplardan aldıkları destekle birlikte Şam’ı ele geçirmişlerdi. Ancak Fransızlar isyanı çok sert bir şekilde bastırma yoluna gitmiş, nihayetinde iki yıl süren çatışmalar sonucu yaklaşık beş ya da altı bin Suriyeli hayatını kaybetmiştir. Bu isyandan sonra Manda İdaresi, Dürzilere daha geniş özerk haklar tanıyarak bölgenin yönetimini Fransız askeri idaresinden almış ve yerel yöneticilere devretmiştir. Ayrıca bölgenin kendi hukuk sistemlerini oluşturmasına da müsaade etmişlerdir.¹⁸⁰ Fakat bütün bunlar artan milliyetçi taleplerin önüne geçememiştir. Çünkü Fransızlar geçmişten o güne kadar hiçbir hakka sahip olmadıkları topraklarda, kendilerinin

¹⁷⁷ Tekdal Fildiş, s. 59, 60.

¹⁷⁸ Umar, 2004, 459.

¹⁷⁹ Armaoğlu, 2004, s. 132.

¹⁸⁰ Yıldırım, s. 23.

olmayan bütün hak ve yetkileri, ellerinden aldıkları bu insanlara tekrardan bir lütufmuş gibi peyderpey sunmasının bölgede hiçbir zaman karşılığı olmadı.

Sonuç olarak Suriye'deki sömürgeci politikanın temel amacı bir ulusal bağımsızlık hareketinin önüne geçerek, Fransız egemenliğini olabildiğince uzun süre etkili tutmaktır. Bu doğrultuda etnik ve dini farklılıklardan kaynaklanan halihazırdaki ayrılıkçı toplumsal yapı daha derinleştirilmiş, özellikle Sünni çoğunluk ile diğer azınlıklar arasındaki ilişkiye kalıcı hasarlar verilmiştir. Bu durum bağımsızlık sonrasında Suriye'nin bütünleşmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Cemal Paşa ise Suriye'nin bu durumu hakkında anılarında şöyle bahsetmektedir:

“İşte Şerif Hüseyin'in ihtilalinden dolayı İslam aleminin başına gelmiş olan felaketlerin gerçek manzarası. Birbirleri aleyhine Hıristiyan hükümetleriyle ittifak eden Endülüslü Arap reislerinin İslam'ın ululuğuna indirdikleri darbe, Şerif Hüseyin'in İslam Hilafetine indirdiği bu darbeye nazaran hafif kalır. “Siz Umumi Harp'e girmemiş olsa idiniz, bu neticeler meydana gelmezdi!” diyecek olanlara ise, “Biz harbe girmemiş olsa idik, bu sonuçlar yine doğacaktı. Zira Fransızlar, İngilizler ve Rusların istila emelleri şimdi doğmuş değil; asırlardan beri takip edilegelmekte bulunmuştur. Dolayısıyla, Umumi Harp'ten galibiyetle çıkacak olan bu üç devlet miskin ve aciz insanların malını paylaşır gibi bizim memleketimizi paylaşacaklardı. O zaman ise biz, Allah'ın emanetini savunmadan gaspçılara vermiş olmak aşağılıklığını ve hakaretini kabul etmiş olacaktık” cevabını veririz.”¹⁸¹

5.3. Bağımsızlık Yolunda Suriye'de Milliyetçilik

Emperyalist düzenin hâkim olduğu coğrafyalarda milliyetçilik, özgürlüğün ve bağımsızlığın elde edilmesi için bir reçete olarak görülmüştür.¹⁸² Bu durum manda idaresi altındaki Arap halklarında da bu şekilde gelişerek, Fransız ve İngilizlerden bağımsızlık elde etmek için her bir ülke, Müslüman kimliğini ve Arap milliyetçiliğini itici bir güç olarak kullanmıştır. Manda idarecileri bu ülkeleri etnik ve dini farklılıklara göre bölerek yönetmeyi denemişler de çoğunluğu Arap ve Müslüman olan bu halklar, bağımsızlık uğruna devletin kontrolünü ele geçirme mücadelesine girişmekten geri durmadılar.¹⁸³ Fakat Suriye toplumu,

¹⁸¹ Cemal Paşa, 2006, s. 328.

¹⁸² Halis Ayhan, “Doğuş ve “Öteki” Ekseninde Arap Milliyetçiliği: Vahada Bir Serap”, s. 211.

¹⁸³ Mustafa Bıyıklı, “Osmanlıya Karşı Ayrılıkçı Hareketten Batıya Karşı Bağımsızlık ve Hâkimiyet Mücadelesine Arap Düşünce Hareketine Genel Bir Bakış”, *Yeni Fikir Dergisi*, Cilt 4, Sayı 9, (2012), s. 37.

sahip olduğu pek çok kimliğe dayalı farklılık ve bu farklılıkların körüklenmesi nedeniyle bütün halkları kapsayan bir milliyetçilik kimliği oluşturmamıştı. Manda döneminde nüfusun çoğu bir “Suriyeli Arap” ya da “Suriyelilik” kimliğinden uzaktı. Bunun yerine; Suriyeli Hristiyanlar kendilerini daha çok Fransa’ya yakın görüyor, kırsaldaki kabileler ya da şehirlerdeki alt gruplar bölgesel sadakatlerini koruyor, Sünni Araplar ise kendilerini Suriyeli Arap’tan çok, Suriyeli Müslüman Arap olarak görüyorlardı. Suriyeli milliyetçi aydınların temel hedefi ise Arap halkını kabilecilik, bölgecilik ya da etnik aidiyetler yerine tek bir üst kimlik altında toplayıp bir genel direniş hareketi oluşturmaktır.¹⁸⁴ Buna karşılık Fransızlara göre; Suriye’de “kaynaşmış bir yapı olmadığından” ve “Suriye halkı milletlerden değil, cemaatlerden oluştuğundan” bütün bir milli kimlikten söz etmek imkansızdı. Bu nedenle birleşik bir Suriye düşünülemezdi. Fransızlar, İngilizlerin Irak’ta yaptıklarının aksine Sünni çoğunlukla anlaşmak yerine, azınlıklarla ittifak halinde oldular. Hristiyanlar Müslümanlara, diğer azınlıklar ise Sünni Araplara tercih edildi. Fakat Suriye’deki milliyetçik hareketlerinin bu şekilde yok sayılması, bu hareketlerin giderek güç kazanmasına neden oldu. Çünkü geçmişten beri var olan Suriye vatanının, bir işgalci devlet tarafından hiziplere göre parçalanıp yönetilmesini kabul edilebilir bulan ve bunu isteyen bütün gruplar, milliyetçiler tarafından bölücü olarak nitelendirilmeye başlanmıştı.¹⁸⁵

Suriye, ilerleyen yıllarda kendi de dahil pek çok bölge ülkesinde siyasal dönüşümlere neden olacak Arap milliyetçiliğinin kalbi olarak sayılmaktadır. Bu düşüncenin modern temelleri Osmanlı dönemine kadar gitmektedir ve daha çok misyoner okullarında eğitim gören özellikle Hristiyan Arap aydınlar, Arap milliyetçiliğinin teorik zeminini oluşturmuşlardır.¹⁸⁶ Bu okullarda eğitim alan Arap entelektüeller, kendileri için en uygun milliyetçilik kuramını kültürel ve siyasal fikirler ekseninde oluşturmaya çalıştılar. Bunun kültürel tarafı; Arap tarihine, diline ve edebiyatına vurgu yaparak, daha çok edebi ve bilimsel gazete ve yayınlar altında gelişme gösterdi. Özellikle Arap Edebiyatı milliyetçilik uyanışı için çok gerekli bir argüman olarak görüldü. Siyasi kuramlar ise daha radikal bir çizgide gelişmiş, özellikle Hristiyan düşünürler sadece kültürel öğelerin bir milliyetçilik inşasında yeterli olmayacağını savunarak, Osmanlı ve İslam kimliğinden sıyrılmış bir Arap milliyetçiliğinin varlığını bağımsızlık için gerekli görmüşlerdir. Bu düşüncenin genel hatlarına göre; dini, soyu, tarihi, mensup olduğu

¹⁸⁴ Dağ, 2013, 22.

¹⁸⁵ Seda Altuğ, “Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919–1939)”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 39, (2008), s. 79-81.

¹⁸⁶ H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, **Bilig Dergisi**, Sayı 30, (2004), s. 176.

devlet ne olursa olsun Arapça konuşan her fert Arap kimliği altında birleşmelidir.¹⁸⁷ Modern anlamda Arap milliyetçiliğini kuramsal bir zemine bağlayan bu düşünceleri ortaya atanların önemli bir kısmı Suriyeli idi. Fakat yukarı da belirtildiği gibi, Suriye’de tabana yayılmış bütün bir milliyetçilik anlayışından söz etmek zor olsa da bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında bu milliyetçi elit kesim başat rol oynamıştır.

Şerif Hüseyin ve özellikle Hicaz bölgesindeki Arap ayaklanmalarını, yukarıda anlattığımız güçlü bir zemine tutunmaya çalışan entelektüel Arap milliyetçiliğinden ayırmak doğru olacaktır. Suriye ve Lübnan’da gelişen, daha çok Avrupa’daki fikir akımlarından etkilenen milliyetçilik kuramları, bir “Arap Rönesans’ı” olarak adlandırılmıştır. Buna karşılık Arabistan’daki ayaklanmalar ise daha çok merkezi otoriteye karşı bölgeci bir isyan niteliği taşımakta ve bir kabile milliyetçiliği ön plana çıkmaktadır.¹⁸⁸

1925-1927 arasında gerçekleşen Dürzi isyanı sadece Dürzilerle sınırlı kalmamış Suriye’de pek çok etnik ve dini grubu bir araya getirmişti. Bu bakımdan bu isyan, Suriye milliyetçiliği ve bağımsızlık yolunda bir dönüm noktasını teşkil etti. Suriye Siyaseti ise 1928’den sonra daha çok Sünni milliyetçi elitler ile Fransa arasında diplomatik zeminde bir bağımsızlık mücadelesine sahne oldu. İsyanın ardından düzenin sağlanmasından sonra Fransa hem yeni isyanların önüne geçmek hem de Milletler Cemiyeti tarafından yerine getirmekle yükümlü olduğu “milletlerin kendi kendini yönetmesi gerektiği” doktrinini uygulamak için Suriye’de “Ulusal Blok/Vatan Kitlesi” adında bir parti kurulmasına izin verdi.¹⁸⁹ Bu bloğun liderlerinin çoğu Osmanlı bürokrasi içinde görevlerde bulunmuş elit milliyetçilerdi. Ulusal Blok’un öncüleri, sınıfsal ve ekonomik bir dönüşümden ziyade, bağımsız bir Suriye’yi amaçlıyorlardı.¹⁹⁰ Bu doğrultuda hareketi oluşturan kentli Sünni eşraf, “liberal bir burjuva retoriği” olarak tanımlanabilecek bir yol izleyerek, toplumun halihazırdaki sosyoekonomik düzenini bozmadan Fransa’ya karşı dengeli ve faydacı bir mücadele içinde oldular.¹⁹¹ Böylece

¹⁸⁷ Ahmet Ayhan Koyuncu, **Kuruluşundan Arap Baharı’na Suriye Milliyetçilik ve Ulus İnşası**, İstanbul: Sude Yayınları, 1 . Basım, 2018, s. 68-77.

¹⁸⁸ Soy, s. 177.

¹⁸⁹ Okur, 2009, s. 148.

¹⁹⁰ Arı, s. 124.

¹⁹¹ Altuğ, 83.

güçlerini ve servetlerini borçlu oldukları mevcut sosyoekonomik ve siyasal ilişkileri korumayı ve Fransızların çekilmesinin ardından yönetimi elde tutmayı istemekteydiler.

Şubat 1928’de Fransız Yüksek Komiserliği, milliyetçilerin isteklerine yönelik somut bir adım atarak anayasa yapıcı bir kurucu meclis oluşturulmasına izin verdi. Yapılan seçimlerde liderliğini İbrahim Hananu* ve Haşim El Atasi’nin yaptığı Ulusal Blok mecliste çoğunluğu sağladı ve çok geçmeden anayasa çalışmalarına başlandı.¹⁹² Aynı yılın ağustos ayında hazırlanan anayasa taslağında; Suriye’nin Lübnan, Ürdün ve Filistin’i de içine alan bölünmez bir bütün olduğu vurgulanmıştı. Bununla birlikte yeni kurulacak Suriye yönetimi, bir silahlı kuvvet oluşturma, anlaşmalar yapma, büyükelçiler atama gibi haklara sahip olacaktı. Bu anayasa Fransız idaresi tarafından kabul edilmedi ve manda yönetimini hiçe sayan maddelerin değiştirilmesi istendi. Bu talepler mecliste karşılık bulmayınca, Fransız Yüksek Komiseri Ponsot, Mayıs 1930’da meclisi dağıttı. Bunun yerine kendisinin hazırladığı bir anayasayı Suriye adına ilan etti. Bu anayasa Suriyelilere birtakım haklar vermekle birlikte manda idaresinin devamını garanti altına alıyordu. Ayrıca sonraki dönemlerde yapılan seçimlere Fransızlar hile karıştırmış ve milliyetçilerin çoğunlukta olduğu bir meclis oluşmasının önüne geçmişti.¹⁹³

Suriye’de 1936 yılı sonrasında yaşanan politik gelişmeler, bir Suriyeli kimliğinin ve milli sınırlar için bağımsız bir devletin oluşmasına yönünde çok önemli dönüm noktalarını barındırmaktadır. Bu döneme kadar Suriye-Fransa ilişkileri bir çıkmaza girmişti. Fakat manda yönetimi üzerindeki milliyetçi baskı giderek şiddetleniyordu. Suriyeliler için beklenen olumlu gelişme, Suriye içinde değil, bir hükümet değişikliği nedeniyle Fransa’da gerçekleşmişti. 1936’da Leon Blum önderliğindeki sosyalist Halk Cephesi Fransa’da bir koalisyonla iktidara geldi. Yeni gelen hükümet yetkilileri Suriye meselesine daha ılımlı baktığından, aynı yıl Suriye milliyetçileri ile bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmaya göre; Suriye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesine Fransa yardım edecek ve ülkedeki Nusayri ve Dürzi özerk yönetimlerine son verilip birleşik bir Suriye oluşturulacaktı. Fakat Lübnan buna dahil edilmemişti. Bununla birlikte Fransa ülkede üsler bulundurabilecek, Suriye ordusunun oluşturulmasında etkin rol oynayacak ve süregelen birçok imtiyazını koruyacaktı.¹⁹⁴ Üç yıl sonra ise Suriye tamamen bağımsız hale

¹⁹² Athloğlu, 2018, s. 62.

¹⁹³ Umar, 2004, s. 499-501.

¹⁹⁴ Okur, 2009, s. 148-149.

gelecek ve 25 yıl geçerli olacak bu anlaşma ile her iki devlet ittifak halinde olup, savaş ya da tehdit durumlarında birbirlerine yardım edeceklerdi. Ayrıca Hatay Sancağı özel statüsünü koruyacaktı. Fakat Fransa meclisindeki sağ kanat bu anlaşmayı Kuzey Afrika'daki diğer sömürgeleri harekete geçirebileceğinden endişe ettikleri için tepkiyle karşıladılar.¹⁹⁵ Anlaşma Suriye meclisi tarafından onayladı ve “yarı bağımsız ülkede” Ulusal Blok iktidarı ele almaya hazırlanırken Fransa'da solcu koalisyon dağıldı ve Fransa meclisi anlaşmayı reddetti. Yeni Fransız yönetimi çok daha sıkı tedbirler almaya başlayarak, Nusayri ve Dürzi bölgelerini yeniden Suriye'den ayırdı. Bu durum Suriye milliyetçileri için tam bir hayal kırıklığıydı.¹⁹⁶ Ayrıca 1939'da Hatay Sancağını Türkiye'ye katılmasının Fransa tarafından kabul edilmesi, milliyetçiler tarafından oldukça sert karşılandı ve Fransız idaresine ile hükümete karşı ayaklanmalar çıkmaya başladı. Bu gelişmelerin ardından Fransız idaresi parlamento ve hükümeti feshederek ülkeyi bir konsey aracılığıyla yönetme yoluna gitti.¹⁹⁷

Suriye milliyetçiliği ya da Suriye'nin topyekûn “milliyetçileşmemesi” için, 1936 anlaşması sonrasındaki süreç dikkate değer bazı hususlar içermektedir. Söz konusu anlaşmada azınlık otonom bölgeleri Suriye'ye bağlanmıştı. Fakat azınlıkların büyük bir kısmı bu anlaşmaya karşı çıktılar. Nusayriler böyle bir birleşme neticesinde Fransa'nın desteği olmadan ayaklanacaklarını ve bu anlaşmanın geçersiz sayılması gerektiğini Fransa yönetimine bildirdiler. Bu hususları içeren ve dönemin Fransa Başbakanına yazılan bir mektupta Hafız Esad'ın babası Süleyman Esad'ın da imzası bulunmaktaydı.¹⁹⁸ Nusayrilerle birlikte; Dürziler, Cezire bölgesindeki Kürtler ve diğer Hristiyan azınlıklar da “birleşmenin bir Sünni Arap diktatörlüğüne dönüşmesi ihtimalinden korktukları için” buna karşı örgütlü bir muhalefet oluşturmayı başardılar. Bu etnik ve dini gruplar Fransız idaresine bağlılıkları karşılığında yerel yönetimlerde idari görevlerin yanı sıra mali imkanlar ve tarımsal alanların paylaşımı konusunda imtiyazlı durumdaydılar. Bu imtiyazlarını kaybetmemek ve Sünni Arap bir yönetimin

* Kürt kökenli bir Suriye milliyetçisi olan İbrahim Hananu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'ya karşı isyanlara katılmakla birlikte, Fransız işgalinin ilk yıllarında Halep ve çevresinde işgale karşı yoğun bir direniş göstermiştir. Hananu'nun bu direnişi Türkiye'deki kurtuluş mücadelesi ile oldukça benzer yönler taşımaktadır. Ayrıca Hananu Ankara hükümetinden o bu direniş için Atatürk'ün isteği doğrultusunda destek aldığı tarihi kayıtlarda mevcuttur. **Kaynak:** Kılınçkaya, s. 171, 172.

¹⁹⁵ Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 35, Sayı 59, (2016), s. 221-222.

¹⁹⁶ Cleveland, s. 250.

¹⁹⁷ Demirel, s. 81.

¹⁹⁸ Yıldırım, s. 25.

boyunduruğu altına girmemek için mücadele ettiler. Özellikle ülkenin kuzeyinde yaşayan Hristiyan azınlıklar, manda idarecileri ile yaptıkları görüşmelerde; *“Beyrut’tan 850 km. uzakta bir çölün ortasında kalmış gayrimüslim azınlıkları, Şam’daki belli gruplar tarafından kışkırtılan Bedevilerin rahmetine bırakmayı nasıl reva gördükleri”* sorusuyla bu anlaşmaya karşı çıkmaktaydılar.¹⁹⁹ Anlaşma yukarıda belirtilen nedenlerle birlikte Fransızların idari güçlerini azınlıklardan alma politikasının da bir gereği olarak geçersiz kılındı. Fakat bu durum Suriye’de kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışının olmadığını, manda idaresi politikalarının Suriye’de geri dönülemez ayrışmalara yol açtığını ve bu nedenle gelecekte yaşanacak toplumsal çatışmalara gebe bir toplum bırakıldığını kanıtlar nitelikteydi.

Altuğ; Batılı tarihçilerin etnik ve dini çeşitliliği ile geleneksel aidiyetleri nedeniyle, Suriye toplumunun özsel çatışmaları barındıran ve yine aynı nedenlerden dolayı geniş bir Arap milliyetçiliği idealini gerçekleştirmekten uzak bir yapıda olduğunu savunduklarını aktarır. Bu düşünceye göre Suriye sadece yerel etnik çatışmalara imkân tanıyan bir bölgedir. Buna karşılık Fransa’nın ekonomik ve siyasi sömürüsü altında geçen 25 yılın, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını sekteye uğratması ve etnik ve dini temelli ayrıştırıcı politikalar, bir vatan duygusunun ve Suriye Arap milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁰⁰

Avrupa’da 1939 yılında yeni bir dünya savaşı patlak verdi. Suriye toprakları bağımsızlığa giden yolda bu kez bu dünya savaşının aktörleri arasında bir güç mücadelesine sahne olmaya başladı. 1940 yılında Almanya’nın Fransa’yı bir ay kadar bir süre içinde işgal etmesinin ardından Fransa’da Alman yanlısı Vichy hükümeti kontrolü ele aldı ve böylece Fransa’nın denizaşırı sömürgeleri de Alman yanlısı hükümetin kontrolüne girdi. Fakat bir yandan Fransa’nın kurtuluşu için verilen mücadele General De Gaulle liderliğinde devam etmekteydi.²⁰¹ Dış güçler arasında verilen mücadele Suriye ve Lübnan’da ekonomik ve siyasal baskılara yol açtı. İki ülkenin de anayasaları askıya alındı ve Vichy hükümetinin Doğu Akdeniz’deki kontrol alanlarını İngilizlerin abluka altına alması nedeniyle, yerel halk açlık sıkıntısı çekmeye başladı. Bazı Suriye şehirleri bu durum karşısında ayaklandı ve 1941’de siyasal hayatın yeniden şekillenmesi gerektiği yönünde gösteriler düzenlendi.²⁰² Ayrıca savaş

¹⁹⁹ Altuğ, s. 84-89.

²⁰⁰ Altuğ, s. 90-91.

²⁰¹ Atlıoğlu, 2018, s. 63.

²⁰² Cleveland s. 254, 255.

yıllarında Suriye ve Lübnan'da gazetelerin dört sayfadan fazla yayınlanması, halka açık yerlerde radyo çalınması, camilerde siyasi hutbelerin verilmesi ve yönetimin belirlediği fiyatın üzerinde mal satılması yasaklanmıştı.²⁰³ 1941'in temmuz ayında İngiliz Kuvvetleri ve De Gaulle'e bağlı Özgür Fransa Ordusu Arapların da desteği ile Hitler yanlısı Vichy kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Suriye ve Lübnan'da idareyi yeniden ele geçirdi. Arapların bu yardımları karşılığında ve İngilizlerin baskıları sonucu De Gaulle Suriye için bağımsızlık sözü verdi. Manda idaresi ise Fransa tarafından resmen sonlandırılıncaya kadar devam edecekti.²⁰⁴

Her ne kadar böyle bir söz verilmişse de Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanımak gibi bir niyeti yoktu. 1943 yılına gelindiğinde yine İngilizlerin baskısı ile De Gaulle anayasanın yürürlüğe girmesine ve serbest seçimlerin yapılmasına izin vermek zorunda kaldı. Yapılan seçimlerde bağımsızlık yanlısı Ulusal Blok yeniden iktidara geldi ve milliyetçi cephenin önemli isimlerinden Şükrü el Kuvvetli Suriye'nin Cumhurbaşkanı seçildi. 1944'te SSCB ve ABD, 1945'te ise İngiltere, Suriye'nin bağımsızlığını tanıdı.²⁰⁵ Fakat buna rağmen Fransız yönetimi Suriye'nin bağımsızlığını tanıma niyetinde değildi. Dünya savaşı sona erdiğinde Fransızlar Suriye ve Lübnan'da askeri varlıklarını genişletmeye ve buradaki hükümetleri kendi çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde anlaşmalar yapmaya zorladılar. Bu durum artık kesin bir bağımsızlık isteyen Suriye'de şiddetle karşılandı. Fransız idaresi ise tıpkı 1925 isyanında olduğu gibi Şam'ı geniş çaplı bir bombardımana tuttu. Bunun neticesinde çoğunluğu sivil yaklaşık 640 kişi hayatını kaybetti ve şehir kısmen tahrip edildi.²⁰⁶ Fransızlar özellikle bölgedeki Nusayri, Dürzi, Ermeni ve Çerkes gibi azınlıklarından böl-yönet politikası gereğince oluşturduğu Levant Özel Birlikleri'nin kendilerine tarafından yönetilmesinin devamını isterken, milliyetçi hükümet hiçbir ön koşul olmadan bu birliklerin dağıtılmasını ya da devredilmesini talep etmekteydi. Bazı grupları tamamen belirli bir etnik azınlıktan oluşan bu birliklerdeki rütbeli subaylar, bağımsızlık sonrasında kurulan yeni ordunun çekirdeğini oluşturmakla birlikte, gücü elinde tutanın iktidara geldiği Suriye'de politika belirleyici başlıca unsurlar arasında ön plana

²⁰³ Alpaslan Öztürkci, "Suriye'nin Bağımsızlığına Türkiye'nin Bakışı", *Journal of History Studies*, Vol. 8, No. 3, (September 2016), s. 117.

²⁰⁴ Yıldırım, s. 26.

²⁰⁵ Okur ve Salık, s. 24.

²⁰⁶ Atlıoğlu, 2018, s. 64.

çıkacaktı. Yoğun iç ve dış baskılara dayanamayan Fransız idaresi bu birliğin de devredilmesine onay verdi.²⁰⁷

Şam'daki bombalama ve Fransızların sert tutumu; Birleşmiş Milletler, Arap ülkeleri, İngiltere, ABD ve Sovyetler tarafından karşı yoğun bir baskı ile karşılık buldu. Ortadoğu'da çıkarlarının tehlikeye düşmesinin önüne geçmek isteyen İngiltere, Fransızlara karşı Şam'a kuvvet gönderme tehdidinde de bulununca, Fransa tüm bu baskılar karşısında Suriye'den resmen çekilmek zorunda kaldı. Suriye çok uzun ve zorlu bir serüven sonucunda 17 Nisan 1946'da nihayet resmen bağımsızlığına kavuşmuştu.²⁰⁸ Lübnan ise aralık ayında bağımsızlığını ilan etti.

5.4. Bağımsızlıktan Esad Rejimine Suriye'de İktidar Mücadelesi

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Suriye siyasetini büyük ölçüde manda idaresi sırasında uygulanan politikalar şekillendirdi. Yeni idareyi ele alan seçkinler, Fransa'nın özerkliğe dayalı yönetim anlayışı nedeniyle yeterince idari deneyim elde edememişlerdi. Bu nedenle kendilerini bekleyen sorunlarla başa çıkabilecek durumda değillerdi.²⁰⁹ Bağımsızlığın ardından Suriye'nin elit milliyetçi liderlerini, dağınık halde yaşayan azınlıkları bir siyasi hedef doğrultusunda bütünleştirmek ve Fransız idaresinde bölgesel azınlıklara (Nusayriler ve Dürziler) verilen geniş yetkilere son vermek gibi zorlu görevler bekliyordu. Meclisteki bölgesel ve toplumsal temsilin yavaş yavaş azaltılmaya başlaması yeni anlaşmazlıkları ortaya çıkarsa da Nusayriler ayrı bir devlet hayalinden vazgeçip yeni sisteme entegre olmaya başladılar. Bu entegrasyon ileride Nusayrilerin devlet içinde artan bir nüfuza sahip olmaları sonucunu doğuracaktı. Fakat yirmi yıllık manda idaresinin ardından Suriye uzun bir süre daha kendi kendini idare edebilecek kurumlardan ve bölgesel birlikten yoksundu. Pek çok siyasi hareketin ana fikrini Arap milliyetçiliği oluştursa da yerel sadakatlerin ve sosyal bağlılıkların varlığını sürdürmesi Suriye'de bir ulus devlet bilincinin oluşmasını engelliyordu.²¹⁰ Çünkü; *“komşu cemaatin her hareketini, kendi cemaatine yönelik bir tehdit veya meydan okuma olarak algılayan ve kendi mensuplarından herhangi birine saldırı olduğunda azınlık topluluğun tek bir bütün oluşturmasına yol açan kolektif ve patolojik hassasiyet”* olarak tanımlanan “azınlık

²⁰⁷ Demirel, s. 86.

²⁰⁸ Okur, s. 2009, 151-152.

²⁰⁹ Cleveland, s. 257.

²¹⁰ Tekdal Fildiş, s. 61.

kompleksi”, Suriye’de kendini en derin şekilde hissettirmektedir. Tarihten beri var olan bu hassasiyet; Fransızların etnik grupları birbirlerine karşı koz olarak kullanması ile en üst seviyeye ulaşmıştı. Ayrıca sınırların yakın zamanda sık sık değişikliğe uğraması da böyle bir birliğin sağlanması yolunda engel teşkil ediyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı Suriye 1946’da bağımsızlığını kazandığında; *“pek çok bakımdan bir devlet olmasına karşın bir ulus-devlet değildi; siyasi bir toplumu olmayan siyasi bir oluşumdur.”*²¹¹

İdeolojileri ne olursa olsun ülkedeki siyasi partilerin önemli bir kısmı yerel ve bölgesel çıkarları temsil ediyordu ve diğer kesimler üzerinde sınırlı bir etkiye sahiptiler. Fakat milliyetçiliğin yükselişi, iletişim ve ulaşım ağlarının gelişmesi, sanayileşme gibi toplumsal dönüşümler ülkedeki gruplar arasındaki teması arttırdı. Buna ek olarak özellikle 1960’lı yıllarda ve sonrasında eğitimde kaydedilen gelişme ve kentleşme gibi faktörler; aile, aşiret, bölge ya da mezhep bağlarının kısmen de olsa zayıflamasına yol açmakla birlikte bu farklılıkların etkileri belirginliğini koruyacaktı. Fakat Sosyalist Baas rejimi döneminde kır kent nüfusu arasındaki sosyoekonomik farkların giderilmeye başlanmasıyla, tecrit edilmiş cemaatlerin Suriye toplumuna daha etkin bir şekilde katılımını sağlanması, milliyetçilik yolunda önemli bir adımdı.²¹² Arap milliyetçilerinin temel amacı; her türlü etnik, mezhepsel, bölgesel, kabilesel farklılığı bir Arap ulusu kimliği altında birleştirmekti. Bu doğrultuda farklı etnik kimliğe sahip kişiler eğer siyasal hayata dahil olacaklarsa, kendi kimliklerinden ziyade Arap kimliğine bürünmeleri yani sözde de olsa Araplaşmaları gerekiyordu. Baas Partisi dönemi bu politikanın en fazla hissedildiği dönemdir. Fakat bütün bu milliyetçi birleştirme çabaları, Suriye’nin olgunlaşmamış siyasi kültüründe hizipler arası mücadelenin önüne geçmekte yeterli olmadı.

5.4.1. Darbelerin İstikrarı

Suriye siyasetinin bağımsızlıktan 1970 yılına kadar olan dönemi darbeler dönemi olarak adlandırılır. Ülkede istikrarsızlığı garanti altına alan istikrarlı darbeler, aynı zamanda orduyu Suriye siyasetinde belirleyici güç olarak öne çıkardı. Manda dönemindeki böl-yönet politikalarının da etkisiyle Suriye milliyetinin bütünlüğüne inanmak yerine, etnik ve dini bağlılıklarla özdeşleşen toplum yapısı, ordu ve diğer devlet kademeleri içinde de kendini göstermekteydi. Hizipleşmiş subayların siyasallaşması ekonomik sorunların yanında ülke

²¹¹ Van Dam, s. 22-23.

²¹² Van Dam, s. 24-29.

içinde ayrı bir istikrarsızlık kaynağını oluşturmaktaydı. Ordudaki bu durum, hep en son iktidarı ele geçiren kişiye karşı diğerlerini birleştirdi ve herhangi bir nedenden yeni bir darbe gerçekleşti. Böylelikle güçlü bir askeri rejimin de kurulması önlendi.²¹³ Hafız Esad 1970 yılında iktidarı ele aldığı anda uyguladığı dengeli ve faydacı politikalarla rejimi güçlü bir otoriter yönetime dönüştürdü. Böylelikle ülkede darbe dönemi kapandı ve bir hanedanlık dönemi başladı.

Suriye’de bağımsızlık dönemindeki bir başka sorun ise; özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında yönetimi ele alan Sünni elitlerin iç otoritelerini güçlendirmek için bölgedeki farklı dış aktörlerden destek alma yoluna gitmesidir. İç hizipleşmenin dış ilişkilere yansıması, Suriye’de istikrarsızlığın bir diğer kaynağını teşkil etmekteydi. Bağımsızlığın ardından yönetimde bulunan Ulusal Blok, Şamlı ve Halepli elitlerden oluşan iki gruba bölündü. Şükrü Kuvvetli önderliğindeki çoğunluğu hukukçu ve sanayici olan Şamlı Ayânlar; Arabistan ve Mısır’la yakınlaşmayı öngören Millet Partisi çatısı altında birleşti. Nazım Kudsi ve Haşim Atasi liderliğindeki Halepli tüccar ve toprak ağalarının ağırlıkta olduğu Halk Partisi ise; Irak ve Ürdün ile yakınlaşmayı ve birleşmeyi savunuyordu.²¹⁴ Fakat bu ilişkiler tamamen pragmatist ve konjonktüre göre değişen ve herhangi bir ideolojik sadakat barındırmayan ilişkilerdi. Elitler geleneksel dış ekonomik bağlantılarını yeni düzende iç politikadaki güçlerini pekiştirmek için kullanmaktaydılar. Bu durum ileride etkisi çok daha fazla hissedilecek olan Suriye’ye yönelik bölgesel müdahalelerin önünü açtı.²¹⁵

Bağımsız Suriye’nin ilk Cumhurbaşkanı 1943’ten beri iktidarda olan Ulusal Blok liderlerinden Şükrü Kuvvetli idi. Henüz yeni kurulan tecrübesiz idare, Mayıs 1948’de yapılan Birinci Arap İsrail Savaşı’na girdi ve Suriye, modern silahlarla donatılmış İsrail ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Çünkü o güne kadar Suriye’nin resmi ordusu olan, Fransızların oluşturduğu Levant Özel Birliklerinin sayısı, 1946-1948 arası bir dizi ekonomik tedbir kapsamında 7000’den 2500’e düşürülmüştü.²¹⁶ Suriye’nin yaklaşık 3000 kişilik bir kuvvetle

²¹³ Cleveland, s. 361.

²¹⁴ Philip K. Hitti, **Syria A Short History**, New York: The Macmillan Company, 1959, s. 252.

²¹⁵ Nuri Salık, “Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, **ORSAM Rapor**, Rapor No. 85, (Kasım 2011), s. 9-10.

²¹⁶ Dağ, 2013, s. 25.

katıldığı savaştan yenik çıkmasından;²¹⁷ ordu yozlaşmış sivil yönetimi, yönetim ise orduyu sorumlu tutuyordu. Zaten Suriye'nin 1948 savaşına girmesinin asıl nedeni; yeteneksiz yöneticilerin, çıkar ilişkileri ve diğer sosyoekonomik sorunlar nedeniyle bir çıkmazın eşiğine getirdikleri ülkede, meşruiyetlerini sağlamak ve saygınlıklarını arttırmak istemeseydi. Bu yenilgiyi de bahane ederek ordu içindeki Arap milliyetçisi genç subayların desteğini alan General Hüsnü Zaim, 30 Mart 1949'da gerçekleştirdiği darbe ile Şükrü Kuvvetli'yi devirdi.²¹⁸ Böylece General Zaim ülkedeki darbeler ve askeri yönetimler dönemini başlatmış oldu. Ordu Suriye siyasetinde politika belirleyici en önemli aktör konumuna yükselmişti. Artık Batı ve Osmanlı okullarında eğitim alan kentli eşraf elitlerin yönetimine son verilmiş, bunun yerini Suriye askeri akademilerinde okumuş köy kökenli genç subaylar almıştı.²¹⁹

Bazı gözlemcilerin, Amerikan dış istihbaratı tarafından iktidara getirildiğini düşündüğü Kürt kökenli Albay Hüsnü Zaim tarafından sahnelenen bu kansız darbeyi, halkın çoğunluğu ve muhalefet üyeleri coşkuyla karşıladı. Çünkü bu durum Suriye toplumunda geleneksel toprak sahibi elitlerden, “genç entelektüeller, ordu subayları ve büyüyen orta sınıfın yeni koalisyonuna” kalıcı bir güç aktarımı olarak tanımlanıyordu.²²⁰ Coşkuyla karşılanan bu darbe sonrasında çok geçmeden General Zaim bütün siyasal partileri lağvedip kendisini Devlet Başkanı seçti. Fakat yönetimi sırasında uyguladığı politikaların kişisel çıkarlarına hizmet etmesi ve dış politikada İsrail'e barış teklif etmek ya da NATO ile yakınlaşmak gibi pragmatist tutumu nedeniyle milliyetçi subayların tepkisini almaya başlamıştı. Bunlara ekonomik istikrarsızlık da eklenince yeni bir darbe için gereken tüm şartlar hazırlanmış oldu.²²¹ Zaim yönetime gelir gelmez bazı radikal reformlar gerçekleştirerek kadınların seçme ve seçilme hakkını teslim etti. Tüm özel bağış toplayan vakıflar kamulaştırıldı ve sansür uygulanmaya başlandı. Ayrıca, 1940'a kadar geriye dönük olmak üzere sanayi ürünlerine %15 vergi getirerek, petrol şirketi ARAMCO ile bir boru hattı için anlaştı. Bazı siyasal bilimciler; Zaim'in yapmak istediği reformlarla pek çok yönden Atatürk'ü örnek aldığını belirtmektedir.²²²

²¹⁷ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İstanbul: Kronik Kitap, 4. Basım, 2017, s. 96.

²¹⁸ Salık, 2011, s. 10.

²¹⁹ Cleveland, s. 360.

²²⁰ Jack Morrison, **Creation Of The Modern Middle East Syria**, New York: Chelsea House An imprint of Infobase Publishing, 2. Basım, 2009, s. 48.

²²¹ Ataman, s. 8.

²²² Hitti, s. 252.

Hüsnü Zaim kendisinin iktidara gelmesinde en güçlü rolü oynayan ve en yakın çalışma arkadaşlarından olan Albay Sami Hinnavi liderliğindeki yüksek rütbeli 10 subay tarafından 14 Ağustos 1949'da yaklaşık dört buçuk ay süren diktatörlüğünün ardından evinde tutuklandı. Zaim ve Başbakan Muhsin Barazi aynı gün savaş konseyi tarafından idam edildi.²²³ Ayrıca Kürt kökenli olan Hüsnü Zaim'in ülkede bir Kürt siyasal hareketi başlatmak istemesi nedeniyle karşılaştığı sert muhalefetin de darbenin bir başka nedeni olduğunu belirtilmektedir.²²⁴ Elbette darbenin bir dış politika yönü de vardı. Hüsnü Zaim aynı zamanda Suudi Arabistan ve Mısır ile yakın bir ilişki içerisindeydi ve bu ülkelerde birtakım güçlü anlaşmalar yapmıştı. Fakat bu durum Irak yanlısı Halep eşrafından oluşan Halk Partisi üyeleri arasında derin bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Zaim'in infaz edilmesinin ardından Mısır Kralı Faruk ülke genelinde üç gün yas tutulmasını emretmişti.²²⁵

Irak yanlısı Halk Parti savunucularından olan Albay Sami Hinnavi, aynı gün yönetimi sivil idareye devretme niyeti ile eski devlet başkanlarından Haşim el-Atasi'yi görevlendirdi. Şam Radyosu'ndan kurulduğu açıklanan yeni geçici hükümetin, Arap Birliği ile yakın ilişki içinde olacağının vurgulanmasının ardından, Hüsnü Zaim'in "Arap milliyetçiliğine ihanet ettiği için" idam edildiği anonsları yapılmıştı.²²⁶ Fakat yaklaşık dört ay sonra, 19 Aralık 1949'da Kürt kökenli Albay Edip Çiçekli, "ülkeyi Irak'ın tekeline sokmaya çalışmakla suçladığı" Albay Hinnavi'yi bir darbe ile iktidardan uzaklaştırdı. Böylelikle Millet Partisi taraftarı, Arabistan ve Mısır yanlısı askerler ve siyasetçiler yönetimi tekrar ele aldı. Aynı günün sabahı Şam Radyosu şu anonsu geçiyordu: *"Albay Hinnavi ve bacanağı Talas'ın ordu ve cumhuriyet rejimi aleyhinde başka ülkelerle birlikte hazırladıkları komployu önlemek üzere, Suriye Ordusu vaziyete müdahale etmiştir. Ordunun veya Cumhuriyetin varlığı tehlikeye düşmedikçe ordu idareye karışmayacaktır."*²²⁷ Birkaç saat sonra Albay Çiçekli AFP'ye verdiği röportajda: *"Bir hükümet darbesi yapılmış değildir. Cumhuriyetin istiklalini tehdit eden tehlike bertaraf edilmiştir. Hinnavi ve kayınbiraderi bazı ecnebi devletlerle rejim değişikliği tertip ediyordu. Ordunun hiçbir ihtirası yoktur. Milletin temsilcilerinin eline bıraktığı siyasal işlere asla*

²²³ **Zafer Gazetesi**, "Suriye'de Yeni Bir Hükümet Darbesi Vuku Buldu", 15 Ağustos 1949.

²²⁴ Sökmen, s. 237.

²²⁵ **Yeni Sabah Gazetesi**, "Suriye'de Kanlı Bir Hükümet Darbesi", 15 Ağustos 1949.

²²⁶ **Akşam Gazetesi**, "Bütün Suriye'de Sıkı Yönetim İlan Edildi", 15 Ağustos 1949.

²²⁷ **Yeni İstanbul Gazetesi**, "Suriye'de Üçüncü Siyasi Değişiklik", 20 Aralık 1949.

karışmayacağız”²²⁸ dese de yeni bir anayasa hazırlığında olan sivil yetkililer, bu konuda oldukça başarısız bir süreç izleyince, Albay Çiçekli 28 Kasım 1951’de yeni bir darbe yaparak bakanlar kurulunu dağıttı. Nisan 1952’de Çiçekli’nin kurduğu “Arap Özgürlük Hareketi” adlı parti haricindeki tüm partiler lağvedildi. 1953’ün temmuz ayında yapılan referandumla yeni bir anayasa ve başkanlık sistemi kabul edilmiş, Albay Çiçekli kendisini Devlet Başkanı seçtirmişti.²²⁹

Baskıcı yönetimi sırasında Çiçekli de kendinden önceki liderler gibi dış politikada pragmatist bir yol izledi. Daha çok Batı ile yakınlaşma yolunda adımlar atarak, Arabistan ve Mısır’la da yakın iş birliği içine girdi. Suriye için Çiçekli ile birlikte dış politika eksenini bir kez daha kaymıştı. Çiçekli, halkın radikal isteklerinin aksine Fransa ile iyi ilişkiler kurmuş, ABD’nin desteğini almak için İsrail ile anlaşma imzalamak istemişti. Fakat ülke içinde otoritesini güçlendirmek için bölgesel ve küresel güçlerle cesurca iş birliği yapma politikasının, kendinden önceki liderler gibi, Çiçekli için de sonuçları olacaktı.²³⁰

1954 yılına gelindiğinde Çiçekli’nin otoriter politikalarına karşı muhalefet şiddetlendi. Darbe yapma sırası Halepli Halk Partisi yanlılarında olduğundan, Halep’te yönetim karşıtı gösteriler düzenlenmeye başladı. Sovyet yönetiminin de desteğiyle şiddetlenen gösterileri bastırmak isteyen Çiçekli’nin, Halep’e gönderdiği savaş uçakları pilotlarının da muhaliflere katılması durumu daha da zorlaştırdı. Nihayet 25 Şubat 1954’te Halep Mevki Kumandanı Albay Mustafa Hamdun liderliğindeki ihtilalcilerin gerçekleştirdiği darbe ile Çiçekli istifa ederek ülkeyi terk etti. Hamdun, aynı gün Halep Radyosu’ndan yaptığı açıklamada: “*Suriyelileri, emperyalizmin kölesi, müstebit Edip Çiçekli’nin tahakkümünden kurtarmış bulunuyoruz*” dedi.²³¹

Çiçekli dönemi nispeten devlet ve toplum düzeninde olumlu gelişmeler yaşandığı bir dönemdir. Devrik lider özellikle askeri alanda yaptığı reformlarla öne çıkmıştı ve 1949’da 18 bin kadar olan Suriye Ordusu’nun nüfusunu, 1951’de 43 bine kadar çıkarmayı başarmıştı. Fakat Suriye’de darbeler o denli alışılan bir hal almıştı ki, “Suriyeli generaller uyanıp saatin yedi

²²⁸ **Akşam Gazetesi**, “Sami Hinnavi Emekliye Ayrıldı”, 20 Aralık 1949.

²²⁹ Ataman, s. 8-9.

²³⁰ Salık, 2011, s. 10.

²³¹ **Akşam Gazetesi**, “Askeri İhtilal Komitesi Suriye’yi İdareye Başladı”, 26 Şubat 1954.

olduğunu fark ettiklerinde tekrar uyumaya devam ettiklerine, çünkü o saate kadar zaten bir darbe gerçekleşmiş olduğundan, kendilerinin geç kaldığına” dair şakalar bile yapıyordu. Darbenin ardından ordu, ülke yönetimini tekrardan Halk Partisi liderlerinden seksen yaşındaki Haşim el-Atasi’nin devlet başkanlığındaki sivil yönetime devretti. Atasi’nin kısa süreli başkanlığının ardından devlet başkanlığına, bağımsız Suriye’nin ilk başkanı Şükrü Kuvvetli tekrar seçildi ve Baas Partisi’nin 22 üyesinin de dahil olduğu çok partili bir parlamento oluşturuldu.²³²

Suriye 1954’ten itibaren yeniden bir parlamenter hükümete sahip olduysa da ordu yönetimi şekillendirici etkisini korudu. Bu yıldan 1958’deki Mısır ile birleşmeye kadar olan dönem modern Suriye tarihinin en istikrarsız dönemlerinden biri oldu. Siyasal yapıda bölünmüşlük ve birbiri ardına gelen hükümet değişiklikleri istikrarsızlığın ana kaynağını oluşturdu.²³³ Aynı zamanda ülkede siyasal partilerin giderek yaygınlaşması, siyasal ve toplumsal bölünmüşlüğü daha da derinleştirdi. Çünkü belirli bir ideoloji zemininde gelişen geniş tabanlı partilerin yeni siyaset tarzı, kentli elitlerin kişisel çıkarları ve pragmatist ilişkileri ekseninde gelişen ve fikirsel derinliği olmayan siyaset tarzının yerini almaya başlamıştı.²³⁴ Artan çekişmeyle birlikte 1955’ten sonra ülkedeki politik dengeler; Arap Sosyalist Partisi, Suriye Komünist Partisi ve Baas Partisi’nin savunuculuğunu yaptığı sol cenah lehine değişmeye başladı. İsrail’in işgal politikaları, Sina’nın 1956’da işgal edilmesi gibi olaylar zaten bölgede Batı karşıtlığını arttırmıştı. Sovyetlerin de propagandası sonucu, Suriye siyasal tabanı ve ordu içindeki siyasallaşmış milliyetçi subaylar, Sovyetler ile yakınlaşma taraftarı bu sol partiler etrafında yoğunlaşmaya başladı.²³⁵ Fakat bu partiler de birbirleri ile mücadele halindeydiler. Sol partiler arasındaki iktidar mücadelesinden sonra nihayet 1957’de Mişel Eflak ve Salah Bitar’ın liderliğindeki Baas Partisi ile Ekrem Hourani liderliğindeki Arap Sosyalist Partisi koalisyonu yönetimi ele aldı. Bu koalisyon derhal çalışmalara başlayarak muhafazakâr muhalefeti sindirmeye başladı. Aynı zamanda Mısır ile birleşik bir cumhuriyet kurmak için de görüşme halindeydiler.²³⁶

²³² John A. Shoup, *The History of Syria*, California: Greenwood Press, 2018, s. 112-113.

²³³ Arı, s. 126.

²³⁴ Cleveland, s. 361.

²³⁵ Ataman, s. 9.

²³⁶ Morrison, s. 49-50.

5.4.2. Mısır'la Birleşme: Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Baas Partisi (1958-1961)

Mısır'da nasyonal sosyalist Hür Subaylar Hareketi, 1952'de monarşiyi devirerek bir cumhuriyet kurmuşlardı. Yeni kurulan rejim Batı karşıtı ve Sovyet yanlısı bir politika izledi. 1954'te Mısır'da idareyi ele alan Cemal Abdülnasır uyguladığı milliyetçi politikalarla Ortadoğu'da Arap milliyetçileri için sembol hale geldi. Nasır, Süveyş Kanalı millileştirmesi ve Batı ülkeleri ile yenilmiş olsa da bir savaş vermesi nedeniyle bölgede bir kahraman olarak görülmeye başlamıştı.²³⁷ Suriye'deki Baas liderleri ise süregelen bu kaostan içinde iktidarı ellerinde tutamayacakları endişesi içindeydiler. Bu nedenle diğer sol gruplar da dahil tüm muhalefete karşı güçlerini bir dış destekle pekiştirmeleri gerekmektedir. Mısır halihazırdaki ideolojik tutumu nedeniyle Baas Partisi için en yakın ülkeydi.²³⁸

Farklılıklara rağmen, Mısır ve Suriye'deki siyasi sistemler 1960'ların sonlarında benzer özellikler taşıyordu. Her ikisinin de eski sömürge döneminden kopan askeri subayların liderliğindeki tek partili Arap milliyetçi rejimleri vardı. Dolayısıyla bu birleşme halkın refahından ziyade, iki ülkedeki popülist ve otoriter liderlerin, iç ve dış politikadaki çıkarlarına hizmet etmekteydi.²³⁹ Sosyalist Parti ve Baas Partisi'nin birleşmesinden doğan Baas Sosyalist Partisi yöneticileri; Hourani, Eflak ve Bitar, yerel konumlarını güçlendirmek için Nasır'ın kendilerine gereken her türlü imkânı vereceklerini düşünüyorlardı. Bununla birlikte Nasır'ın birleşmenin ardından tüm siyasi partileri kapatacağını işaret etmesine rağmen, Baas yöneticileri Nasır'a olan yardımlarından ötürü ayrıcalıklı bir konumda olacaklarını öngörüyorlardı. Nasır ise sorunlarda dolu bir Suriye'yi yüklenmek konusunda isteksiz olmasına rağmen, Suriye heyeti ülkedeki komünist tehdidinin ciddi boyutlara ulaşabileceği ve ılımlı bir Suriye'nin radikal bir Suriye'ye dönüşebileceği tehlikesi konusunda Nasır'ı ikna ettiler. Böylelikle 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kuruldu. Ardından bu birleşme iki ülkede yapılan halk oylaması ile onaylandı.²⁴⁰

Mısır ile Suriye arasındaki bu birleşmeye, yukarıdakilerle birlikte farklı faktörlerin de yol açtığını savunan görüşler vardır. Buna göre; Halep-Irak, Şam-Mısır eksenleri arasında kalan

²³⁷ Hitti, s. 258.

²³⁸ Cleveland, s. 362.

²³⁹ Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats Regime Power In Egypt and Syria**, California: Stanford University Press Stanford, 2012, s. 50.

²⁴⁰ Richard F. Nyrop, **Syria, A Country Study**, Columbia: Federal Research Division, 1987, s. 31.

ve Bağdat Paktı'nı seçmeye zorlanan Suriye Hükümeti'nin, buna karşılık Mısır korumasını istemesi birleşmenin nedenleri arasındadır. Diğer faktörler ise; Suriye'deki sınıf mücadelelerinin ve ekonomik sorunların birleşmeye yol açtığı, Suriye'nin bütünlüğünü korumaya adanmış ortak bir kimlik duygusu ve siyasi kurumların eksikliğinin birleşmeye yol açtığı ve Suriye halklarının Suriye topraklarının dışında geniş bir Arap topluluğunun üyesi olmalarını savunan Pan-Arabizm politikalarının birleşmeye yol açtığı şeklinde sıralanmaktadır.²⁴¹

Birleşik Arap Cumhuriyeti ne Suriyelilerin ne de Baasçıların öngördükleri olumlu sonuçları doğurmadı. Nasır, Suriyelilerin önerdiği bir federasyondan ziyade iki ülkenin tamamen entegre olmasını kararlaştırdı. Çok geçmeden Suriye güçlü bir Mısır egemenliği altına girdi ve 1958'de geçici bir anayasa oluşturuldu. 400'ü Mısırlı, 200'ü Suriyeli 600 kişilik parlamento, Nasır'ı Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin devlet başkanı olarak seçti. Nasır'ın dört yardımcısından biri olarak Baas Partisi liderlerinden Ekrem Hourani, Suriye'ye yönetici olarak atandı. Oluşturulan 34 kişilik kabinenin 14'ü Suriyeliydi. Nasır çok geçmeden tek parti politikası nedeniyle kendi partisi hariç Baas Partisi de dahil tüm partileri feshederek Suriye'yi tamamen kendi kontrolü altında yönetmeye başladı. Suriye'de bir dizi millileştirme ve toprak reformu önlemleri alınmış olmasına rağmen, Nasır, sosyalist reform ve Mısır ile entegrasyonun çok yavaş ilerlediğini öne sürerek, Ekim 1959'da Mısır Başkan Yardımcısı Abdul Hakim Amir'i Suriye'deki politikayı denetlemek için atadı. Mısırlılar Suriye'deki çok sayıda önemli idari görevi devraldı ve Suriyeli ordu subayları Mısır'a transfer olurken, Mısırlılar Suriye'de görev almaya başladı. Fakat Suriyeliler giderek artan Mısır hakimiyetinden daha fazla memnun kalmadılar. Çünkü Nasır Suriye'yi Mısır'ın bir eyaleti gibi yönetmeye başlamıştı. Suriye'de artan siyasi huzursuzluk, uzun süren iklimsel kuraklığın yol açtığı ekonomik krizle daha da kötüleşti.²⁴² Nasır ise, Suriye'nin bu memnuniyetsizliğini yatıştırmak için çok az çaba sarf ettiğinden; Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye'deki iş dünyası tarafından desteklenen “sağcı bir darbe” ile 28 Eylül 1961'de Albay Abdülkerim Nahalawi tarafından Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne son verildi.

²⁴¹ Emma Lundgren Jörum, **Beyond Syria's Borders**, New York: I.B.Tauris, 2014, s. 29.

²⁴² Nyrop, s. 31-32.

Bununla birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde radikal Arap milliyetçiliği yükselmeye başlamıştı. Arapların Suriye nüfusu içinde daha fazla çoğunluğunu oluşturmasını sağlamak için Araplaştırma programının bir parçası olarak, çeşitli azınlık gruplarının baskı altına alınması bu azınlıklarının kimliklerini tehdit altına almıştı. Özellikle Kürt nüfus bu dönemde vatandaşlıktan çıkarmaya kadar varan yoğun baskıya maruz kalmıştı.²⁴³

5.4.3. Baas Partisi İçinde Mezhepsel Mücadele

Birleşik Arap Cumhuriyeti 1961’de çöktükten sonra, Suriye’ye yeni bir istikrarsızlık ve siyasi mücadele dönemini miras bıraktı. Hem halk içinde hem de Baas Partisi’nin kendi içinde Mısır yanlılarına karşı bir öfke hâkim olmuştu. Aralık 1961’de Komünistler ve Nasır yanlısı gruplar haricindeki tüm partiler bir kurucu meclis oluşturmak için seçime gittiler. Genellikle ılımlı ve muhafazakarların egemen olduğu bu meclise sadece birkaç bilinen Baasçı isim seçildi. Kurulan meclis Devlet Başkanlığına eski Ulusal Blok üyelerinden Nazım el Kudsi’yi getirdi. Kudsi liderliğindeki idareciler, Birleşik Arap Cumhuriyeti dönemindeki toprak reformu da dahil olmak üzere birçok uygulamada değişiklik yoluna gitti. Fakat yeni hükümet, az sayıda kişiyi memnun etmeyi ve çok sayıda kişiyi yabancılaştırmayı başardığından, 28 Mart 1962’de gerçekleşen bir başka darbe ile yönetimden istifa etmek zorunda kaldı. Fakat bu darbeye karşı yoğun halk gösterileri olunca, darbeci subaylara yapılan bir darbe neticesinde Nazım el Kudsi 10 Nisan’da yeniden Devlet Başkanı oldu ve Nisan ve Eylül arasında meclis faaliyetlerine son verilmiş, siyasi partiler yasaklanmıştı.²⁴⁴ Bu aylarda Suriye özellikle Nasır taraftarı ve karşıtı grupların yoğun ve şiddetli çatışmasına sahne oluyor, siyasal istikrar bir türlü sağlanamıyordu. Şubat 1963’te hükümet birtakım faaliyetler içinde olduklarını düşündükleri 120 subayı ordudan uzaklaştırmaya hazırlanırken, 8 Mart 1963’te Baas yanlısı subaylar yeni bir darbe daha yaptı. 18 ay içindeki bu üçüncü darbe sonucunda; devlet başkanı istifa etmiş, Başbakan Halid Azm ise üst katında ikamet ettiği Türk Büyükelçiliğine sığınmıştı.²⁴⁵

8 Mart darbesinin mimarlarından ve aynı zamanda ülkedeki “Nasırcı” isyanları bastıran Sünni General Emin el Hafız, Baas Partisi’nin iki kurucusundan biri olan Salah Bitar’ı Başbakan olarak görevlendirdi. Fakat Bitar, altı ayda üç kez hükümet kurma girişiminde

²⁴³ Kerim Yildiz, *The Kurds in Syria The Forgotten People*, London: Pluto Press, 2005, s. 31-32.

²⁴⁴ Nyrop, s. 31-32.

²⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, “Beklenen Bir İhtilal Oldu, 9 Mart 1963.

bulunmuş ve başarısız olmuştu. Nihayetinde Kasım 1963'te, aynı anda birden çok bakanlık görevi de yürüten General Emin Hafız, Salah Bitar'ı istifaya zorladı.²⁴⁶ Başbakanlık görevini de üstlenen General Hafız daha sonra bu görevden feragat etse de Devlet Başkanı olarak ülke yönetimini elinde tutmaya devam etti. Artık Baas Partisi ülkedeki tek iktidar odağıydı ve bundan sonraki çatışmalar, Baas içindeki hiziplerin birbirlerini tasfiye etme çabasından kaynaklanacaktı.

Bağımsızlıktan 1963 yılına kadar Suriye siyaseti daha çok Sünni elitlerin birbirleri ile olan mücadelesine sahne olmuştu. Fakat Baas Partisi'nin 1963 yılındaki darbesini takip eden yıllarda, süregelen bir şekilde yönetimi elinde tutan ve diğer azınlıkları bastıran Sünni elitler ve subaylar siyasetten yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlandı. Çünkü Fransız mandası döneminde ordu içine yerleştirilen dini azınlıklar giderek güç kazanmıştı. Bu durum çatışmaların eksenini Baas Partisi içinde mezhep temelli bir zemine taşıdı.²⁴⁷ Çünkü Baas Partisi de farklı kimliklerden özellikle de farklı dini kimliklerden oluşmaktaydı. Ayrıca Sünnilerin önceki dönemde, yönetim içindeki hizipleşmeden dolayı birbirlerini tasfiye etmesi, sayının diğer azınlıklar lehine değişmesine katkı sağlamıştı. Buna ek olarak; Baas Partisi'nin yönetimin kurulunun büyük çoğunluğu ordu içindeki subaylardan oluşmaktaydı. Ülke ordunun kontrolünde olduğundan, ordu içindeki mezhepsel mücadele ülkenin yönetimine doğrudan yansımaktaydı. Sonraki süreçte Baas askeri seçkinleri arasındaki mezhep ve aşiret dayalı hizipçilikten doğan liderler arası mücadele, her liderin otoritesini pekiştirmek için aynı mezhep, aşiret ya da bölge bağlarını paylaşan subayları etraflarında toplaması sonucunu doğurdu. Bu nedenle ordu ve yönetimde hem disiplin hem de komuta büyük zararlar gördü.²⁴⁸ Bu mücadele her defasında; herhangi bir nedenden dolayı aralarında farklılık olan, farklılık olmasa bile yalnızca sadakatsizlik ve kişisel ihtiraslar nedeniyle ortaya çıkan bir ayrışma sonucunda, iki gruptan birinin ötekini yok etmesi ile sonuçlandı. Bu durumun 1963 sonrası yansımaları, önce Dürzi ve Nusayri azınlıkların ordu ve yönetimden Sünnileri tasfiye etmesiyle başlayacak, ardından güçlenen Nusayri azınlık Dürzi azınlığı tasfiye etmesiyle devam edecekti. Daha sonra mücadelenin eksenini Nusayriler arasına kayacak ve sonunda Hafız Esad yönetimi tek başına ele alacaktı.

²⁴⁶ Dağ, 2013, s. 31.

²⁴⁷ Salık, 2011, s. 11.

²⁴⁸ Van Dam, s. 69.

Baas'ın lider kadrosunu oluşturan isimlerden; Devlet Başkanı General Hafız Emin el Hafız Sünni mezhebine, 8 Mart 1963 darbesini yapan askeri konseyin en güçlü üç üyeleri; Salah Cedid, Hafız Esad ve Muammer Ümrân Nusayri mezhebine, darbeye çok önemli bir rol oynayan Binbaşı Selim Hatum ise Dürzi mezhebine mensuptu.²⁴⁹ General Hafız, Baas içindeki nispeten ılımlı kanadı oluşturuyor, Nusayri generaller ise daha radikal bir eğilim sergiliyorlardı. Neo-Baasçılar olarak adlandırılan bu radikal kanat Mısır hegemonyasına son derece karşı çıkmakla birlikte Sovyetler ile bir bağ kurmaya eğilimliydi. Fakat bu Sovyet nüfuzu diğer Baasçılar için yeni bir emperyalizm biçiminden başka bir şey olarak görünmüyordu.²⁵⁰ Yine de söz konusu kişilerin bu ideolojileri; derin bir fikirsellik yerine, yeni ittifak ve fikirlere göre sürekli değişen kaygan ve esnek bir yapıdaydı. Mezhepsel farklılıklar ise daha çok bir siyasi ayrılık nedeni olarak görülüyor, fakat hizipleşmeyi tırmandırarak siyasi güç elde etmek için yöneticiler tarafından bir araç olarak kullanılıyordu. Çünkü parti içinde her lider bir diğer liderleri kendi mezhep ya da aşiret üyelerini kayırmakla suçluyordu. Bu durum tabanda bir tehdit algısı oluşturuyor; bu kutuplaşmalar aynı kimliğe sahip insanlar arasındaki görüş birliğinden ziyade, başka kimliklere karşı beslenen güvensizlikten kaynaklanıyordu. Farklı kimliğe sahip subaylar, diğer grupların kendilerine karşı bir tehdit unsuru olduklarını kabul ediyor ve onların davranışlarını kendi otoritelerini güçlendirmek adına hizipçilik olarak yorumluyordu.²⁵¹ Bu tehdit algısı liderler tarafından kendilerine destek sağlamak için oldukça etkin bir biçimde, körüklenerek kullanılıyordu.

General Hafız'ın otoriter yapısına yönelik ilk mücadele girişimi Nusayri kanattan Muhammed Ümrân tarafından yapıldı. Fakat Ümrân, Cedid ve Esad'ın pragmatist tutumu nedeniyle bu isimlerden destek göremeyince mücadeleyi kaybetti ve pasif konuma itildi.²⁵² Geriye farklı mezheplerden liderlik savaşı veren dört isim kalmıştı. Hafız, Cedid ve Esad en büyük rakipleri Muhammed Ümrân'ı tasfiye ettikten sonra birbirlerine karşı bir mücadele içinde girdiler. Dürzi Binbaşı Selim Hatum'un ise farklı planları vardı.

Emin el Hafız, Baas'ın kurucu isimleri Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın desteğini alarak yeni nesil bu radikallere karşı Sünni iş dünyasının desteğini alabilecek reformist bir yol izledi.

²⁴⁹ Cleveland, s. 442.

²⁵⁰ Nyrop, s. 34.

²⁵¹ Van Dam, s. 83.

²⁵² Dağ, 2013, s. 31.

Radikal kanat ise kentli elitlerin gücüne karşı orta sınıf ve kırsal kesime hitap eden sosyalist bir söylem benimsedi. Bu ideolojik mücadele aynı zamanda kişisel güçle de ilgiliydi.²⁵³ Nihayet 1965'te güç dengesi radikaller yönünde değişmeye başlamış ve sosyalist dönüşümü gerçekleştirebilecek yeni bir hükümet kurulmuştu. Yeni hükümet burjuvazinin ekonomik hegemonyasını kırma yolunda adımlar atmaya başladı. Ülkede yüze yakın büyük iş ve endüstri kuruluşu millileştirildi. Dış ticaretle ilgili tüm ekonomik bağlantılar üzerinde kontrol sağlandı. Ayrıca geniş arazilere sahip kişilerin toprakları ellerinden alınarak köylülere dağıtıldı. Buna karşılık başlayan birtakım grev ve gösteriler ise bastırıldı. Buna rağmen Devlet Başkanı Emin Hafız'ın liderliğinde, radikallere karşı ılımlıların mücadelesi sürüyordu.²⁵⁴

1965 yazında Emin Hafız Baas partisi içinde ve orduda giderek artan Nusayri ve Dürzi etkisini sınırlamaya çalıştı. Hafız, Salah Cedit'i sürekli olarak mezhepçilik yapmakla ve Nusayrilerle ordu içinde bir blok oluşturmakla suçluyordu. Bu söylem Hafız'ı daha da yalnızlaştırdı ve Nusayri subayların çoğu Cedit'le aynı fikirde olmasalar bile, Emin Hafız'a karşı bir cephe almak için Cedit'in safına geçmeye başladı. Hafız'ın bu söylemi aynı zamanda Binbaşı Selim Hatum başta olmak üzere Dürzilerin de Cedit saflarına geçmesine yol açtı. Hafız ve Cedit arasındaki mezhepsel bağların istismar edildiği bu mücadele orduda büyük bir gerilime yol açmış, Sünniler ve azınlık olmasına rağmen orduda çoğunluğu oluşturmaya yakın bir orana sahip azınlıklar arasındaki mezhepsel farklılıklar diğer bütün farklılıkları gölgelemişti.²⁵⁵

1966 yılına gelindiğinde Emin Hafız yükselen tehlikenin önüne geçmek için ordu içinde azınlıklara yönelik birtakım tasfiye girişimlerinde bulundu. Fakat 23 Şubat 1966'da henüz 20 yıllık bir bağımsızlığa sahip ülkede 15'inci ve en kanlı darbe gerçekleşti. Salah Cedit önderliğinde yapılan darbeye Emin Hafız yaralı olarak ele geçirildi ve tutuklandı. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülnasır darbeyi önceden haber vermiş ancak haber Hafız'a geç ulaştığından, her şey için geç olmuştu. Aynı zamanda Baas'ın kurucuları ve ideologları olan Mişel Eflak ve Salah Bitar yakalanarak sürgün edildi. Hafız Esad savunma bakanı olarak atandı ve bir askeri diktatör olarak görünmek istemeyen Salah Cedit, cumhurbaşkanlığı ve hükümete

²⁵³ Raymond Hinnebusch, "Syria's Alawis And The Ba'ath Party", Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant (içinde 107-124)**, New York: Oxford University Press, 2015, s. 112.

²⁵⁴ Raymond Hinnebusch, **Syria Revolution From Above**, New York: Routledge Press, 2001, s. 48.

²⁵⁵ Van Dam, s. 81-83.

sivillerden oluşan isimler atadı.²⁵⁶ Artık Suriye toplumunu ve devletini, Batı eğitilmiş birinci nesil liderler değil, Nusayrilerin başında olduğu Suriye'nin elitlerinden olmayan ikinci nesil liderler yönetmekteydi.²⁵⁷ Hafız'ın tasfiyesinden sonra, geriye Cedit, Esad ve Hatum kalmıştı.

Dürzi Binbaşı Selim Hatum 8 Mart 1963 darbesinde oynadığı güçlü role rağmen iyi bir konumda olmadığını düşünmüş ve bundan o dönemden sonra Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Salah Cedit'i sorumlu tutmuştu. Hatta 1965 yılında Cedit'i evinde silah zoruyla bu görevden istifaya zorlamış, Cedit ise bu tehdit karşısında istifa etmiş, ancak istifası dönemin Devlet Başkanı General Hafız tarafından kabul edilmemişti. Buna rağmen Hatum cezalandırılmadı.²⁵⁸ 23 Şubat 1966 darbesinden sonra mezhep bağları hiç olmadığı kadar önem kazanmış ve ordu içinde farklı dini gruplara mensup kişiler arasında güven duygusu tükenmişti. Selim Hatum, bu gerilimin sonunda Dürziler açısından da bir tasfiye sürecine dönüşeceği endişesinden ve 23 Şubat 1966 darbesindeki etkin rolü nedeniyle Salah Cedit'den birtakım askeri mevkie istedi. Fakat bu talepler karşılık bulmadı ve Hatum kendi gizli askeri örgütlenmesini oluşturarak bir darbe planlamaya başladı. Bu örgütlenmenin neredeyse tamamı Dürzi subaylardan oluşmaktaydı. Hatum, Nusayri iktidarını devirecek güce sahip olmadığını bildiği halde 8 Eylül 1966'da başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Çünkü Hafız Esad, Hatum'u hava kuvvetlerini göndermekle tehdit etmişti. Akamete uğrayan bu girişimin ardından pek çok Dürzi subay tutuklandı ya da ordudan tasfiye edildi. Böylelikle Nusayriler hem parti içinde hem ordu da hem de ülke yönetiminde başat güç olarak tek başlarına kaldılar.²⁵⁹ Hatum ise kaçtığı Ürdün'de birkaç gün sonra verdiği bir röportajda mezhepsel hizipçiliğe vurgu yapıp; *“Nusayriler diğer toplulukları hiçe sayarak iktidarı elinde tutuyor. Ordudaki diğer dini cemaatlerin oranı Nusayrilere karşı beşte bir oranında geriledi. Bu durum bir mezhepsel iç savaş için ortam hazırlıyor”* ifadelerini kullandı. Baas'ın “sonsuz bir vizyona sahip Arap devleti” sloganını “sonsuz bir vizyona sahip Nusayri devleti” olarak değiştirdiği sözleri de röportaja yansımıştı.²⁶⁰ Hatum, Haziran 1967'de savaşta İsrail'e karşı savaşmak için ülkesine döndüğünde beklentisinin aksine tutuklanarak kurşuna dizildi.²⁶¹ Hatum'un tasfiyesinin

²⁵⁶ Nyrop, s. 36.

²⁵⁷ Hinnebusch, 2001, s. 49.

²⁵⁸ Van Dam, s. 80-81.

²⁵⁹ Van Dam, s. 96-99.

²⁶⁰ Daniel Pipes, “The Alawi Capture of Power in Syria,” **Middle Eastern Studies**, Vol. 25, No. 4, (Oct., 1989), s. 444.

²⁶¹ Morrison, s. 64.

ardından iktidar mücadelesinde geriye sadece iki Nusayri General, Salah Cedid ve Hafız Esad kalmıştı.

O dönem Suriye Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hafız Esad; *“Bu çok önemli ve tarihi saatte güçlerimiz savaşımaya ve düşmanın cepheindeki tüm konumlarını bir kurtuluş savaşı için bombalamaya başladı”* dese de Haziran 1967’de Arap-İsrail Savaşı’nda Suriye, çok ağır bir yenilgi alarak, hava kuvvetleri yok edilmiş ve Golan Tepelerini kaybetmişti.²⁶² Savaşın kaybedilmesinin ardından herkes birbirini suçlamaya başladı. İlk olarak savaşın kötü performansından sorumlu tutulan bazı Sünni subaylar tasfiye edildi. Böylelikle Nusayri hakimiyeti bir kez daha pekişmiş oldu.²⁶³ Fakat diğer muhalifler büyük ölçüde tasfiye edilince Salah Cedid ve Hafız Esad arasında bir güç mücadelesi gelişmeye başladı. Her iki taraf da savaşın yenilgisinden birbirlerini sorumlu tutuyorlardı. Esad İsrail’i yenmek için Arap devletleri ile iş birliği yapılması gerektiğini savunurken, Cedid, “sosyalist ideallerini tehlikeye atmamak” için bu öneriyi reddediyordu. Ayrıca Cedid savaştan önce Suriye ordusundaki nitelikli subayların üçte birinin işten çıkarılmasında başlıca sorumlu olarak görülüyordu. Gerilim devam ettiği sırada Hafız Esad savunma bakanlığındaki Cedid destekçilerini kendi destekçileri ile değiştirmeye başladı ve yakınlarını kritik görevlere atadı.²⁶⁴ İkili arasındaki en belirgin kırılma noktası ise Ürdün ile FKÖ arasındaki çatışmalarda Suriye’nin tarafının ne olacağıydı. Sosyalist fikirleri ağır basan Salah Cedid Ürdün’deki Kara Eylül²⁶⁵ olaylarında FKÖ’ye tam destek ve katılım sağlanması gerektiğini savunuyordu. Fakat Esad tarafsızlıktan yana kalınması gerektiğini vurgulamış ve Cedid’in tankçı birlikleri ile yapacağı bir harekate hava desteği vermeyeceğini söylemişti. Bu durum Cedid ve destekçileri için askeri ve politik açıdan bir aşağılama anlamına geliyordu. Bu nedenle Cedid, Esad’ı tasfiye edecek bir plan hazırlığı içine girdi.

Baas Partisi’nin Şam’da düzenlenen onuncu kongresi iki hafta sürdü ve 12 Kasım 1970’te sona erdi. Kongre sonunda Salah Cedid, Esad ve Yardımcısını görevden alma girişiminde bulundu.²⁶⁶ 13 Kasım’da Esad’a bağlı ordu birlikleri ülkenin en son başarılı

²⁶² Simon Dunstan, **The Six Day War 1967: Jordan And Syria**, New York: Osprey Publishing, 2009, s. 66.

²⁶³ Balanche, s. 112.

²⁶⁴ Shoup, s. 117.

²⁶⁵ John K. Cooley, Green March, **Black September The Story Of The Palestinian Arabs**, New York: Routledge Press, 1973.

²⁶⁶ Nyrop, s. 38.

darbesini gerçekleştirerek Salah Cedid ile birlikte Cumhurbaşkanı ve Başbakanı tutukladılar.²⁶⁷ Salah Cedid 23 yıllık esaretin ardından 1993 yılında hapishanede öldü.

Hafız Esad darbe denmesini reddettiği bu darbeyi, “düzeltme hareketi” olarak tanımlamaya ve çok geçmeden ülkenin siyasal ve ekonomik alanında köklü değişiklikleri sağlayacak reformlar yapmaya başladı.²⁶⁸ 19 Kasım’da saygın fakat şimdiye kadar az bilinen bir siyasetçi olan Ahmed el Hatip Devlet Başkanlığına getirildi. Hatip, aynı gün aynı zamanda savunma bakanı da olan Hafız Esad’ı Başbakanlığa atadığını duyurdu. Hafız Esad oldukça pragmatist bir yol izleyerek; Baasçılar, Sosyalistler, Nasırcılar, Bağımsızlar ve Komünistler arasında dağılmış bir dengeden oluşan 26 kişilik bir kabine oluşturdu.²⁶⁹ Ardından gücünü iyice pekiştiren Esad, 12 Mart 1971 tek aday olarak girdiği seçimlerde oyların %99’unu alarak Suriye Devlet Başkanı seçildi. O dönemler kimse tahmin etmese de Hafız Esad, etkili siyasi anlaşma yapma ve sert baskıların zekice kombinasyonunu kullanarak, darbeye eğilimli Suriye’ye uzun süren göreceli bir istikrar getirecekti. Böylelikle Suriye’de darbeler dönemi kapanmış oldu.²⁷⁰ Çünkü Hafız Esad Suriye’nin bağımsızlığı sonrasında yaşanan bütün gelişmeleri yakından takip etmiş ve bunlardan ders çıkarmıştı. Esad politikalarında kendinden önceki liderlerin sonunu getiren her türlü yoldan kaçınmaya çalışacaktı.

5.5. Azınlık Diktası: Hafız Esad Döneminde İktidar Araçları (1970-2000)

Hafız Esad, 1930 yılında Suriye’nin kuzeybatısında bir Nusayri köyünde dünyaya geldi. Henüz dokuz ya da on yaşındayken ailesi tarafından köyden kente okumaya gönderildi. Esad daha sonraları bu gelişmeyi; “hayatının en önemli dönüm noktası” olarak tanımlayacaktı.²⁷¹ Oldukça başarılı bir eğitim hayatı geçiren Hafız Esad, henüz 16 yaşındayken politikayla ilgilenmeye başladı ve tıpkı kendi çevresindeki pek çok genç gibi Baas Partisi’ne katıldı ve aktif bir örgütleyici oldu. Liseden sonra ise o dönemde kırsal bölgelerde yaşayan Suriyelilerin bir kaderi haline gelen, maddi imkânsızlık nedeniyle üniversite okumak yerine

²⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, “Suriye’de Baas’a Karşı Darbe Oldu”, 14 Kasım 1970.

²⁶⁸ Sonoko Sunayama, *Syria And Saudi Arabia Collaboration And Conflicts In The Oil Era*, New York: Tauris Academic Studies, 2007, s. 35.

²⁶⁹ Nyrop, s. 38.

²⁷⁰ Reese Erlich, *Inside Syria: The Backstory of Their Civil War and What The World Can Expect*, New York: Prometheus Books, 2014, s. 37.

²⁷¹ Patrick Seale, *Asad Of Syria The Struggle For The Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1989, s. 11.

ücretsiz askeri okullara gitmek, Esad için de geçerliydi.²⁷² Böylelikle Esad'ı Devlet Başkanlığına götüren en önemli süreç başlamış oldu.

Esad, 1951'de girdiği askeri akademiden üstün başarı ile hava pilotu olarak mezun olduğundan, eğitim için Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Ülkeye döndüğünde ise ordunun siyasallaşması nedeniyle pek çok subay gibi politika ile ilgilenmeye başladı ve Baas Partisi içinde aktif roller üstlendi. Nasır hayranı olmasına rağmen Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde Mısır'ın hegemonik tutumu nedeniyle Nasır'a karşı tavır almaya başladı.²⁷³ 1961'de birlik dağılınca Esad ve arkadaşları 1963'teki darbe ile yönetimi ele geçirdi. Hafız Esad, 33 yaşında hava kuvvetleri komutanı, 36 yaşında savunma bakanı, 40 yaşında ise Suriye'de iktidara yükselmişti. Suriye'nin en hareketli yıllarına tanıklık etmiş kırsal kökenli bu Nusayri Subay, artık Suriye'nin tek hâkimi olmuştu. Fakat Hafız Esad 30 yıllık otoriter hüküm süresi boyunca, iktidarını tehlikeye sokan pek çok sorunla karşılaştı. Kimi zaman bu sorunları şiddet içermeyen yöntemlerle çözse de kimi zaman muhalefeti bastırmak için toplu öldürmelerden çekinmedi.

William Shakespeare'in *RICHARD III* oyununda, ana karakter kendisini şöyle tanımlar:

*“...Oysa ben, bu çarpık bedenimle/eğri büğrü basılmış para gibiyim/adam gibi bir kalıptan yoksun kalmışım/Hazır olmadan yollanmışım bu canlılar dünyasına/öyle çarpık öyle sarsak yaratılmışım ki/köpekler havlıyor topalladıkça arkamdan.”*²⁷⁴

Bağımsızlıktan Hafız Esad dönemine gelindiğinde Suriye'nin iç ve dış politik durumu, yukarıdaki pasajda geçen tanımlamaya benzer bir durumdaydı. Ülke, yeni rejiminin varlığının devamını sağlayacak ne Suudi zenginliğine ne de Mısır'daki gibi halkın bağlılığına sahipti. Aynı zamanda Pan-Arap vizyonunun kuşatıcı cazipliği olmadan, Suriye kendi başına güvenli bir kimlik inşa edecek; ayrı bir ulusal tarih, mantıksal sınırlar ve homojen toplum yapısından da yoksundu. Yeni gelen Nusayri iktidar rejimin devamını korumak için nispeten totaliter bir zeminde vatanseverlik duygularını ön plana çıkarmalı ve Sünni çoğunluğu memnun etmek için

²⁷² Cleveland, s. 442.

²⁷³ Arı, s. 130.

²⁷⁴ William Shakespeare, **III. Richard**, Bülent Bozkurt (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s. 22.

yoğun çabalar harcamalıydı.²⁷⁵ Hafız Esad için birçok siyaset bilimcinin üzerinde ittifak ettiği bir nokta var ki o da Esad'ın Suriye'yi kontrol etmesini sağlayan “özel bir karizması ve zekasının” olduğudur. Esad da toplumdaki ayrışmayı kullanmış fakat bunu kendinden öncekilerden farklı olarak dengeli bir şekilde yapmıştı. Sünnilere karşı azınlıkların koruyuculuğu rolünü üstlenirken, Sünnilere ise yönetimde birtakım görevler vererek ve ekonomik serbestlik tanıyarak memnun etmekten geri durmadı.²⁷⁶

5.5.1. Sosyoekonomik İktidar Araçları

Hafız Esad yönetimi ele geçirmesinin ardından toplumsal sorunları en az seviyeye indirecek köklü yenilik hareketlerine başladı. Bu doğrultuda ilk olarak radikal Baas uygulamalarının yabancılaştırdığı liberal ekonomik düzeni savunan kesimlere yönelik açılımlar yaptı. Bu açılımlar hem dış hem de iç politika için gerekliydi. Çünkü Golan'ı İsrail'den kurtarma savaşı için ülke yeterli kaynaktan yoksundu. Aynı zamanda iç politikada başarılı bir ekonomik istikrar, rejimin devamının garantisiydi. Bu doğrultuda sosyalist devrimin ihracı bir kenara bırakılmış, Arap ülkeleri ile yatırımı çekmek ve ekonomik durgunluğa son vermek için anlaşma yolunu gidilmişti.²⁷⁷ Özel mülkiyetin garanti altına almasının ardından, Suriye ekonomisinde tahribata yol açan devletçi ekonomik model esnetilerek ülke yabancı pazara açılmaya başladı. Bu politikalar; ülkedeki burjuva sınıfı ile ekonomik bir ittifak yolunu açmış ve kentli Sünni elitleri rejime daha sıcak bakmaya itmişti.²⁷⁸

1970'e kadar Suriye'nin ekonomisi tarıma bağlı sanayi kolları ekseninde gelişmişti ve pamuk başlıca ihracat malıydı. Esad ilk on yılda yaptığı ekonomik hamlelerle ülkeyi petrol ihracatına dayalı bir ekonomik sisteme dönüştürdü. Kamu ve özel sektörün karşılıklı ilişkisi sonucunda 1970'li yıllar ülkede bir ekonomik patlama çağını ifade ediyordu. Fakat Ortadoğu'daki siyasal istikrarsızlıklar, Suriye'de de etki gösterince, büyümede belirgin bir yavaşlama oldu. Bununla birlikte hem sosyalist fikirleri hem de köylü kesimi doğal bir müttefiki olarak gördüğü için Esad, kırsal kalkınmaya da önem verdi. Kırsal kesimde eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetleri yaygınlaştırıldı, köy kooperatifleri kurularak küçük ölçekli çiftçiye destek

²⁷⁵ Barry Rubin, **The Truth About Syria**, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 73.

²⁷⁶ Erlich, s. 38.

²⁷⁷ Hinnebusch, 2001, s. 61, 62.

²⁷⁸ Nuri Salık, “Baas Rejiminin Patikası: Suriye Krizine Tarihsel Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** (İçinde 125-146), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018, s. 136.

verilmeye başlandı. Böylelikle hem kırsal kesimin memnun edilmesi hem de kentli tüccarların memnun edilmesine dayanan bu politika, bir iktidar aracı olarak rejimin sürdürülebilirliğini sağladı.²⁷⁹

Hafız Esad rejimi sırasında -resmi olarak olmasa da- kapitalizm kademeli olarak sosyalizmin yerini almıştı. 1980'lerdeki ekonomik serbestleşme dönemi (İnfitah), özel sektörün olağanüstü bir şekilde büyümesine yol açtı. 1990'ların sonlarına doğru Suriye ekonomisi, devlet kontrolündeki planlı bir ekonomiden, iş insanlarının ve karar vericilerin denetiminde tam teşekküllü bir kapitalist sisteme dönüşmüştü. Baas Partisi'nin bir zamanlar tercih ettiği köylüler ve işçiler de dahil olmak üzere, nüfusun geri kalanı büyük ölçüde bu ekonomik ilerleme olanaklarından mahrum bırakılırken, Cumhurbaşkanı ile bağları olan bireyler ve aileler giderek zenginleşti.²⁸⁰ Bununla birlikte genişleyen devlet ekonomisiyle büyüyen kurumların ihtiyacını giderecek eğitimli personel eksikliği hissedilir düzeye yükselmişti. Ayrıca üst düzey idari görevler de dahil devletin hemen her kurumuna liyakatten yoksun, parti sadakatine ya da aile ve aşiret bağlarına dayalı ilişkilerin getirdiği kişiler yerleştiriliyordu. Rüşvet, karaborsacılık, lüks yaşam ve yolsuzluk, Esad'ın sade bir hayatı olmasına rağmen çevresini kuşatan elitlerin hemen her birinde görülüyordu. Bunlara Esad'ın kardeşi Rıfat Esad da dahil olmuştu.²⁸¹ Otoriter rejimin devamını sağlamak ve rejimi finanse etmek için bu zengin elit kesim oldukça gerekliydi. Bu durum Beşar Esad döneminde de devam etti. Böylelikle ülke 1963 öncesi elit kesimin ülkede söz sahibi olduğu duruma tekrar döndü. Fakat bu kez güç büyük ölçüde Nusayrilerin elindeydi.

Dış politikada ise Esad rejimi pragmatik ve giderek bağımsız hale gelen bir seyir izledi. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yakın bağlarını koruyarak, özellikle Ekim 1973 Savaşı'ndan sonra Sovyet askeri yardımının sürekli akışını sağladı ve ordusunu çağdaşlaştırdı. Aynı zamanda Esad, ABD ve diğer Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için yoğun çaba harcadı.²⁸² Bu kısmi denge politikasında Esad daha çok Sovyetler yanlısı bir tutum izliyordu. Fakat 1990'larda Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle taraf değiştirdi ve ABD ile ittifak

²⁷⁹ Shoup s. 121.

²⁸⁰ Jörum, s. 33.

²⁸¹ Cleveland, s. 446.

²⁸² Nyrop, s. 39.

kurdu. Ayrıca 1991'deki körfez savaşı sırasında Irak'a karşı ABD öncülüğündeki koalisyona destek verdi.²⁸³

5.5.2. “Başkanlık Monarşisi” ve Sembolik Retorik

Bir parti-devlet modeli öngören Hafız Esad, iktidarı ele geçirdikten sonra, partiyi bütün Suriyelilere açtı. Arap milliyetçiliğini esas alan partide Arap olmasa da “Araplaşmış” etnik gruplar da vardı. Fakat bunlar parti içinde de azınlık konumunda olmaya mahkumdular. Ayrıca etnik azınlıklar, ancak kendi kimliklerinden vazgeçip Arap kimliğine büründükleri takdirde partiye katılabiliyordu.²⁸⁴ 1971'in şubat ayında Esad 173 sandalyeli bir halk meclisi oluşturdu. Baas partisi 87 üyeye, komünistler ise 8 üyeye temsil ediliyordu. Geriye kalan üyeler ise halkın diğer kesimlerinden oluşmaktaydı.²⁸⁵ Mart 1972'de Baas Partisi, diğer dört Baasçı olmayan fakat sosyalist fikirlere sahip partiyle “Ulusal İlerici Cephe” adında bir çatı partisi altında birleşti.²⁸⁶ Bir yıl sonra ise yürürlüğe giren yeni anayasa ile zaten geniş yetkilere sahip Hafız Esad'a bütün güçlerin kendisinde birleştiği yetkiler tanındı. Meclis Esad'a sadece bir danışmanlık görevi yürütüyor, Devlet Başkanı isterse meclisi dağıtabiliyordu. Ayrıca Başkan, her türlü kanun çıkarma, devletin her kademesine atamalar yapma ve görevden alma yetkilerine sahipti. Devlet Başkanı olmasının yanında Esad aynı zamanda ordu komutanı ve Baas Partisi genel sekreteriydi.²⁸⁷ Böylelikle rejimin devamını sağlayacak en önemli iktidar araçları Esad'ın elinde toplanmış oldu. Kısacası, cumhuriyet döneminde Romalıların savaş zamanlarında sınırsız yetkilerle donattığı ve “diktatör” adını verdiği bir siyasi ya da askeri liderden farksızdı. Tek fark Romalı diktatörlerin görev süreleri bittiğinde görevlerini bırakmalarıydı. Hafız Esad ise Suriye'nin “Sezar'ı” olmuştu.

Esad, rejimdeki en temel hesap verebilirlik ve inisiyatif kaynağıydı. İşkolik ve çok çalışma saatleriyle ün kazanmıştı. Örneğin, Madrid Barış Konferansının koşulları hakkında ABD Dışişleri Bakanı Baker ile yedi düz saat görüştüğü ifade edilmektedir. Evde olduğu zamanlarda bile sürekli rejimin nabzını tutmuş, bakanlarını ve subaylarını gecenin ortasında

²⁸³ Erlich, s. 38.

²⁸⁴ Van Dam, s. 44.

²⁸⁵ Shoup, s. 121.

²⁸⁶ Eyal Zisser, “Suriye, Baas Partisi ve Ulusal İlerici Cephe, Sahte Bir Demokratik Tecrübe”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** (İçinde 69-84), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018, s. 75.

²⁸⁷ Yıldız, s. 47.

bile aramaktan çekinmemişti.²⁸⁸ Sonraları Esad'ın bu kişisel tutumu rejimin dinamizmi haline geldi. Fakat Esad ülkeyi nispeten perde arkasından yönetmeyi tercih ettiği için, Nasır'ın karizmasını geliştirmekte yeterli olmadı. Ancak zamanla, rejimden nefret eden birçok kişi bile, kişisel dürüstlüğü ve göreceli istikrar düzeni nedeniyle Esad'a büyük bir saygı duymaya başladı. Çoğu Suriyeli, özellikle başka hiçbir lider tanımayan nesil, Esad'a bir alternatif bulamıyordu.²⁸⁹

Esad'ın devlet stratejisi, rakip unsurları geniş bir koalisyonda dengeleyerek, gücü, “başkanlık monarşi” olarak tanımlanabilecek bir biçimde kendi üzerinde yoğunlaştırmaktı.²⁹⁰ Bu güç yoğunlaşması ve rejimin sürdürülebilirliği, karizmatik olmayan bu otoriter rejimle değil, ancak totaliter bir retorikle mümkün olabilirdi. Çünkü demokratik ya da otoriter bütün siyasal sistemler; sadece şiddet ya da böl-yönet stratejileriyle ayakta kalmazlar. Bunu sağlamak için ayrıca sembolizmle güçlendirilmiş söylevlere ve ritüellere ihtiyaç duyarlar. Esad, yönetimi boyunca bu alana oldukça fazla yoğunlaşmıştı.²⁹¹ Bu nedenle ölümüne kadar süren iktidarını meşruiyetten ziyade, uyuma ve itaate dayalı bir tahakküm stratejisine borçluydu.

Lisa Weeden, 90'lı yıllarda yaptığı iki yıllık saha çalışmasıyla “Esad Kültü” adını verdiği söz konusu sembolik itaat araçlarını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Buna göre; rejim, sosyal faaliyet alanlarında ya da düzenli periyodlarla yapılan ve katılımın zorunlu olduğu kamuya açık organizasyonlarda, Esad'a yüksek insani değerler atfeden, onu ülkenin kurtarıcısı olarak gören “sahte” saygı duyma ritüellerini sahneye sürer. Pek çok kahramanlık hikayesi, Esad'ın kahramanlık hikayesine dönüştürülür. Özetle Esad her şeydir ve halkın babasıdır. Ülke ise annedir. Her yerde heykelleri, posterleri ve onu öven yazılar bulunur ve konuşmalar yapılır. Bu “disipline edici sembolik siyaset” ilk bakışta mantıksız görülse de politik olarak etkilidir. Halk bu söylevlere gönülden inanıp rıza göstermese de kamuya açık alanda bunu dile getiremez. Ancak evlerine çekildiklerinde kendi sınırlı çevresiyle bunu eleştirebilmekte hatta alay etmektedir. Bu nedenle kaynağı belli olmayan Esad'ı yeren hikayeler Suriye toplumunda gizli olarak yaygındır. İnsanlar otobüs yolculuğu sırasında, bir mağazada, parkta veya bir kafe gibi en gayri resmi kamusal ortamlarda bile Cumhurbaşkanı hakkında nasıl konuşup

²⁸⁸ Seale, s. 340-344.

²⁸⁹ Hinnebusch, 2001, s. 64.

²⁹⁰ Hinnebusch, 2015, s. 113.

²⁹¹ Erdem Demirtaş, **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar**, İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2014, s. 131.

konuşmadıklarına dikkat ederler. Esad yalnızca politik bir yönetimle kalmıyor, günlük hayatı da karakterize eden bir uygulama yürütüyordu.²⁹² Weeden, bu koşulsuz olmakla birlikte gönülsüzde olan itaati, “zorlayıcı uyum” adı verilen bir argümana bağlamaktadır. Buna göre; zorlayıcı uyum kategorisinde, rejimler, sadece gerçek cezaya değil, aynı zamanda veya esasen gerçek cezanın öngörülmesine de dayanır. Zorlayıcı uyumun odağı, itaatsizlere verilen cezaların fiilen yerine getirilmesi değil, güvenilir ceza tehditlerinin yayılmasıdır. Her ne kadar tehditler ara sıra gerçekleştirilmekle birlikte, genel olarak çoğu vatandaşın uyumluluğunu sağlamak için söylem yeterlidir. Zorlayıcı uyumda, insanlar cezalandırılmaktan korktukları için itaat ederler. Esad’ın itaatkâr vatandaşlarının yanı sıra sembolizminin fantastik ve büyütülmüş etkileri sayesinde, fiziksel şiddet ertelenir. Çünkü etkili görüntü şiddetin gerçek kullanımı üzerinde tasarruf sağlayabilir. Bu bağlamda, Esad kültü etkili bir güç mekanizmasıdır, çünkü gerçek güç kullanımı üzerinde tasarruf sağlarken, aynı zamanda itaat eden vatandaşlar da üretmeye çalışır. Esad güçlüdür çünkü insanlar ona güçlü davranır. Bu nedenle şiddet kullanmasa bile toplumsal uyum gerçekleşir. Suriyelilerin, aralarında polisler olmasa bile “her şeyi gören ve duyan bir Esad” imajı sayesinde bu itaatleri daha da kolaylaşır.²⁹³ Ayrıca rejimin devamının sağlanması bazı vizyonlara da dayandırılmaktadır. “Birincisi, rejim Suriyelileri İsrail tehditlerine karşı savunuyor, ikincisi, 1967 Savaşı’nda İsrail tarafından ele geçirilen topraklar olan Golan Tepeleri geri alınmalıdır, üçüncüsü, Esad’ın Suriye’de sağladığı benzeri görülmemiş bu istikrar sürdürülmelidir.” Bu söylem, görüldüğü gibi, sık sık dış düşmanlara karşı mücadeleye, ekonomik ve sosyal “ilerlemeye” ve Esad’ın Baasçı devriminin ve “düzeltici hareketin” kazanımlarına atıfta bulunur. Resmi retorik, rejimi sorunların üstesinden gelmekle takdir ederken, zorlukları ve çatışmaları dışsal ve bölücü güçlere bağlar. Bununla birlikte, bu sembolik sistem, iç siyasi ilişkilerin yürütülmesi için güçlü bir akrabalık söylemi ile eşleştirilir. Kült ısrarla aile metaforlarını harekete geçirir ve Esad’ın kendi akrabalarının önemini vurgular.²⁹⁴ Böylelikle iktidarın aile tarafından paylaşılması için meşru olmayan bir sembolik zemin oluşturulur.

Esad’ın rejimin sürdürülebilirliğini sağlamak için başvurduğu bir diğer araç ise, sembolik zemini hazırlanmış konumlara, akrabaların ve yakın çevrenin yerleştirilmesiydi. Bu

²⁹² Lisa Weeden, **Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria**, Chicago: The University of Chicago Press, 1999, s. 6, 145 ve Demirtaş, 2014, s. 131-133.

²⁹³ Weeden, s. 147 ve Demirtaş, 2014, 133.

²⁹⁴ Weeden, s. 7-49.

nedenle zamanla iktidar, bir Nusayri devleti haline geldi. Hükümetle birlikte, istihbarat kurumlarında ve askeri bürokraside çalışanların büyük çoğunluğu Nusayriler arasından seçiliyordu.²⁹⁵ Çünkü otoriter bir liderin, istihbarat ağları ve darbeyi caydıran elit milisler üzerindeki kontrolü, gücünün sürdürülmesi için kritik öneme sahipti. Nusayri Cumhurbaşkanı tabii olan yüksek rütbeli Nusayri subaylar, sosyopolitik hayatta “baron” olarak adlandırılıyordu. Çünkü bu kişiler pozisyonları nedeniyle Cumhurbaşkanı doğrudan erişebiliyorlardı. Devletin hemen hemen bütün kademelerinde yönetici konumda olan bu “baronların” en önde geleni ise Hafız Esad’ın kardeşi Rıfat Esad’dı. Rıfat Esad 80’li yıllarda ülkenin bütün savunma sanayisini kendine bağlamıştı.²⁹⁶ Yönetimi elinde tutan elit kesimin aile iktidarı, ülkedeki her türlü sınırlayıcı kanundan muaftı. Hafız Esad’ı memnun etmek ve sadık kalmak şartıyla herkes dilediğini yapıyor ve giderek zenginleşiyordu. Sünni çoğunluğu memnun için de bazı kritik olmayan, kritik olsa da bağımsız karar alma mekanizmasından yoksun mevkilere Sünni seçkinler yerleştiriliyordu. Örneğin o dönemde Hava Kuvvetleri Komutanı Naci Cemil bir Sünni olsa da Hava İstihbarat Komutanı Esad’ın yakın çevresinden bir Nusayri idi. Genelkurmay Başkanı yine bir Sünni olmasına karşın, ordunun harekete geçirilmesi, bir Nusayri olan Genelkurmay Başkan Yardımcısına bağlanmıştı.²⁹⁷ Ayrıca pek çok bakanlık Sünnilere verilmişse de bu bakanlar geniş yetkilere sahip değillerdi. İşleri genellikle Nusayri yardımcılar ya da danışmanları yürütüyordu. Böylelikle Esad, halk nezdinde “adaletli bir güç paylaşımı” yapmış görünse de gerçekte durum bunun tersiydi. Halkın büyük çoğunluğu bundan memnun olmasa da Esad’ın iktidar araçları bu memnuniyetsizliği bastırmayı başarıyordu.

Esad’ın bir diğer iktidar aracı ise, eğitim yoluyla bir totaliter toplum yaratma stratejisiydi. 1980’lerin ortalarında Suriye eğitim politikaları, Baas Partisi’nin ideolojisini kitlelere aşlamak ve ülkenin insan gücü ihtiyaçlarına cevap verme ekseninde geliyordu.²⁹⁸ Rejim eğitim sisteminin her düzeyini kontrol altına almıştı ve parti ilkelerine bağlılık ile otoriteye itaat, eğitim sistemi içine de entegre edilmişti. Öğretmen atamaları titizlikle yapılıyor

²⁹⁵ Arı, s. 133.

²⁹⁶ Hinnebusch, 2015, s. 114.

²⁹⁷ Nuri Salık, “Modern Suriye’de Toplum ve Siyaset: 1946-200”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** (içinde 31-66), Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, s. 57.

²⁹⁸ Nyrop, s. 73-74.

ve toplum içinde ilerleme fırsatı bulanların “doğru” siyasal görüşe sahip olup olmadıklarına oldukça dikkat ediliyordu.²⁹⁹

Esad rejimi, Baas Partisi’nin reform yönergelerini uygulamaya çalışırken, bir yandan da askeri otoriter rejimin korunmasını amaçlıyordu. Bu çelişki; kültürel asimilasyon, katı siyasi uygulamalar ve zorunlu itaatle daha çok pekiştiriliyordu. *“Suriye’nin değişimi bireylerin yaratıcı gücüyle değil, devletin baskıcı kontrolü altında olmaktaydı. Sonuç olarak devlet; boğucu ve verimsiz bir yapıdaydı.”*³⁰⁰

Yukarıdaki metinde Esad’ın iktidar araçları “silah namlularından ya da işkence odalarından” ziyade daha çok politik sembolik kültler ekseninde ele alındı. Weeden, söz konusu çalışmayı yayınladığında (1999); bu sembolik siyasetin rejim için tek güç üretme aracı olarak kalmayacağını belirtmişti. Hafız Esad’ın ölümünün ardından gerçekleşmesi muhtemel üç senaryo vardı; birincisi, Esad sonrasında rejim kaba kuvvet kullanımını ve baskıyı artırabilir, ikincisi, vatandaşları düzenlemenin başka bir yolu olarak liberal piyasa mekanizmaları genişletilebilir, çünkü muhalefet içinde örgütlenebilecek insanlar arasında rekabeti teşvik etmenin disipline edici etkileri vardır. Son olarak da iktidar düşebilir.³⁰¹

Elbette Hafız Esad’ın 30 yıllık iktidarında her şey yolunda gitmedi. Koltuğunu oğluna bıraktığında, Suriye’nin son 30 yılına damga vurmuş ve ülkedeki etnik ve dini gerilimi çok daha derinlere taşımış pek çok olay gerçekleşti. Sonuçta çoğunluğa karşı bu azınlık iktidarı her türlü meşruiyet zemininden yoksundu. Bu durum dış ve iç politikada birçok sorunu da beraberinde getirdi. Özellikle Hafız Esad’ın Lübnan İç Savaşı ve İran-Irak Savaşı’ndaki tutumu hem bölge ülkelerince hem de iç muhalefet tarafından tepkiyle karşılandı. Ayrıca ülke içinde yükselen Müslüman Kardeşler’in yoğun muhalefeti, Esad’ın iktidarını tehdit etmeye başlayınca, bir dizi katliama götürecek süreçler başlamış oldu.

²⁹⁹ Cleveland, s. 447.

³⁰⁰ Cleveland, s. 447.

³⁰¹ Weeden, s. 153-208 ve Demirtaş, 2014, s. 134.

5.5.3. *Hafız Esad'ın Dış Politika Tutumunun Ülke İçi Yansımaları*

Büyük Suriye'nin kurulması, Pan-Arap Birliği, Siyonizm'in bertaraf edilmesi ya da gerici Arap rejimlerine karşı mücadele edilmesi gibi “retorik ilkelerle” yola çıkmasına rağmen, Esad yönetimindeki Baas Partisi'nin birinci önceliği rejim için popüler bir meşruiyet zemini oluşturmaktır.³⁰² Ortadoğu'da, rejim meşruiyeti inşa etmenin en etkili yollarından birinin dış politika kazanımları olduğunu bilen Hafız Esad, bu doğrultuda oldukça cesur adımlar attı. Esad, bu adımları atmadan önce, Nisan 1971'de Libya ve Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyetleri Federasyonu adında bir yapı oluşturulmasına öncülük etti. Fiilen hemen hiçbir anlam ifade etmeyen bu yapı, Esad'ın sembolik gücüne katkı sağladı ve Pan-Arap birliği yönündeki bu adım rejimin iç ve dış meşruiyetini güçlendirdi. Aynı zamanda Suriye bölgesel yalnızlıktan da kurtulmuş oldu.³⁰³ Ardından 1967'deki gibi yenilgiyle sonuçlanan bir savaşın tekrar etmemesi adına, Suriye Ordusu Sovyetlerin açık desteğiyle güçlendirilmeye başlandı. Modern hava savunma sistemleri ve son teknoloji uçaklar Suriye'nin envanterine girmişti. Ayrıca 1967'de 50 bin olan asker sayısı, 1973'e gelindiğinde 225 bine çıkarılmıştı.³⁰⁴

5.5.3.1. *1973 Arap-İsrail Savaşı ve Suriye*

Hem Suriye için hem de o dönem Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hafız Esad için, 1967 İsrail yenilgisi yıkıcı bir travmaya yol açmıştı. Suriye'nin topraklarının ve onurunun kurtarılması Esad için en öncelikli dış politika hedefleri arasındaydı. Bununla birlikte pragmatik bir realist olan Esad, İsrail ile yeni bir savaşın iç ve dış konumunu güçlendireceğini ve bölgesel anlamda Arap devletlerinin ve halklarının gözünde bir lider konumuna yükselebileceğini düşünüyordu.³⁰⁵ Nihayet, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile anlaşılan Hafız Esad, Mısır'la eş zamanlı olarak, 6 Ekim 1973'te İsrail'e savaş açtı. Mısır'ın amacı 1967'de İsrail'in işgal ettiği toprakları geri almaktır. Suriye'nin ise Golan Tepeleri'ni. Böylelikle iki lider de hem ülkelerinde hem de bölgelerinde kahraman gibi görülecek ve meşruiyetlerini güçlendireceklerdi. Çünkü ulusal güvenliğin dışarıdan tehdit edildiği algısı, iç meşruiyetin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından mükemmel bir araçtı.³⁰⁶ Yıldırım taktiği ile

³⁰² Moshe Ma'oz, *Asad The Sphinx of Damascus A Political Biography*, New York: Published by Weidenfeld and Nicolson, 1988, s. 74.

³⁰³ Salık, 2011, s. 14.

³⁰⁴ Cleveland, s. 448.

³⁰⁵ Hinnebusch, 2001, s. 64

³⁰⁶ Demirtaş, s. 2014, s. 115-123.

başlatılan savaşın seyri ilk önce Suriye ve Mısır lehine gelişti. Mısır Sina içlerinde İsrail'e ağır kayıplar verdirdi. Suriye ise Golan'ın büyük kısmını yeniden ele geçirdi. Ancak toparlanan İsrail birlikleri Amerika'nın da desteği ile kaybettiği toprakları kısa süre sonra tekrar ele geçirdi. Hatta bununla kalmayıp Mısır'da Sina'nın batısına, Suriye'de ise Şam'a doğru ilerlemeye başladı. Fakat daha sonraki ateşkes anlaşmalarıyla savaştan önceki pozisyonlarına geri çekildi. Suriye, Golan Tepeleri'ni alamamıştı.³⁰⁷ Esad, savaş sonrasında stratejik olarak yenilmiş olsa da siyasi olarak konumunu güçlendirdi. Bu durum “yenilginin galibiyeti” olarak tanımlanabilir. Çünkü Suriye'de kimse bunu bir yenilgi olarak görmüyor, aksine bir zafer olarak görüyordu.³⁰⁸ Savaşın ardından Suriye Ordusu'nun 1967'ye göre sergilediği olağanüstü performans, İsrail'in elindeki toprakların yeniden alınabileceğine dair olan inancı güçlendirdi. Suriye, İsrail'e karşı güç dengesi oluşturmak için muazzam bir silahlanma programı başlattı.³⁰⁹ Giderek büyüyen ve doğrudan Esad'a bağlı olan ordu, sadece dış güçlere karşı değil iç isyanlara karşı da kullanılacaktı. Ayrıca Arap ulusu adına İsrail'e karşı yaptığı hamleler nedeniyle, Körfez monarşileri de Suriye rejimine mali destek sağlıyordu.³¹⁰

5.5.3.2. Lübnan'a Müdahale ve İran-Irak Savaşı

1975'te Lübnan'da, Fransız mandasının böl-yönet stratejilerinden miras kalan bir savaş başladı. Ülkedeki tüm etnik ve dini gruplar birbirlerine kanlı cepheler oluşturdular. Maruni Hristiyanlar, Şiiler, Sünniler, Dürziler ve Filistinli silahlı örgütlerin dahil olduğu bu cephelerden doğan savaş, diğer Ortadoğu ülkelerini doğrudan etkiledi. Özellikle Lübnan'ı pek çok haklı nedenle kendisinin bir parçası olarak gören Suriye için bu iç savaş hem bölgesel konumunu güçlendirmek hem de Esad rejiminin devamını sağlamak için iyi bir fırsattı.³¹¹ Nihayetinde Suriye 1973 Savaşı'nda yenilmiş bile olsa gücünü ispat etmişti. Artık bölgesel gelişmelerde elbette kendini çok daha fazla hissettirecekti.

Lübnan'daki toplumlar arası çatışma, ülkenin onarılmaz bir şekilde parçalanıp farklı dini devletlere bölünmesine işaret ediyordu. Birçok ideolojik ve stratejik gerekçelerle Suriye,

³⁰⁷ Eyal Zisser, “Syria and The October War: The Missed Opportunity”, Asad Siniver (Ed.), **The Yom Kippur War Politics, Legacy, Diplomacy** içinde (67-83), New York: Oxford University Press, 2013.

³⁰⁸ Nyrop, s. 39.

³⁰⁹ Cleveland, s. 448.

³¹⁰ Shoup, s. 123.

³¹¹ Youssef Chaitani, **Post-Colonial Syria And Lebanon The Decline Of Arab Nationalism And The Triumph Of The State**, New York: I.B.Tauris, 2007, s. 8.

Lübnan'ın bütünlüğünü korumasını bir Suriye değeri olarak görüyordu. Çünkü Esad'a göre Suriye ve Lübnan tek devletti. Sadece sömürgecilerin yapay sınırları onları ayırmıştı. Ayrıca ülkenin bölünmesi, güney Lübnan'ı İsrail işgaline açık hale getiriyordu. Bu ise Suriye'nin stratejik "savunmasızlığının" artmasına neden olacaktı.³¹² Fakat Suriye'nin Lübnan savaşında, bölgesel politika açısından pragmatik tutumu, iç politikada ters etki yarattı ve Esad'ın meşruiyeti sorgulanmaya başlandı. Rejim için ağır bir sınav niteliği taşıyan bu savaşta, Esad ilk önce "Arap Caydırıcı Gücü" adındaki bir ordu ile çatışmaları durdurmak için Lübnan'a girdi.³¹³ Önceleri Marunilere karşı Filistinlileri destekleyen Suriye rejimi ardından bu politikasında köklü bir değişikliğe giderek Marunilerle Filistinlilere karşı ittifak kurdu.³¹⁴ Çünkü Esad, Filistinlilerin galip gelmesi durumunda, Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle İsrail'in desteğini alan Marunileri kendisi de silahlandırmaya başladı. Suriye'nin bu tepkisi İsrail ve ABD tarafından olumlu karşılanmakla birlikte hem Lübnan'da hem Suriye'de hem de Arap dünyasında Esad'ı oldukça zor durumda bıraktı.³¹⁵

Esad, Lübnan'da oldukça değişken bir politika izledi. Kimi zaman tekrardan FKÖ ile ittifak kuruyor kimi zaman Marunilerle çatışıyordu. Lübnan'ın kaderini değiştireceğini düşünmesi, Suriye'yi sonucu belli olmayan pahalı bir bataklığa sokmuştu.³¹⁶ Marunilerin yenilgiyi kabul etmek yerine ülkeyi bölebileceği endişesi Şam'ı bu çok yönlü politikaya zorlamıştı. Ayrıca Sünnilerin yönetimde olduğu bir Lübnan Esad'ın çıkarlarına ters düşmekteydi.³¹⁷ Birçok gelişmeden ve çatışmadan sonra Lübnan'daki ABD ve İsrail etkisi azalmış, 1990'lara gelindiğinde Suriye, Lübnan'daki siyasi sisteme, bu ülkede farklı din ve mezhepsel kesimlerden edindiği müttefikleri ile bir güç dengesi kurarak egemen olmuştu.³¹⁸

Esad rejiminin, bölgesel ve ülke içindeki meşruiyetinin ve saygınlığının sorgulanmasına neden olan bir başka gelişme ise İran ve Irak arasındaki sekiz yıllık savaşta Suriye'nin Arap olmayan İran'ı açık bir şekilde desteklemesiydi.³¹⁹ Hem Irak'ta hem de Suriye'de neredeyse aynı ideolojiye sahip Baas rejimleri bulunmaktaydı. Fakat bu ideolojik

³¹² Adeed I. Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, London: The Macmillan Press, 1980, s. 73-74.

³¹³ Talha Köse, "Lübnan'da İstikrar Arayışları", *SETA Lübnan Raporu*, 2006, s. 10.

³¹⁴ Salık, 2011, s. 14.

³¹⁵ Morrison, s. 73.

³¹⁶ Nyrop, s. 39.

³¹⁷ Ayhan ve Tür, s. 105.

³¹⁸ Meliha Benli Altunışık, *Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007, s. 7.

³¹⁹ Arı, s. 135.

benzerlik bölgesel hakimiyet kurma rekabetinin önüne geçemedi. Her iki ülke de birbirlerini Baasçı fikirlerden sapmakla suçluyordu ve birbirlerinin iç işlerine müdahalede bulunuyordu.³²⁰ 1975'te İran-Irak arasında yapılan ve birtakım sorunların çözümüne ilişkin anlaşmalardan dolayı, Hafız Esad, Irak'ı, Arap olmayan ve o dönem Batı yanlısı olan bir devletle iş birliği yaptığı için Arap milliyetçiliğine ihanetle suçluyordu.³²¹

1979'lerin sonunda, İran'da İslami devrim gerçekleşmiş ve Şah rejimi devrilmişti. Irak'ta ise Saddam Hüseyin'in rakiplerini temizleyerek, Baas Partisi'nin ve devletin başına geçmişti. Saddam, Suriye'nin kendisine karşı birtakım komplolar içinde bulunduğunu fark ettiğinde ya da düşündüğünde, 1979'da Suriye ile ilişkilerini kesti.³²² Bununla sınırlı kalmayan Irak, İran'la olan savaşın patlak vermesinden önce ve sonra, Suriye'de Esad'ın en büyük düşmanı olan; İslami direniş hareketi Müslüman Kardeşler'e destek vermeye başladı. Ayrıca Suriye'nin Lübnan iç savaşındaki Filistinlilere yönelik tutumu, Saddam için affedilemezdi. Bu gelişmeler iki ülke arasındaki düşmanlığı üst seviyeye taşıdı.³²³

Esad rejimi, İran'da baskıcı Şah'ı deviren devrime oldukça sıcak bakıyor ve bunun diğer bölge ülkelerindeki "ezilen ve haksız baskılara maruz kalan kitleler" için ilham kaynağı olacağını düşünüyordu. Çünkü bu devrim hareketleri "Arap olduğu halde, yozlaşmış olan" körfez liderlerini devirmek için gerekliydi. Elbette bu Esad'ın pragmatist politikalarının bir savunmasıydı.³²⁴ Ayrıca Saddam, İran'a karşı başarılı olursa, Körfez'deki Irak hegemonyası güçlenecek ve Suriye'nin, Arap liderliği hedefine darbe vuracaktı. Saddam'a göre ise; Şii İslam devrimi, çoğunluğu Şii olan fakat Sünni egemen bir Arap milliyetçisi ideoloji tarafından yönetilen Irak için bertaraf edilmesi gereken büyük bir tehditti.³²⁵ Nihayetinde bir dizi gerekçe oluşturulduktan sonra İran ile Irak arasındaki savaş, 1980'de patlak verdi. Esad, taraf seçimi konusunda ilk önce temkinli yaklaşıp da beklenenin aksine Arap ülkeleri ile ittifak yapmak yerine İran'a açıktan destek vermeye başladı. Çünkü istikrarsız bölgesel konumu göz önüne alındığında, Suriye'nin uzun doğu sınırında istikrarlı bir düşmanlık edinmesini kimse

³²⁰ Cleveland, s. 449.

³²¹ Salık, 2011, s. 14.

³²² Anoushiravan Ehteshami ve Raymond A. Hinnebusch, **Syria And Iran Middle Powers in A Penetrated Regional System**, New York: Routledge Press, 1997, s. 92.

³²³ Efraim Karsh, **The Iran-Iraq War 1980-1988**, Oxford: Osprey Publishing, 2002, s. 96.

³²⁴ Dilip Hiro, **The Longest War The Iran-Iraq Military Conflict**, New York: Routledge Press, 1991, s. 27.

³²⁵ Ehteshami ve Hinnebusch, s. 93.

beklemiyordu. Fakat Suriye ile İran'ı bir ittifaka götüren süreçleri yalnızca Irak'a olan ortak düşmanlık olarak ele almak durumu basitleştirmek olur. Bunun Suriye açısından diğer pek çok nedeni vardı. Özellikle Esad'ın hiç güvenmediği Sünni Arap liderler yerine, mezhepsel ve siyasi hedefler açısından yakın bulduğu İran'la ittifak kurmak daha kabul edilebilirdi. Bu ittifak beklendiği gibi kısa sürmeyecek ve günümüze kadar artarak devam edecekti.³²⁶

İsrail'e karşı bir savaş vermiş olması Esad için oldukça güçlü bir saygınlık ve meşruiyet kaynağıydı. Fakat Lübnan'da izlediği politikalar ve Irak savaşındaki tutumu nedeniyle Suriye rejimi bölgesel bir kısmi tecrit edilmişliğe mahkûm edildi. Arap devletleri Suriye'nin Nusayri rejiminin bu alışılmadık politikalarına karşı cephe almaya başladı. Buna karşın Esad'ın pragmatist siyaseti bu krizleri aşmayı başarıyordu. Fakat bu durum ülke içinde bir muhalefetin yükselmesine engel olamadı. Müslüman Kardeşler hareketi, Nusayri rejimin iç ve dış politikalarına oldukça karşı çıkmaktaydı. Esad ise, Nusayri rejimi İslam dışı olarak gören ve rejiminin varlığını tehdit eden bu Sünni muhalefeti bastırmakta kararlı davrandı.

5.5.4. Bir Mezhep Çatışması: Müslüman Kardeşler ve Hama Katliamı

Mısır kökenli Müslüman Kardeşler örgütünün Suriye şubesi, 1940'ların ortalarında Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Benna'nın öğrencisi Mustafa el-Sibai tarafından kuruldu. Örgüt kuruluşunun ilk yıllarında yeni bağımsız Suriye'nin demokratik kurumlarının parametreleri dahilinde faaliyet gösterdi ve parlamenter siyasete katıldı. Bununla birlikte, Baas Partisi'nin 1963'te iktidarı ele geçirmesi örgütün gelişim sürecini değiştirdi. Yeni rejimin laik ve giderek daha da otoriterleşen politikaları, Müslüman Kardeşleri ve muhafazakâr Sünnileri muhalefete zorladı. Müslüman Kardeşler'in geniş siyasi tabanı ve örgütsel kapasitesi nedeniyle, grup, rejimin güvenlik aygıtı tarafından sert bir şekilde hedef alındı. Bu baskı, örgüt içinde radikalleşmeyi hızlandırdı. 1964'te Müslüman Kardeşler, "kâfir" rejime karşı önleyici bir cihad yürütmek için özellikle Hama'da üye toplayarak silahlanmaya başladı.³²⁷

Hafız Esad'ın 1970'te iktidarı ele geçirmesinden sonra zaten devletin her kurumunda giderek sayıları artan ve "İslam dışı bir fırka" olarak kabul edilen Nusayrilerin, ülkenin

³²⁶ Jubin M. Goodarzi, *Syria And Iran Diplomatic Alliance And Power Politics In The Middle East*, London: Tauris Academic Studies, 2006, s. 12, 13.

³²⁷ Raphael Lefevre, "The Syrian Muslim Brotherhood's Alawi Conundrum", Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), *The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant* (içinde 125-140), New York: Oxford University Press, 2015, s. 126.

yönetimini doğrudan ele geçirmesi Sünnileri ve Müslüman Kardeşler'i çok daha fazla rahatsız etmişti. Ocak 1973'te Esad, hazırlattığı bir anayasa tasladığında, devletin dininin İslam olduğuna dair bir hüküm bulunmayınca ve devlet başkanının Müslüman olmasının gerekmediği vurgulanınca, Müslüman Kardeşler Hama ve Humus'ta bir dizi isyan başlattı.³²⁸ “Kafir” Baas rejiminin, bu “çok laik” anayasası, İslami muhalefet açısından kabul edilemezdi. Çünkü bu anayasa onlara göre; “kafir Nusayri rejiminin devleti yozlaştırmak için” hazırlattığı bir metindi. Gösterileri şiddetle bastırmayı deneyen Esad, bundan sonuç alamayınca, taslaktaki ilgili maddeleri muhalefetin isteği doğrultusunda değiştirdi.³²⁹ Fakat iki taraf arasındaki gerilim artarak devam etti. Birçok farklı örgüt rejimi devirmek ve İslami bir yönetim kurmak amacıyla bir araya gelmeye başladı ve bir cephe oluşturuldu. Bu cephe, rejiminin her türlü baskı ve yolsuzluk aracından şikâyet eden Suriyelileri bünyesinde toplamaya başladı. Buna karşılık rejim, yüzlerce kişiyi tutuklasa da şiddet olayları artarak devam etti.³³⁰

1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında İslami hareket, aşırı mezhepsel bir söylem benimsedi ve radikal militanlardan bazılarının, dini bir motivasyona sahip şiddet eylemleri, ülkeyi görülmemiş derecede büyük bir mezhepsel iç savaşın eşiğine getirmişti. Müslüman Kardeşler liderliği, ülkenin Sünni Müslüman nüfusunu Nusayri rejimden korumak için gereken her şeyin yapılacağı konusunda söz verdi. Bu durum Esad rejimini devirmek anlamına geliyordu.³³¹ 9 Haziran 1979'da Halep'te bir askeri okulu basan Müslüman Kardeşler üyeleri bir salonda topladıkları öğrencileri, dinlerine göre ayırarak, içlerinden 83 Nusayri askeri öldürdü. Saldırı Suriye'deki mezhep gerginliğini artırdı ve Sünniler ile Nusayriler arasındaki çatışma daha da şiddetlendi. Rejim, bu saldırıdan sonra Müslüman Kardeşler'i terör örgütü ilan etti.³³² Ayrıca 7 Haziran 1980'de, tüm Müslüman Kardeşler üyelerinin ölümle cezalandırılacağına dair bir kanun çıkarıldı. Müslüman Kardeşler ise buna Hafız Esad'a yönelik başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Rejimin buna tepkisi oldukça sert oldu ve Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad komutasındaki ordu birlikleri Palmira (Tadmur) Hapishanesinde bulunan 1000'e yakın Müslüman Kardeşler üyesi tutukluyu infaz etti. Artık hiç kimse bunun

³²⁸ Nyrop, s. 39.

³²⁹ Raphael Lefevre, **Ashes of Hama The Muslim Brotherhood in Syria**, New York: Oxford University Press, 2013, s. 97.

³³⁰ Cleveland, s. 451.

³³¹ Lefevre, 2013, s. 81.

³³² Lefevre, 2015, s. 128.

bir mezhep çatışması olduğunu inkâr etmiyordu.³³³ Aynı yıl boyunca ülkenin pek çok farklı noktasında yüzlerce insanın toplu olarak öldürüldüğü ve insan hakları izleme örgütlerinin de raporlarına yansıyan katliamlar gerçekleşti.³³⁴

Sünni muhalefete yönelik tüm bu baskılar olayları daha da şiddetlendirdi. 1980’lerin sonunda pek çok Sünni muhalif grup, “Suriye İslam Cephesi” adı altında birleşti. Cephe’nin; Hafız Esad’ı “eli kamçılı”, kardeşini ise “kasap” olarak adlandırdığı ve Nusayrilere yönelik yayınladığı bir bildiride, cemaatin, çok geç olmadan kaçınılmaz sondan etkilenmemek için rejimin peşinden gitmemesi uyarısında bulunuyorlardı. Fakat 1982 yılına kadar rejimin belirli periyodlarla Sünni muhalefete yönelik katliamları devam etti.³³⁵

Hama, o dönemde İslami muhalefetin en etkin şekilde örgütlendiği kale konumunda bir şehirdi ve bu tarihi şehir, Şubat 1982’de Suriye tarihinin en kanlı mezhep katliamlarından birine sahne oldu. 3 Şubat’ta şehirde bazı hükümet binalarının ele geçirilmesi ile başlayan isyanlardan kısa bir süre sonra, İslami Cephe şehrin kurtarıldığını ilan etti. Birkaç gün sonra Rıfat Esad komutasındaki Suriye Ordusu, şehri kuşatma altına aldı. Sivil güvenliğe bakılmaksızın başlatılan harekât sonucunda büyük çoğunluğu sivillerden oluşan 25 bin ile 35 bin arasında insan, üç hafta içinde hayatını kaybetti ve bin kadar rejim askeri öldü. Binlerce kişi hapsedildi ya da kayboldu. Harekât, Müslüman Kardeşler’in tabanını neredeyse yok etmişti ve kurtulanlar, ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.³³⁶ Hama’nın büyük bir kısmının yok edilmesiyle sonuçlanan bu savaş Suriye halkını oldukça korkutmuştu. Hafız Esad, her ne pahasına olursa olsun, rejiminin devamını sağlamak için devletin bütün gücünü kullanmaktan geri kalmayacağını göstermişti.³³⁷ Esad bundan sonra hiçbir şekilde İslami muhalefetin yükselmesine izin vermeyecek ve siyasi entegrasyonlarının da önüne geçecekti. Bu Esad’ın ilk dönem politikalarıyla çelişen bir durumdu. Çünkü Esad, ilk başlarda rejimin tabanını

³³³ Gülşah Neslihan Akkaya, “Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi: Kuruluşu, Söylemi ve Siyasal Faaliyetleri”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** (içinde 159-186), Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, s. 173.

³³⁴ Dağ, 2013, 106-117.

³³⁵ Van Dam, s. 176-177.

³³⁶ Dara Conduit, **The Muslim Brotherhood in Syria**, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 2-3.

³³⁷ Cleveland, s. 451.

genişletmek için tüm grupların belli şartlarda siyasi entegrasyonlarını sağlamak için adımlar atmıştı.³³⁸

Bu dönemde yaşanan katliamlar ülkede mezhep geriliminin daha uzun yıllar boyunca canlı kalmasına neden oldu. Ülkeyi yöneten rejimle, ülkenin çoğunluğu arasında herhangi bir ittifak zemini olmamasıyla birlikte belirgin bir düşmanlık vardı. Bu düşmanlık ve süregelen baskı, çoğunluğu oluşturan Sünniler içinde, içten içe büyüyen bir öfkeye neden olmuştu. Bir barut fıçısına dönmüş olan toplumsal bölünmüşlük, nihayet 2011 yılındaki bir kıvılcımla alevlendi. Suriye İç Savaş'ının başlamasının ardından Sünni kesim sürekli olarak Hafız Esad'ın bu dönemde yaptığı katliamlara dikkat çekiyordu ve bir daha böyle bir şeye izin vermemek için rejimi kesin olarak devirmeyi planlıyorlardı. Sonuç olarak durum, 1982'yi aratacak kadar kötü bir hale büründü. Hafız Esad 2000 yılına kadar ülkeyi demir yumrukla yönetti. Bu sürede zarfında bölgesel gelişmelerde aktif rol oynadı. Toplumsal destekten yoksun rejiminin devamını, kendisine büyük bir sadakatlle bağlı ordusu ile sağlıyordu. Öldüğünde yerine geçen oğlu Beşar Esad'a, pragmatik fakat pek çok düşman kazanılmış bir dış politikayı, yolsuzluklarla ve adam kayırmalarla dolu bir devlet düzenini, sindirilmış fakat patlamaya hazır bir toplumsal yapı ile güçlü bir ordu ve istihbarat ağını miras bırakmıştı.

5.6. Reformist Liderlikten İç Savaş Diktasına: Beşar Esad Dönemi

Hafız Esad, 10 Haziran 2000 tarihinde, otuz yıllık diktatörlüğünün ardından kalp krizi sonucu hayatını kaybetmişti. Çok geçmeden Baas Partisi yöneticileri oğlu Beşar Esad'ı devlet başkanlığı için aday gösterdi. Zaten başka aday da yoktu. İlk olarak, Suriye anayasasında devlet başkanlığı için 40 olan yaş sınırı, Beşar'ın yaşı olan 34'e çekildi ve aynı ay içinde Baas Partisi Genel Sekreterliğine Beşar Esad seçildi. Temmuz ayında oldukça anti-demokratik yollarla yapılan bir referandumla, babasının her defasında aldığı %99'luk oy oranlarını yakalayamasa da Beşar Esad, %97,3 gibi yüksek bir oranla Suriye'nin devlet başkanlığına seçildi.³³⁹

Hemen bütün devletlerde bir lider değişikliği halk nezdinde yeni beklentilere yol açar. Suriye halkı da yeni ve geç liderlerini oldukça umut vadeden biri olarak gördüler. Çünkü Beşar, başkan setirildikten sonra yaptığı konuşmalarda bu beklentileri oldukça körükledi ve

³³⁸ Naomi Ramirez Diaz, **The Muslim Brotherhood in Syria The Democratic Option of Islamism**, New York: Routledge Press, 2018, s. 62.

³³⁹ David W. Lesch, **Syria The Fall Of The House Of Assad**, London: Yale University Press, 2012, s. 4.

“Suriye’nin, Gorbaçov’u” olarak görülmeye başlandı.³⁴⁰ 17 Temmuz 2000’de Halk Meclisi’nde yaptığı yemin konuşmasında; “babasının mirasına bağlılık göstermekle birlikte, artık tüm alanlarda yeni fikirler sunmanın ve mevcut gerçekliğe uymayan fikirlerin geliştirilmesinin, hatta yararlı olmayan eski fikirlerin bırakılmasının gerektiğini” vurguladı.³⁴¹ Suriye standartlarına göre son derece “aydınlanmacı” olan bu konuşmada Beşar, geçmişin bazı politikalarını eleştirecek kadar da ileri gitti. “Geçmişin fikirlerinin ve devlet bürokrasisin, ülke kalkınmasının önündeki en büyük engel” olduğunu söyleyen Suriye’nin yeni lideri, “sorumsuz bir otoritenin de kaosu sebebi” olacağını belirtmişti.³⁴² Beşar Esad’ın konuşmasındaki belki de en ilginç noktalar demokrasiye dair fikirleriydi. “Devlet Başkanlığı görevinin halka karşı olan sorumluluklarını yerine getirmek için bir araç” olduğunu ifade ettikten sonra şunları söyledi:

“Bazı insanlar sahip olunan meşruiyetin bulunulan konumdan ileri geldiğini iddia etseler de meşruiyet her şeyden önce halk tarafından verilmektedir. Halkına karşı herhangi bir sorumluluk hissetmeyen biri, bu pozisyonu işgal ettiğinde kaos kaçınılmaz olur.

Demokrasi, sadece bireysel bir hak değil, başkaları uğruna taahhüt etmemiz gereken bir görevdir. Fakat demokratik bir binaya sahip olmak için sağlam bir demokratik düşünce temeline ihtiyacımız var, çünkü hepimiz üst zayıf olduğunda, binanın en ufak bir sarsıntı ile zayıflayabileceğini veya çökebileceğini biliyoruz.”³⁴³

Fakat Beşar Esad Batı’nın demokrasi kültürünü kesinlikle reddediyor ve şöyle devam ediyordu:

“Demokrasi zorunludur, ancak başkalarının dayattığı demokrasi değil. Batı demokrasileri, bugünkü kültürü yaratan, liderler ve gelenekler üreten uzun bir tarihe dayanmaktadır. Fakat Suriye’nin ihtiyacı, kendi tarihinden ve kültüründen beslenen bir demokratik sistemdir.”³⁴⁴

³⁴⁰ Flynt Leverett, **Inheriting Syria Bashar’s Trial By Fire**, Washington: Brookings Institution Press, 2005, s. 20.

³⁴¹ Eyal Zisser, **Commanding Syria Bashar al-Asad and The First Years in Power**, New York: I.B.Tauris Press, 2007, s. 41.

³⁴² Lesch, s. 4.

³⁴³ Díaz, s. 77.

³⁴⁴ Zisser, 2007, s. 41.

Beşar’a göre; Batı demokrasisi ne olursa olsun kopyalanmamalıydı. Çünkü, Batı ülkelerinin sağlam bir demokrasi inşa etmek için maruz kaldığı uzun tarihi süreci göz önünde bulundurmadan, tepeden bir demokratik süreç başlatmak sağlıklı olmayacağı gibi bir kaos sebebiydi. Bunun yerine ülkenin kendi tarihi ve kültürel mirasından kaynaklanan bir demokratik model geliştirilmeliydi.³⁴⁵ Esad, ayrıca yolsuzlukla mücadele edileceğinin, hesap verilebilirlikle birlikte şeffaflığın da güçlendirileceğinin mesajlarını vermişti. Bizatihi Devlet Başkanı’nın bu açıklamaları yapması, halk tarafından coşkuyla karşılandı. Bu doğrultuda uzun yıllar rejime karşı mücadelede bulunmuş Suriyeli entelektüeller; “Suriye’de demokratik bir kültürel dönüşüm nasıl gerçekleştirebilir?” sorusuna yanıt aramaya başladılar.³⁴⁶

“Şam Baharı” olarak adlandırılan bu demokratik dönüşüm süreci dahilinde Beşar Esad, birtakım adımlar atmaya başladı. Örneğin; sansür gevşetildi, gazeteler, dergiler ve diğer medya araçlarının bağımsızlığına daha fazla izin verildi. Ayrıca, reform taraftarı birçok Suriyelinin de “salon” olarak bilinen yerlerde tartışma grupları düzenlemesine ve internet kullanımına izin verilmişti. Salonlar ve diğer tartışma grupları, ifade özgürlüğü, kadın hakları ve birden fazla siyasi partinin oluşturulması gibi konularda yoğun tartışmaların kaynağıydı. Şam Baharı’nın tedrici özgürlüklerinin bir başka yönü de oldukça görünür ve iyi örgütlenmiş bir dizi gösterilerinin yapılabilmesiydi. Ayrıca Esad yolsuzlukla mücadele kapsamında bazı devlet görevlilerinin tutuklanmasını da sağlamıştı.³⁴⁷ Fakat bütün bunlar sınırlı ya da göstermelik şekilde ilerliyordu. Yine de umut vadeden bu demokratik söylem pek çok aydını harekete geçirdi ve 27 Eylül 2000 tarihinde 99 Suriyeli aydın bir araya gelerek “99’lar Bildirisi” adlı bir metni gazetede yayınladı. Bu bildiri; tüm siyasi mahkumların serbest bırakılmasını, olağanüstü halin kaldırılmasını, basın, ifade ve dernekleşme özgürlüklerinin garantisini istemekteydi. Eğer bunlar sağlanmaz ise bahsedilen reform hareketlerinin istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği vurgusu yapıldı. Suriye siyasi tarihi için oldukça cesaret gerektiren fakat yumuşak bir tona sahip bu bildiri ilk etapta hükümet tarafından muhatap alınmadı.³⁴⁸ Fakat daha sonra bu doğrultuda çeşitli adımlar atılarak çoğunluğu Müslüman Kardeşler üyesi

³⁴⁵ Diaz, s. 77.

³⁴⁶ Ömer Faruk Topal, “Beşar Esad Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** (içinde 67-98), Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, s. 69.

³⁴⁷ Morrison, s. 92-93.

³⁴⁸ Diaz, s. 78.

600 kadar siyasi tutuklu serbest bırakıldı ve muhalif bir gazeteci devlete ait bir gazetenin editörlüğüne getirildi.³⁴⁹

Bu gelişmelere rağmen, sivil toplumun entelektüel üyeleri ve siyasi muhalefet, daha fazla özgürlük talep etmek için, Ocak 2001’de, bir önceki listenin çok geniş bir hali ile “1000’ler Beyanı” adlı bir bildiri daha yayınladılar. Oldukça cesur bir şekilde kaleme alınan bildiride; açıkça çok partili bir demokratik sisteme geçilmesi talep ediliyor ve Baas Partisi’nin iktidardaki rolü sorgulanıyordu.³⁵⁰ Gerçek bir parlamentonun kurulması, demokratik bir seçim yasası çıkarılması, siyasi özgürlükleri garanti altına alan yasaların çıkarılması gibi ileri demokratik adımlar bildirinin ana hatlarını oluştuyordu. Bu taleplerle muhalifler, Beşar Esad’ın konuşmasındaki demokratik uygulamalara geçiş planlarını referans alıyor ve bu doğrultuda adımlar atılmasını istiyordu. Fakat bu kez beklenen olmadı ya da tam beklendiği gibi oldu. Beşar Esad bildiriye yayınlara sert tepki gösterip neredeyse “hainlikle” suçladı. Şam Baharı çok kısa bir süre sonra kışa dönmüştü. Formlar kapatıldı ve önde gelen muhalif yazar ve siyasetçiler tutuklanmaya başladı.³⁵¹ Ağustos 2001’de Suriye hapishaneleri, yeniden gazeteciler, insan hakları savunucuları ve siyasi muhaliflerle dolmaya başladı.³⁵² Böylece Şam Baharı’nın ölümü belgelenmiş oldu. Sadece birkaç ay süren bu kısa ömürlü deneyim kısaca; Beşar Esad’ın, demokratik bir niyet beyanı yaptıktan sonra, buzlu bir kışa yol açacak, kendinden önceki dönemin devamına işaret eden bir politika olarak tanımlanıyordu.³⁵³

Beşar Esad’ın Suriye’yi dönüştürmek için kapsamlı bir vizyonu olmamasına rağmen, bu reform yaklaşımı aşamalı bir stratejik dönüşüme işaret edebilir. Fakat bu köklü siyasal dönüşümün, hâlâ çözülmemiş etnik ve mezhepsel bölünmelerle karakterize edilen bir toplumda, ekonomik ve politik olarak çok hızlı ilerlemesi pek çok riski de beraberinde getiriyordu. Çünkü Sünni Arap çoğunluğa sahip ülkenin “İslamlaşmaya” yönelik belirgin bir eğilim göstermesi ve Sovyetlerin dağılması gibi Suriye’nin de parçalara ayrılması, rejim için endişe verici durumlardı. Bu nedenle bu hızlı değişim hareketlerine son verildi.³⁵⁴ Bir başka görüş ise Esad’ın

³⁴⁹ Topal, s. 70-71.

³⁵⁰ Zisser, 2007, s. 86.

³⁵¹ Alan George, “Patronage And Clientelism In Bashar’s Social Market Economy”, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant** içinde (159-180), New York: Oxford University Press, 2015, s. 161.

³⁵² Koyuncu, s. 153.

³⁵³ Díaz, s. 78-79.

³⁵⁴ Leverett, 69-70.

bu “kıştan, bahara-bahardan, kışa” politikasını şöyle açıklamaktadır; *“bir Arap cumhuriyetindeki ilk kalıtsal verasetin lideri Beşar Esad, rejimi korumanın, statükonun sürdürülmesine bağlı olduğunu bildiğinden, sistemi yeniden biçimlendirmek gibi gerçek bir niyeti yoktu. Bu nedenle demokrasi vaatlerinin de bir gerçeklik payı yoktu. Tabanı güçlendirmek için yapılmış popülist bir eylemin sonuçlarının potansiyel etkisi değerlendirilemediğinden süreç akamete uğradı.”*³⁵⁵

Beşar Esad, bundan sonra ülkeyi bir diktatörden beklenen şekilde yönetmeye başladı. Zaten bu genç liderin değişim söylemleri, devlet içinde uzun yıllar boyunca yer edinmiş elit çevreyi rahatsız etmekteydi. 2011 yılına kadar yukarıdakilere benzer birtakım demokratik talepler olsa da bunlar rejim aygıtları tarafından sert şekilde bastırıldı. Ayrıca 2004 Haseke olayları rejimi diğer etnik ve dini grupları karşı daha sıkı tedbirler almaya itti. 2011 yılına gelindiğinde, azınlık iktidarının bu politikaları nedeniyle 40 yılı aşkın bir süredir toplumda yer eden öfke birikmesi, bölgesel gelişmelerin de etkisiyle bir cesaret dalgasına dönüşerek, güçlü orduya karşı halkın çoğunluğunun mücadele ettiği bir iç savaşa dönüştü.

5.7. Suriye’de Arap “Baharı”: İç Savaşın Mezhepsel Dönüşümü

Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesiyle başladı. Üç kıtada milyonlarca kişinin öldüğü bu savaşın asıl nedeni elbette bu değildi. Yıllarca güç ve öfke birikmesine neden olan ve sonunda taşma noktasına gelen politik kutuplaşmanın, beklenen ve istenen bir savaşa dönüşmesi için bu suikast, büyük bir ormanı tutuşturan yalnızca bir kıvılcımdı. Tıpkı bu savaşa benzer şekilde Suriye İç Savaşı da ülkenin siyasi tarihi boyunca derinleşen toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın, bir kıvılcım sonucunda savaşa dönüşmesidir. Arap Baharı, Suriye’nin azınlık otoriter rejimine karşı başlayan ayaklanmaların asıl nedeni değil sadece dönemsel bir etkenidir. Çünkü Suriye’nin toplumsal ve siyasi yapısı zaten böyle bir ayaklanmaya ve sonrasında başlayan iç savaşa oldukça müsait bir ortamı barındırıyordu.

Suriye İç Savaşı; 40 yılı aşkın bir süredir, ülkenin hemen her türlü siyasi ve toplumsal haklarından eşit şekilde yararlanamayan, bununla birlikte gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle ekonomik koşulları nispeten kötü durumda olan çoğunluğu oluşturan grup ile ordu tarafından güçlendirilmiş ve yalnızca belli etik ve mezhepsel gruplara ayrıcalık tanıyan bir azınlık rejimi arasındaki süregelen çatışmanın sonucudur. Hiç şüphesiz bir Ortadoğu

³⁵⁵ Diaz, s. 78.

ülkesindeki etnik ve dini yapı, siyaset üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Suriye’deki savaş, bu etnik ve dini farklılıklardan doğan çatışmaların siyasi tarihi biçimlendirmesiyle, yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği ve milyonlarcasının göç ettiği bir duruma dönüşmüştür. Suriye, aynı etnik ve dini yapıya sahip bir ulustan oluşsaydı ve yine böyle bir iç savaş gerçekleşseydi, belki de savaşın gerekçeleri farklı olacaktı. Fakat sahadaki halihazırdaki gerçekler, cepheler ve söylemler bu savaşın mezhepsel bir hal aldığını ya da grup çıkarları nedeniyle kasıtlı olarak mezhepsel bir hala dönüştürüldüğünün ve mezhepsel kutuplaşmanın savaşın belirleyici faktörleri arasında olduğunu ortaya koymaktadır. Henry A. Kissinger, Suriye’de olayların başlamasının üzerinden henüz bir yıl geçmişken şu yorumu yapmıştı:

“Suriye’deki kriz genellikle demokrasi için bir mücadele olarak tanımlanıyor ve doruk noktasının Beşar Esad’ın iktidardan uzaklaştırılması olarak kabul ediliyor. Her iki görüş de sorunun özüne uymuyor. Asıl mesele, diğer Suriyeli azınlıkların pek çoğunun desteklediği Nusayrilerin iktidarı ile Sünni çoğunluk arasındaki hakimiyet mücadelesidir. Bu nedenle Suriye’deki çatışmanın, Esad’ın kaçınılmaz olarak uzaklaştırılması halinde daha da yoğunlaşacağı muhtemel. Çünkü baştaki kişi gittiğinde, Esad’ın taraftarları ve Suriye ordusunda egemen olan Nusayri azınlık kendilerini bir hayatta kalma mücadelesine indirgeyebilirler. Dolayısıyla ülkedeki iç savaş komşu ülkelere yayılma riski de olan etnik ve mezhepsel bir karaktere sahiptir.”³⁵⁶

Mart 2011’de Suriye’de ayaklanmalar başladığında, ilk başlarda taraflar mezhepsel bir söylem benimsemekten çekindi. Çünkü böyle bir söylem, bir demokratikleşme hareketi olarak başlayan Arap Baharı’na da ters düşmekteydi. Ayrıca, özellikle muhaliflerin Batı’nın desteğini alabilmek için kullandıkları dil, daha çok demokratik hak ve özgürlüklerin sağlanmasına yönelikti. Bu nedenle ayaklanmalar başladığında kurulan Suriye Ulusal Konseyi’nin içinde az da olsa Kürtler, Nusayriler, Süryaniler ve diğer azınlıklar da bulunmaktaydı. Fakat çatışmalar sıcak bir hal almaya başlayınca, ülkedeki süregelen toplumsal kutuplaşma çok farklı şekillerde kendini gün yüzüne çıkarmaya başladı ve seküler muhalefet İslami bir karaktere büründü.³⁵⁷ Ayrıca bu sürecin mezhepsel boyutlara taşınması hem iç savaşın çok öncesinde hem de iç

³⁵⁶ Henry A. Kissinger, “Meshing Realism And Idealism in Syria, Middle East”, 3 Ağustos 2012, https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-meshing-realism-and-idealism-in-syria-middle-east/2012/08/02/gJQAFkyHTX_story.html, (20.04.2020).

³⁵⁷ Topal, s. 77-78.

savaşın başladığı ilk dönemde beklenen bir durumdu.³⁵⁸ BM, henüz bir yıl bile geçmemişken çatışmaların seyrinin, dini bir motivasyona sahip bir iç savaşa dönüşebileceğine dair raporlar yayınlamıştı.³⁵⁹

Olayların başladığı ilk dönemde, yalnızca Esad rejimin değişmesine yönelik talepleri barındıran söylemlere, gün geçtikçe mezhepsel vurgu hâkim olmaya başladı. Ülkedeki farklı grupların uzlaşmaz istekleri bu vurguyu daha da güçlendirdi. Nusayriler, rejimin devamının ya da yönetimde kendilerinin kalmalarının toplumsal yarar için en doğru karar olduğuna inanırken, Sünniler, iktidarda kendilerinin olduğu bir çoğunluk rejimi kurulmasını istiyorlardı. Kürtler, her iki gruptan da bağımsız olarak Suriye'nin bölünmesi ile sonuçlanabilecek otonom bölgeler talep etmekteydi.³⁶⁰ Hristiyanlar ve Dürziler gibi ülkedeki diğer dini azınlıklar ise, pek çok maddi ve sosyal yarar elde ettikleri Nusayri rejiminin ardından köktenci bir karaktere bürünebilecek Sünni bir iktidarın gelmesinden, özellikle güvenlik ihtiyacı nedeniyle oldukça endişe içindeydiler ve en doğru kararın statükonun devamı olacağını düşünüyorlardı.³⁶¹ Savaş süresince yaşanan, azınlıklara yönelik birçok şiddet eylemi, bu endişelerini haklı çıkarmıştı.³⁶²

Suriye'deki iç savaşın başlangıcından itibaren mezhepsel bir karaktere bürünmesinde, belirli parametreler belirleyici oldu. Sınırlı da olsa diğer azınlıkların muhalefete destek verdiği ilk dönemde, eylemlerin özellikle Cuma namazı sonrasında yoğunlaşması ve bazı dini içerikli sloganların atılması mezhepsel karakterin ilk göstergesiydi. Daha sonra dini azınlıklar muhalefetten giderek uzaklaştı. Ayaklanmaların ilk başladığı yer olan Sünnilerin yaşadığı Der'aa kentine, neredeyse tamamı Nusayrilere oluşan bir birliğin olayları bastırmak için gönderilmesi, savaşın mezhepsel dönüşümüne katkı sağladı. Ayrıca bu dönemde Sünni subay ve askerler de ordudan kaçarak muhaliflere katılmaya başlamışlardı.³⁶³ Bu arada Suriye rejimi, muhaliflerin mezhepsel bir motivasyonla savaştıklarını iddia etmeye başlamış ve diğer azınlıkların da buna karşılık rejim saflarında yer almasını istemişti. Çünkü rejim güçleri, tıpkı

³⁵⁸ Emced Nasır, "Suriye'de mezhep savaşını kim patlatır?" 13 Aralık 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyede-mezhep-savasini-kim-patlatir>, (20.04.2020).

³⁵⁹ *BM'den Alevi-Sünni Çatışması Uyarısı*, 21 Aralık 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121221_syria_un_report.shtml, (20.04.2020).

³⁶⁰ Kıran, s. 109.

³⁶¹ Christopher Phillips, **The Battle For Syria International Rivalry In The New Middle East**, London: Yale University Press, 2016, s. 51-52.

³⁶² Anne Barnard, "Syrian Druse Reconsider Alliances After Deadly Attack", 11 Haziran 2015, <https://www.nytimes.com/2015/06/12/world/middleeast/nusra-front-druse-syria-attack.html>, (21.04.2020).

³⁶³ Atlıoğlu, 2018, s. 139.

1982'deki gibi ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırarak, ülkede sükûneti sağlamayı planlamışlardı. Fakat beklenen durum bunun aksi yönünde gelişince, diğer azınlıkları da savaşın içine sürüklemek için rejim, mezhepsel bir söylem benimsedi. Bunu açıkça yapmasa bile karşı tarafı mezhepçilikle suçlayarak diğer azınlıkları kendi tarafına çekme teşebbüsü bu hizipçiliğin göstergesiydi.³⁶⁴ Ayrıca ayaklanmalar Der'aa'nın haricinde; Hama, Halep, Humus gibi Sünnilerin çoğunlukta olduğu şehirlerde yoğunlaşmaktaydı. Buna karşın Nusayrilerin yaşadığı kıyı kentleri ve yönetim yanlısı Sünni elitlerin yaşadığı Şam merkezinde ayaklanmalar sınırlı düzeyde kaldı.

İç savaş, 2013 yılı itibariyle çok farklı bir dönüşüm geçirdi. İran destekli Şii Hizbullah savaşçıları rejim saflarında muhaliflere karşı savaşmaya, El Kaide bağlantılı, El Nusra ve DAESH gibi Sünni köktenci örgütler ise hem rejime hem de diğer gruplara karşı savaşmaya başladılar. Her iki radikal tarafın da ülkede bulunması hem savaşın alanını genişletti hem de Suriye, bölgesel bir mezhep mücadelesinin adresi oldu.³⁶⁵ Çünkü söz konusu gruplar bir din savaşı verdiklerini gizlemeden, açık bir şekilde hedeflerinin karşılarındaki düşmanı mensup oldukları din ya da mezhep dolayısıyla yok edilmesi gerektiğini hem söylemleriyle³⁶⁶ hem de eylemleriyle vurguluyorlardı. Örneğin radikal unsurlardan o dönem adı El Nusra olan örgütün lideri, Al Jazeera'ye verdiği bir röportajda şu ifadeleri kullanmıştı:

“40 yıl önce iktidara gelen ve asıl desteğini Nusayrilerden alan bu rejim ve Nusayriler, Sünnilere yönelik büyük katliamlar yaptılar. Hama katliamını yapanlar yine Nusayrilerdi. Şimdiki iç savaşta Nusayriler, Müslümanlar üzerine varil bombalarını atıyorlar, hapishanelerde işkence yapıyor, çocukları öldürüyorlar. Suriye'nin her köşesinden milyonlarca insanı yerinden edenler de bunlar. Kimileri kamplara sığındı kimileri denizde boğuldu. Bu Nusayriler Şam'da (Suriye) yaklaşık bir milyon Sünni insanın ölümünden sorumlu. O yüzden Sünnilerle Nusayriler arasında kan davası var. Sünnilerin içinde büyük yaralar açtılar.”³⁶⁷

³⁶⁴ Yusuf Selman İnanç, “Suriye İç Savaşı: Bir Mezhep Savaşından Ötesi, **Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı**, İstanbul: FMV Işık Üniversitesi Yayınları, 24-25 Mart 2016, s. 88.

³⁶⁵ Athloğlu, 2018, s. 141.

³⁶⁶ Aaron Y. Zelin ve Phillip Smyth, “The Vocabulary of Sectarianism”, 29 Ocak 2014, <https://foreignpolicy.com/2014/01/29/the-vocabulary-of-sectarianism/>, (22.04.2020).

³⁶⁷ *Nusra Cephesi Lideri Al Jazeera'ye Konuştu*, 28 Mayıs 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nusra-cephesi-lideri-al-jazeeraye-konustu>, (22.04.2020).

Görüldüğü üzere yukarıdaki açıklama doğrudan bir dini grubu hedef almakta. Suriye’de önemli kontrol alanlarına sahip radikal unsurların pek çoğu bunun benzeri bir görüşe sahip olmakla birlikte, düşmanın yok edilmesini tarihi dini kaynaklara da dayandırmaktadırlar. Örneğin “Dini Yapı” bölümünün “Nusayriler” başlığı altında açıklandığı gibi; 14. yüzyıl başlarında İbn-i Teymiyye’nin, Nusayrilerin öldürülmesine yönelik verdiği fetvalar, iç savaş süresince radikal örgütler tarafından referans gösterilmiştir.³⁶⁸ Buna karşın rejim tarafında savaştan Şii gruplar da Sünnilere karşı mezhep motivasyonlu bir hayatta kalma savaşı verdiklerini açıkça dile getirmektedirler.³⁶⁹ Ayrıca rejime bağlı ordu birlikleri ve diğer iç ve dış destekli yarı askeri grupların neredeyse tamamı Nusayri ya da Şii mezhebine mensupken, rejime karşı savaştan grupların neredeyse tamamı Sünnilerden oluşmaktadır.³⁷⁰ Özellikle muhalif gruplar kendi aralarında çok parçalı bir yapı arz etseler de genel anlamda savaşın iki ana cephesi, rejim ve karşıtlarından oluşmaktadır. Elbette birçoğu farklı ülkelerden toplama bu unsurların birbirleriyle yaptıkları savaşları Suriye halkının genel görüşüne yorumlamak doğru olmaz. Fakat Suriye, hem sahip olduğu demografik yapı nedeniyle hem de siyasi tarihindeki yapısal sorunlar nedeniyle, sonrasında bölgeselleşen mezhep karakterli bir iç savaşın çıkması için uygun ortamı barındırmaktaydı. Suriye halkının genel talebi elbette savaşın bu şekilde içinden çıkılmaz bir duruma dönüşmesi değildi. Fakat elli kişilik bir silahlı grubun bile kendi kontrol bölgesini oluşturduğu ya da İran, Rusya, Türkiye gibi devletlerin bir çıkar savaşı verdiği bir kargaşa ortamında, Suriye halkının gerçekten ne istediğine ilişkin görüşleri dikkate alınmaktan oldukça uzak. Demokrasi talebi ve rejim değişikliğinden ziyade, her kesimden tüm Suriye halkının ortak kaygısı, böyle bir vaziyet içinde hayatta kalmayı başarabilmek.

Öte yandan Suriye rejimi yalnızca Nusayrilerden ve diğer dini azınlıklardan oluşan bir tabana sahip değildi. Özellikle Halep ve Şam’daki Sünnilerden oluşan elit tüccar kesimin önemli bir kısmı kazanımlarını kaybetmemek adına muhalif konuma düşmekten uzak durdular. Rejim ile elit Sünni kesim arasındaki bu ilişkinin temelleri Hafız Esad döneminde atılmış, Esad, rejim tabanını genişletmek ve Sünnilerin hepsini karşısına almamak için belirli bir Sünni

³⁶⁸ *Nusra Cephesi’nden ‘Alevileri Yok Etme’ Çağrısı!*, 07 Haziran 2016,

<https://www.birgun.net/haber/nusra-cephesi-nden-alevileri-yok-etme-cagrisi-115043>, (22.04.2020).

³⁶⁹ Martin Chulov, “Syria Conflict Pits Shia Against Sunni As Hezbollah Says This is ‘War We Must Win’”, 1 Ocak 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jan/01/syria-shia-sunni-hezbollah-war>, (22.04.2020).

³⁷⁰ Prasanta Kumar Pradhan, **Arab Spring and Sectarian Faultlines in West Asia, Bahrain, Yemen and Syria**, New Delhi: Pentagon Press, 2017, s. 95-127.

kesimin memnun edildiği bir politika izlemişti.³⁷¹ Ayrıca iç savaş mezhepsel bir hale bürünse de bunu toplumun bütün kesimleri için geçerli kılmak yanlış bir yaklaşım olur. Elbette farklı kimliklere sahip her bireyde bir aidiyet bilinci vardır. Fakat toplumun önemli bir kısmı, bunu bir çatışma aracına dönüştürmekten uzak durmaktadır. Bu tür konuların kasten bastırıldığı Suriye gibi kapalı bir devlette, bu tür bölünmelerin kapsamının ve derinliğinin değerlendirilmesi zordur.³⁷² Fakat kaba bir değerlendirme yapmak gerekirse; mezhep karakterli savaş, her iki grubun radikal unsurları arasında yaşanmaktadır. Çünkü halihazırda Şam’da ve rejiminin kontrol ettiği diğer toprakların çoğunluğunu Sünniler oluşturmaktadır. Suriye rejiminin ana hedefini muhalifler ve muhaliflere destek veren sivil halk oluşturmaktadır. Sonuç olarak ülkedeki Nusayri nüfusun tamamına yakını rejimi desteklerken, Sünni nüfusun önemli bir bölümü birçok farklı nedenden dolayı muhalefete destek vermekten uzak kalmıştır. Yine de süregelen toplumsal kutuplaşmanın siyasallaşması, rejim karşıtı ayaklanmaların başlamasında ve iç savaş başladıktan sonra, krizin uluslararası boyutunun gelişiminin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Ülkede hüküm süren iç savaşın, bölgesel yansımalarının da mezhepsel boyutları vardır. Genel olarak Suriye muhalefetine, Sünni Körfez ülkeleri destek vermektedir. Şii nüfusa sahip İran ise Suriye rejimine, Afganistan’dan Lübnan’a kadar geniş bir yelpazede topladığı Şii milislerle sahada aktif bir şekilde destek vermektedir. Bu durum mezhepsel rekabetin siyasi olarak ülkeleri yönlendirmesinin ya da siyasi rekabet nedeniyle mezhepsel ayrılıkların bir araç olarak kullanmasının en açık göstergesidir.

Suriye’de yaklaşık on yıldır devam eden iç savaşı, mezhepsel temellerle ilişkilendirmek için daha pek çok kanıt sunulabilir. Fakat savaşın nedenlerini yalnızca mezhepsel farklılıklara indirgemek diğer faktörlerin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle söz konusu diğer faktörlerin de kendi içinde, mezhepsel taraflarıyla ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. Örneğin ülkenin sosyoekonomik sorunları bir iç çatışmaya neden olabilir ya da ülkedeki sosyal eşitsizlik toplumun devlete karşı örgütlenmesini sağlayabilir. Bu durum Suriye için de geçerlidir. Fakat Suriye’deki sosyoekonomik eşitsizliğin de mezhepsel boyutları vardır. Bir çalışmada; iç savaş öncesinde Suriye nüfusunun %30’unun yoksulluk sınırının,

³⁷¹ Yağmur Şen, “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, Sayı 23, (2013), s. 60-61.

³⁷² Phillips, s. 48.

%11'nin ise açlık sınırının altında olduğu belirtilmektedir. Fakat bu oranların yine büyük kısmının kırsal kesimde yaşayan Sünnilerden oluşması eşitsizliğin mezhepsel boyutuna vurgu yapmaktadır.³⁷³ Aynı şekilde psikolojik etkenler ve toplumsal hafıza da herhangi bir iç çatışmanın başlaması için neden olabilir. Suriye'nin toplum psikolojisinin³⁷⁴ ve toplumsal hafızasının, özellikle modern tarihi boyunca kimlik farklılıklarına bağlı gerilimler çerçevesinde şekillendiğini göz önüne alırsak, yine iç savaşın bu yönünün de kimliğe dayalı farklılıklardan etkilendiğini ortaya koyabiliriz. Dış müdahaleler de bir ülkede iç çatışmaya yol açmaktadır ve görüldüğü üzere bölge ülkelerinin Suriye iç savaşına müdahalesi daha çok mezhepsel bağlar üzerinden sürdürülmektedir. Sonuç olarak; bir ülkede iç çatışmaya neden olan pek çok faktör (bkz. Tablo 1) Suriye'de görülmekle birlikte, bu faktörlerin ülkenin etnik ve dini yapısı ile doğrudan bir ilişki içinde bu süreci başlattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla hepsinin birbirini etkilediği faktörler, Suriye İç Savaşı'nı şekillendirmiş, bunlardan etnik ve dini farklılık diğerlerini etkilemekte daha fazla ön plana çıkmıştır. Toplumsal olayların, doğası gereği tek bir nedeni olmayacağı gibi, bazı nedenlerin daha fazla ön plana çıkması oldukça muhtemeldir.

³⁷³ Phillips, s. 47.

³⁷⁴ Atlioğlu, 2018, s. 145-146.

SONUÇ

Bu çalışma; Suriye İç Savaşı'nı ortaya çıkaran nedenlerin, kimlik farklılıklarından doğan çatışmalardan ve bu çatışmaların şekillendirdiği ülkenin siyasi tarihinden kaynaklandığını savunmaktadır. Çalışma ayrıca; ülkedeki süregelen iktidar mücadelesinde, mezhepçilik ve hizipçiliğin doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda konuya ilişkin yerli ve yabancı birçok farklı türde literatür taraması yapılmış ve ortaya atılan bu tez, ilgili bölümlerde söz konusu kaynaklarla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Arap ülkeleri, 2010 yılının son aylarına gelindiğinde pek çok yönden tartışmalı bir kavram olan “Arap Baharı” adındaki hızlandırılmış bir dönüşüm dalgasına sahne olmaya başladı. Fakat bu dönüşüm birçok ülkede istenilen sonuçları elde etmede yetersiz kaldı ve ülkeleri bitmek bilmeyen iç savaflara sürükledi. Arap Baharı ile aynı dönemde Suriye’de de benzeri bir durum gerçekleşti. Suriye’de yaklaşık on yıldır süren ve başlangıcında demokratik bir izlenim sergilense de çok kısa bir süre sonra mezhepsel bir yapıya bürünen, yüzbinlerce kişinin hayatını kaybettiği, milyonlarcasının göç ettiği bir iç savaş yaşanmaktadır. Bu savaşın ortaya çıkış nedenlerine ilişkin birçok görüş ortaya atılmış ve esas nedeninin Arap Baharı olduğuna dair hâkim bir görüş yerleşmiştir. Fakat bu yaygın kanaat birçok yönden hatalı ve derinliği olmayan bir yaklaşımdır. Ülkede iç savaşın başlamasında Arap Baharı belirgin bir etken olabilir fakat savaşa zemin hazırlayan esas neden olmaktan oldukça uzaktır. Çünkü ülkenin sahip olduğu; toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapı böyle bir çatışma için gereken zemini en az kırk yıldır zaten barındırmaktaydı. Arap Baharı bu toplumsal “birikmişliğin” taşmasında yalnızca bir damla görevi görmüştür denebilir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere Suriye bağımsızlık tarihi boyunca otoriter rejimler tarafından yönetilmiştir. Bu sürenin büyük bir kısmında ülkeyi yöneten ve tabana yayılan bir meşruiyetten yoksun olan Esad ailesinin ve Nusayriilerin azınlık diktatörlüğü, toplumun büyük çoğunluğuna, özellikle de Sünnilere yönelik süregelen katı bir baskı politikası uygulamıştır. Politik ayrımcılıkla birlikte ülkenin ekonomik kaynakları da rejimin sürdürülebilirliğini sağlamak adına belirli bir grubun kontrolüne kalmış, halkın büyük bir çoğunluğu kalkınmadan yoksun bırakılmıştır.

Bununla birlikte toplumların birbirlerine karşı bakış açıları açık bir şekilde bilinse de sosyal bölünmüşlük en azından iç savaş öncesindeki süreçte kendisini bu denli derin bir şekilde

hissettirmemekteydi. Yüzlerce yıldır aynı coğrafyayı paylaşan farklı mezhepsel bağları olsa da ayı etnik kökene sahip ve zaman zaman Arap milliyetçiliği gibi birleştirici bir argüman etrafında toplanmış bu iki toplumsal grubun daha pek çok yönden bağları bulunmaktadır. Özellikle Şam eşrafından olan ya da elit kesimi temsil eden Sünniler, Hafız Esad döneminde oldukça önemli ayrıcalıklar elde ettiler. Bu durum rejimin topyekûn bir isyanla karşı karşıya kalmasının önüne geçen kısmi bir denge politikası ve devletin yapısal gücünü arttıracak ekonomik alt yapıya alan açılması ile ilgiliydi. Ayrıca rejim hem bölgesel ilişkilerini zora sokmamak adına hem de ülke nüfusun büyük çoğunluğunun düşman edildiği bir hükümetin ömrünün uzun olmayacağı gerçeğine dayanarak, diğer toplumsal grupları memnun edecek ve bağları güçlendirecek uygulamalardan da geri durmamıştır. Fakat bu uygulamalar oldukça kısıtlı bir kesime hitap ettiğinden toplumun büyük bir kısmını memnun etmekten uzaktı. Yine de iç savaşın başlamasından günümüze kadar geçen sürede ordu ve bürokrasideki etkileri oldukça azalsa da Sünni kesim içindeki bazı gruplar, etkin bir muhalefete girişmedikleri ve devlete bağlılıklarını sürdürdükleri sürece eski ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmektedirler.

Genel anlamda; ülkenin çoğunluğu açısından her bakımdan “sapkın” görülen ve her fırsatta kendilerini baskı altına alan bir azınlık rejimi tarafından yönetilmek, içten içe büyüyen bir öfke birikmesi sonucunu doğurmuş ve bu durum iç savaşın başlangıcında ve sonrasında kendisini açık bir şekilde hissettirmiştir. Ayrıca iç savaş başladığında çatışmaların etkisi yalnızca Suriye ile sınırlı kalmamış, yerel savaş önce bölgesel bir krize, ardından küresel bir rekabete evrilmiştir. Elbette iç savaşın yabancı aktörlerin kontrolüne bu denli girmesinde belki de en büyük etken Suriye’nin bölgedeki stratejik konumunun beraberinde getirdiği jeopolitik değerdir. Körfez Savaşı sırasında ABD kamuoyu tarafından sıkça dile getirilen; “Kuveyt brokoli ihraç etseydi şimdi orada olmazdık” sloganı, Suriye için de benzer bir durumu özetler niteliktedir. Aynı zamanda bölgede hakimiyet alanlarını genişletmek isteyen ya da güvenlik konusunda endişeler yaşayan devletlerin, iç savaşa doğrudan müdahale etmesi, süreç boyunca çatışan taraflar arasında güç dengesinin sürekli olarak değişmesine neden olmuş, bu durum iç savaşı bir sonuçsuzluğa mahkûm etmiştir. Özellikle Rusya’nın doğrudan müdahalesinden sonra savaşın seyri rejim lehine değişmeye başlamış ve zaman ilerledikçe Esad rejimi kaybettiği pek çok alanı tekrar ele geçirme fırsatı bulmuştur. Ayrıca devlet yapısının zayıflamasından doğan otorite boşluğu, ülkeyi farklı ideolojilerdeki terör örgütlerine de açık hale getirmiştir. Sonuç olarak tıpkı Lübnan’da olduğu gibi Suriye’de de kimliğe dayalı siyasetin ürünü olan bu iç savaş,

aynı zamanda uzun yıllar boyunca ağır bir diktatörlük altında ezilen bir toplumun değişim beklentisinin şiddete dayalı bir ifadesidir.

Peki zaman zaman durağanlaşsa da kalıcı ve yapıcı bir sonuçtan uzak olan Suriye'deki bu kriz nihayetinde nereye varacak ve ülke nasıl bir son ile karşı karşıya kalacaktır? Bu konuda birkaç senaryodan bahsetmek mümkündür. Fakat ilk önce bu sonuçsuzluğun nedenlerine değinmek gerekmektedir. Halihazırda taraflarca ileri sürülen çözüm önerilerinin herkes tarafından bir kabul edilebilirliğinin olmaması krizin uzamasının başlıca nedenlerindendir. Ayrıca çok karmaşık bir yapıya bürünen ve herkesin neredeyse herkesle çatışma halinde olduğu bir savaş ortamında, kimin tam olarak neyi temsil ettiği, daha doğrusu Suriye muhalefetini gerçekten hangi grubun temsil ettiğinin belirsiz olması ve muhalefetteki derin bölünmüşlük krizin uzamasının diğer bir önemli nedenidir. Bir varsayım olarak; rejim muhalefetle doğrudan yapıcı bir zeminde masaya oturmak istediğinde, Suriye halkını ve muhalefetini kimin temsil edeceği de oldukça belirsizdir. Çünkü halihazırda muhalefeti temsil ettiklerini dile getiren örgütlerin ve kuruluşların hemen hepsi toplumun çoğulcu olarak üzerlerinde ittifak etmelerinden uzak bir konumdadır. Dolayısıyla parçasız ve etkin bir muhalefetin olmaması, sorunu çözüme kavuşturmada bir muhatabın da olmaması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle Suriye halkının geleceğinin konuşulduğu uluslararası platformlarda Suriyelilerin görüşleri belirleyici etken olması gerekirken, bunun yerine egemen devletlerin görüşlerine önem verilmektedir. Çünkü Suriye İç Savaşı artık bu devletlerin kontrolünde yürütülmektedir. Çözumsuzluğa neden olan bir başka önemli faktör ise; muhalefetin en azından bütün olarak üzerinde ittifak ettiği ender başlıklarından biri olan Esad'ın devlet yönetimini bırakması konusudur. Fakat bu durumun rejim tarafında herhangi bir karşılığı yoktur. Çünkü Esad'ın uzaklaştırılması rejimin zaafa uğradığının bir göstergesi olacaktır ki bu durum kendi varlıklarını rejimin devamına bağlayan rejim taraftarları ve Nusayriler açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Aynı şekilde yüzbinlerce masum insanın ölümünden sorumlu gördükleri Esad'ın başta kalmasının ya da bir geçiş döneminde yer almasının da muhaliflerce kabul edilebilirliği söz konusu değildir. Ayrıca rejimin devrilmesinin ardından uzun vadede ülkede ne tür bir yönetimin başa geçeceği konusundaki belirsizlik, Batı ülkeleri ve İsrail nezdinde bir endişeye neden olmaktadır. Özellikle savaşın radikalleşen safhalarında Suriye muhalefetinin büyük bir kısmının demokratik bir söylem yerine İslami bir tutum içinde olmaları, söz konusu devletlerin endişelerini pekiştirmiştir. Bu nedenle Esad sonrasında, tamamen Batı karşıtı fakat meşruiyetini

kabul etmek zorunda kalacakları bir yönetimin iktidarda olmasının olası olumsuz etkileriyle yüzleşmek yerine, İsrail'in güveliği de düşünöldüğünde Batılı devletler için Esad'ın krizin bir tarafı olarak kalması belki de daha kabul edilebilir bir durumdur. Tüm bu hususlar birleştğinde Suriye'deki çözümsüzlük derinleşerek devam etmektedir.

Çok aktörlü bir savaş olması nedeniyle Suriye'deki krizin geleceğine ilişkin birçok farklı yaklaşım ileri sürölebilir. İlk olarak; tarafların hiçbirinin taleplerinden vazgeçmeyeceği düşünöldüğünde, Suriye'nin, sınırları kimliklere göre çizilmiş otonom devletlere bölünebileceği sıkça dile getirilmektedir. Bu doğrultuda Nusayriler için yoğunlukta oldukları özellikle ülkenin batı kıyılarında ayrı bir yönetim birimi kurulması, Sünni Araplar için merkezi Suriye'de ayrı bir yapı oluşturulması ve Kürtler için ülkenin kuzey-kuzey doğu kesimlerinde ayrı bir yapı kurulmasını öngören bölünmüş Suriye modeli uzak gelecekte gerçekleşebilme ihtimali olan seçenekler arasında sunulmaktadır. Fakat özellikle Türkiye'nin sınır güvenliği konusunda endişelerinin olması Kürt nüfus için düşünölecek bir yarı-devlet modelinin uygulanabilirliği noktasında büyük bir engel olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ABD Suriye'deki kendi varlığını özdeşleştirdiği Kürt grupları hem idare edilebilirlik açısından en yakın müttefik olarak görmekte hem de enerji kaynaklarının kontrolünü bu unsurlar üzerinden sağlamaktadır. Bu nedenle Kürt grupların uzun bir süre daha Suriye'deki krizin ana taraflarından biri konumunda kalması kuvvetle muhtemeldir.

Sahadaki güncel askeri duruma bakıldığında ise Suriye savaşının ana çatışma gruplarından en az kaybeden taraf olarak Suriye rejimi öne çıkmaktadır. Halihazırda ülkenin en büyük şehirlerini ve ülke nüfusunu yüzde yetmişe yakın bir oranda kontrol eden rejim ve destekçilerinin temel hedefi büsbütün ele geçirilmiş bir Suriye'dir. Bu nedenle rejimin tekrardan hakimiyet kurduğu bir Suriye modeli öne çıkan bir başka seçenektir. Fakat bu hedefin önündeki temel engel ABD ve Türkiye'nin tutumudur. ABD Suriye'de kontrolü tamamen Rusya'ya bırakmamak adına Kürt grupları engelleyici bir unsur olarak kullanmaktadır. Türkiye ise sınırlarında kendisine her bakımdan düşman edinilmiş bir rejimle ve yeni bir mülteci sorunuyla yüzleşmek yerine kısıtlı kontrol sahalarını tampon bölge olarak kullanmayı daha kabul edilebilir bulmaktadır. Fakat gelecekte askeri olarak güçlendirilmiş bir Suriye rejiminin kalan bölgeleri ele geçirmek için topyekûn bir savaşa girişmesi oldukça güçlü bir ihtimaldir. Kürt grupların da Rusya ve Şam tarafından kısmen ikna edilebileceği düşünöldüğünde,

ABD'nin ülkede tutunma ihtimali azaldığından, rejimin ülke toprakları büyük oranda kontrol etmeye başlayacağı bir durum oluşabilir. Buradaki temel belirleyici etken Türkiye'nin tutumu olacaktır. Fakat sahadaki duruma bakıldığında Rusya ile birlikte rejim güçlerinin böyle bir harekattan başarı ile çıkabileceği güçlü bir ihtimaldir.

Suriye'nin geleceğine ilişkin bir başka senaryo ise ülkenin demokratik bir dönüşüme sahne olacağıdır. Yakın zamanda gerçekleşmesi pek mümkün görünmese de ülkedeki toplumsal grupların eşit temsil haklarına sahip olduğu bir sistem Suriye için en iyi seçenektir. Fakat tarafların pek çoğu bu konumdan uzaktır. Buna karşın hangi şekilde ve ne zaman gerçekleşeceği belirsiz olmakla birlikte Suriye'de azınlık yönetiminin bir gün son bulacağı da ihtimaller dahilindedir. Çünkü ülkedeki kimlikler arasındaki çatışmaların tarihin hiçbir kesitinde olmadığı kadar derinleştiği bir dönemde Suriye için kalıcı bir barışı öngörmek şu an için mümkün değildir. Suriye için merkezi idarenin kimliklere dayalı bir şekilde paylaştırıldığı Lübnan modelinin uygulanması da söz konusu olabilir. Fakat Lübnan'da son bulmayan istikrarsızlık ortamı düşünüldüğünde Suriye için en kabul edilebilir yönetim sisteminin ne olacağı ve ülkenin nasıl bir geleceğe sahip olacağını kesin bir şekilde tespit etmek oldukça güçtür.

Sonuç olarak kimliğe dayalı siyaset Suriye'nin geçmişten günümüze bütün siyasi tarihini şekillendirmiştir ve gelecekte de şekillendirecektir. Çünkü toplumsal taleplerin hemen hepsinin temelinde, aidiyetler yatmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalarda inceleme alanı dünyanın neresinde olursa olsun, doğru sonuçlar elde etmenin en iyi yollarından biri, ülkenin toplumsal yapısını ve gruplar arası ilişkileri iyi bir şekilde analiz etmektir. Çünkü devlet ve siyaset kurumları, toplumsal ilişkiler sonucu ortaya çıktığı gibi, toplumsal çatışmalar sonucunda da dağılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akgül, Fulya, “Ortadoğu’da Dini Kimliğin Siyasal Hayata Etkileri: İran ve Pakistan Örneklerinin Karşılaştırılması”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ege Üniversitesi SBE, 2012.
- Akkaya, Gülşah Neslihan, “Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi: Kuruluşu, Söylemi ve Siyasal Faaliyetleri”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** içinde, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, ss. 159-186.
- Allsopp, Harriet, **The Kurds Of Syria Political Parties and Identity İn The Middle East**, London: I.B.Tauris Press, 2015.
- Altunışık, Meliha Benli, **Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007.
- Armaoğlu, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İstanbul: Kronik Kitap, 4. Basım, 2017.
- Arslan, Emir Şekip, **Şehit Suriye**, Muhammed Recai Gündüz (çev.), İstanbul: Yarın Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Athloğlu, Yasin, “Nusayriler: Arap Alevileri”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** içinde, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 157-180.
- Athloğlu, Yasin, “Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018 ss. 45-68.
- Athloğlu, Yasin, “Modern Lübnan’da Maruniler ve Çatışma”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- Ayhan, Veysel ve Tür, Özlem, **Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler**, Bursa: Dora Yayınları, 1. Basım, 2009, s. 48.
- Balanche, Fabrice ve Kalbach Horan, Mary, **Sectarianism In Syria’s Civil War**, Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2018.
- Balanche, Fabrice, “Go To Damascus, My Son: Alawi Demographic Shifts Under Ba’ath Party Rule, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War**,

Faith and Politics in the Levant içinde, New York: Oxford University Press, 2015, ss. 79-106.

Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, İstanbul: Paraf Yayınları, 1. Basım, 2010.

Cemal Paşa, **Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2006.

Chaitani, Youssef, **Post-Colonial Syria And Lebanon The Decline Of Arab Nationalism And The Triumph Of The State**, New York: I.B.Tauris, 2007.

Choueiri, Youssef M., **Ortadoğu Tarihi**, Fethi Aytuna (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2019.

Cleveland, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2008.

Conduit, Dara, **The Muslim Brotherhood in Syria**, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Cooley, John K., **Green March, Black September The Story Of The Palestinian Arabs**, New York: Routledge Press, 1973.

Çelik, Hüseyin ve Özgöker, Uğur C., “Suriyeli Hristiyanlar”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** içinde, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 281-290.

Çomak, Hasret, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, İstanbul: Beta Yayınları, 1. Basım, 2016.

Dağ, Ahmet Emin, **Suriye Bilad-i Şam’ın Hazin Öyküsü**, İstanbul: İHH Araştırma ve Yayınlar Birimi, 2. Basım, 2013.

Dawisha, Adeed, **Syria and The Lebanese Crisis**, London: The Macmillan Press, 1980.

Demirtaş, Erdem, **Ortadoğu’da Devlet ve İktidar**, İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2014.

Diaz, Naomi Ramirez, **The Muslim Brotherhood in Syria The Democratic Option of Islamism**, New York: Routledge Press, 2018.

Dunstan, Simon, **The Six Day War 1967: Jordan And Syria**, New York: Osprey Publishing, 2009.

- Ehteshami, Anoushiravan, ve Hinnebusch, Raymond A., **Syria And Iran Middle Powers İn A Penetrated Regional System**, New York: Routledge Press, 1997.
- Eren, Nüket, “Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1994.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt 1, 1953.
- Erllich, Reese, **Inside Syria: The Backstory of Their Civil War and What The World Can Expect**, New York: Prometheus Books, 2014,
- Esenkal, Ebru, “Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- George, Alan, “Patronage And Clientelism In Bashar’s Social Market Economy”, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant** içinde, New York: Oxford University Press, 2015, ss. 159-180.
- Goodarzi, Jubin M., **Syria And Iran Diplomatic Alliance And Power Politics İn The Middle East**, London: Tauris Academic Studies, 2006.
- Halaçoğlu, Yusuf **Ermenilerin Suriye’ye Nakli : Sürgün Mü, Soykırım Mı?**, Ankara: Ato Yayınları, 1 . Basım, 2005.
- Hinnebusch, Raymond, “Syria’s Alawis And The Ba’ath Party”, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant** içinde, New York: Oxford University Press, 2015, ss. 107-124.
- Hinnebusch, Raymond, **Syria Revolution From Above**, New York: Routledge Press, 2000.
- Hiro, Dilip, **The Longest War The Iran-Iraq Military Conflict**, New York: Routledge Press, 1991.
- Hitti, Philip K., **Syria A Short History**, New York: The Macmillan Company, 1959.
- Horowitz, Donald L., **Ethnic Groups in Conflict**, Berkeley: University of California Press, 1984.

- Kant, Immanuel, “Perpetual Peace”, **Conflict After the Cold War Arguments on Causes of War and Peace**, Betts, Richard K. (drl.), New York, Routledge Yayınları, 2016, ss. 136-142.
- Karaköy, Ali Mert, “Teopolitik Açıdan Nusayrilik ve Ortadoğu Politikaları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, 2016.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karsh, Efraim, **The Iran-Iraq War 1980-1988**, Oxford: Osprey Publishing, 2002.
- Kecmanovic, Dusan, **The Mass Psychology Of Ethnonationalism**, 1. Basım, New York: Springer Science Yayınları, 1996.
- Khouli, Azmi, “Osmanlı Döneminde Kudüs’teki Yabancı Okullar (XIX. Yüzyıl)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2006.
- Kılınçkaya, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 3. Basım, 2015.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan, **Kuruluşundan Arap Baharı’na Suriye Milliyetçilik ve Ulus İnşası**, İstanbul: Sude Yayınları, 1 . Basım, 2018.
- Kral Abdullah, **“Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?”**, Halit Özkan (çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Kurşun, Zekeriya, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Lefevre, Raphael, “The Syrian Muslim Brotherhood’s Alawi Conundrum”, Michael Kerr ve Craig Larkin (Ed.), **The Alawis of Syria War, Faith and Politics in the Levant** içinde, New York: Oxford University Press, 2015, ss. 125-140.
- Lefevre, Raphael, **Ashes of Hama The Muslim Brotherhood in Syria**, New York: Oxford University Press, 2013.
- Lesch, David W., **Syria The Fall Of The House Of Assad**, London: Yale University Press, 2012.
- Leverett, Flynt, **Inheriting Syria Bashar’s Trial By Fire**, Washington: Brookings Institution Press, 2005.

- Lundgren Jörum, Emma, **Beyond Syria's Borders**, New York: I.B.Tauris, 2014.
- Ma'oz, Moshe, **Asad The Sphinx of Damascus A Political Biography**, New York: Published by Weidenfeld and Nicolson, 1988.
- Mergen, Yakup, “Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Hristiyanlar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, 2019.
- Meyer, Karl E. ve Brysac, Shareen B., **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, Emine Eminel (çev.), Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2016.
- Morrison, Jack, **Creation Of The Modern Middle East Syria**, New York: Chelsea House An imprint of Infobase Publishing, 2. Basım, 2009.
- Münkler, Herfried, “Old And New Wars”, Cavelti, Myriam Dunn ve Mauer, Victor (Ed.), **The Routledge Handbook of Security Studies** içinde, New York, Routledge Yayınları, 2010, ss. 190-199.
- Münkler, Herfried, **Yeni Savaşlar**, Zehra Aksu Yılmaz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Nyrop, Richard F. **Syria, A Country Study**, Columbia: Federal Research Division, 1987.
- Okur, Mehmet Akif ve Salık, Nuri, “Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye”, **Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika** içinde, İstanbul: Nobel Yayınları, 1. basım, 2016, ss. 1-30.
- Özcan, Muhammed Yasin “Tarihi Süreçte İmamiye Nusayrılık İlişkisi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE, 2018.
- Özgöker, Uğur C. ve Çelik, Hüseyin, “Suriyeli Sünniler”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** içinde, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 191-198.
- Padem, Serkan, “Yabancı Okullar Eğitim Programlarının 1820-1938 Yılları Arasında Türk Eğitim Sistemine ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Phillips, Christopher, **The Battle For Syria International Rivalry In The New Middle East**, London: Yale University Press, 2016.
- Pradhan, Prasanta Kumar, **Arab Spring and Sectarian Faultlines in West Asia, Bahrain, Yemen and Syria**, New Delhi: Pentagon Press, 2017.

- Rubin, Barry **The Truth About Syria**, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Rumelili, Bahar, “İnşacılık/Konstrüktivizm”, Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 151-173.
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Salık, Nuri, “Baas Rejiminin Patikası: Suriye Krizine Tarihsel Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** içinde 125-146, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018, ss. 125-146.
- Salık, Nuri, “Modern Suriye’de Toplum ve Siyaset: 1946-200”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** içinde, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, ss. 31-66.
- Seale, Patrick, **Asad Of Syria The Struggle For The Middle East**, Berkeley: University of California Press, 1989.
- Shakespeare, William, **III. Richard**, Bülent Bozkurt (çev.), İstanbul: Remzi Kitapevi, 2007.
- Shoup, John A., **The History of Syria**, California: Greenwood Press, 2018.
- Sökmen, Aşkın İnci, “Suriyeli Kürtler”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** içinde İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss. 231-252.
- Stacher, Joshua, **Adaptable Autocrats Regime Power İn Egypt and Syria**, California: Stanford University Press Stanford, 2012.
- Sunayama, Sonoko, **Syria And Saudi Arabia Collaboration And Conflicts İn The Oil Era**, New York: Tauris Academic Studies, 2007.
- Şatana, Nil, “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, ss. 303-319.
- Şenzeybek, Aytekin, “Dürzilik Doğuşu ve Temel Prensipleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Selçuk Üniversitesi SBE, 2001.
- Topal, Ömer Faruk, “Beşşar Esad Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika** içinde, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, ss. 67-98.

- Turan, Ömer, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, İstanbul: Yaydağ Yayınları, 1. Basım, 2002, s. 16.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul: Der Yayınları, 6. Basım, 2006.
- Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Basım, 2004.
- Van Dam, Nicolaos, **Suriye’de İktidar Mücadelesi Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Varlık, Ali Bilgin, “Küreselleşme ve Küreselleşmenin Orta Doğu’ya Etkileri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2009.
- Weeden, Lisa, **Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols İn Contemporary Syria**, Chicago: The University of Chicago Press, 1999.
- Yıldırım, Zafer “Suriye Siyasi Tarihi”, Hasret Çomak (Ed.), **Uluslararası Politikada Suriye Krizi** içinde, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss.
- Yildiz, Kerim, **The Kurds in Syria The Forgotten People**, London: Pluto Press, 2005.
- Zisser, Eyal, “Suriye, Baas Partisi ve Ulusal İlerici Cephe, Sahte Bir Demokratik Tecrübe”, Mustafa Eravcı (Ed.), **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika** (İçinde), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2018, ss. 69-84.
- Zisser, Eyal, “Syria and The October War: The Missed Opportunity”, Asad Siniver (Ed.), **The Yom Kippur War Politics, Legacy, Diplomacy** içinde, New York: Oxford University Press, 2013, ss. 67-83.
- Zisser, Eyal, **Commanding Syria Bashar al-Asad and The First Years in Power**, New York: I.B.Tauris Press, 2007.

Sürekli Yayınlar

- Acun, Can ve Keskin, Bünyamin, “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG”, İstanbul: **SETA**, Rapor No 61, 2016.
- Akbulat, Emir Fatih, “Suriye Çerkesleri: Suriye İç Savaşı ve Mülteci Krizine Suriye Çerkesleri Perspektifinden Bir Bakış”, **Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2 , Sayı 2, 2018, ss. 1-17.
- Akdemir, Salih, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2000, ss. 201-237.
- Akıncı, Abdulvahap, “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi”, **İnsan ve İnsan Dergisi**, Cilt 6, Sayı 21, Yaz 2019, ss. 413-430.
- Akıncı, Abdulvahap, “Osmanlı Devleti’nde Milli Kimlik İnşasında Okul”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 19, 2014, ss. 1-24.
- Akşam Gazetesi**, “Askeri İhtilal Komitesi Suriye’yi İdareye Başladı”, 26 Şubat 1954.
- Akşam Gazetesi**, “Bütün Suriye’de Sıkı Yönetim İlan Edildi”, 15 Ağustos 1949.
- Akşam Gazetesi**, “Sami Hinnavi Emekliye Ayrıldı”, 20 Aralık 1949.
- Anıl Öztop, Fatma, “Devlet İç Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya’daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2015, ss. 56-75.
- Artokça, İzzettin, “Ortadoğu’da Durzîler”, **TASAM Stratejik Rapor**, İstanbul: Rapor No. 54, 2013.
- Aslan, Hatice “Başlangıcından Günümüze Arap Alevîliği-Nusayrılık”, **Mîzânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi**, Sayı 1, 2011, ss. 101-111.
- Aşırılı, Ehtiram, “Suriye’de Ermeni Diasporası” **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 54, 2016, ss. 139-162.
- Ataman, Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, **SETA Rapor**, Rapor No. 6, Nisan 2012.
- Atlıoğlu, Yasin, “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 73, Sayı 1, 2018, ss. 129-156.
- Ayhan, Halis “Doğu ve “Öteki” Ekseninde Arap Milliyetçiliği: Vahada Bir Serap”.

- Bağlıoğlu, Ahmet, “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”, **Mezhep Araştırmaları**, Cilt 6, Sayı 2, 2013, ss. 495-523.
- Batur, Muhammet Raşit, “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, Haziran 2013, ss. 55-84.
- Bıyıklı, Mustafa, “Osmanlıya Karşı Ayrılıkçı Hareketten Batıya Karşı Bağımsızlık ve Hâkimiyet Mücadelesine Arap Düşünce Hareketine Genel Bir Bakış”, **Yeni Fikir Dergisi**, Cilt 4, Sayı 9, 2012, ss. 25-47.
- Birsel, Haktan “Orta Doğu ve Türkiye Jeopolitiğine etkileri Üzerine Bir Değer Olarak Suriye ve Suriye Demografisi”, 2012.
- Briscoe, Ivan, Janssen, Floor ve Smits, Rosan, “Stability And Economic Recovery After Assad: Key Steps For Syria’s Post-Conflict Transition, **Netherlands Institute of International Relations**, Nov. 2012.
- Bulut, Halil İbrahim “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik”, **Sakarya Üniversitesi ORMER Ortadoğu Yıllığı**, 2011, s. 579-614.
- Cevizci, Tarık, Suriye “Türkmenlerinin Siyasi Yapılanması”, **ORSAM Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu**, Ankara: Eylül, 2014, ss. 83-94.
- Çeviker, Abdüllatif ve Küçükbiltekin, Halil, “Fransız Mandası Döneminde Suriye’nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2011, ss. 1-12.
- Dağ, Ahmet Emin, “Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş”, **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Analiz 5, Temmuz 2015.
- Dalkıran, Sayın, “Tarih-i Cevdet’te İslam Mezhepleri II (Dürzilik ve Nusayrilik)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, 2003, ss. 201-217.
- Demirel, Ali, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, ss. 69-89.
- Dinçer, Osman Bahadır ve Coşkun, Gamze, **Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye’de Değişimi Zorlamak**, USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, Rapor No. 11-04, Ankara, 2011.

- Eck, Kristine, “From Armed Conflict to War: Ethnic Mobilization and Conflict Intensification”, **International Studies Quarterly**, Vol. 53, No. 2, Haziran 2009, ss. 369-388.
- Efegil, Ertan, Türkiye Kürt Sorununa Çözüm Bulabilir Mi? Karar Vericilerin Önerilerinin Karşılaştırmalı Analizi, **Sakarya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü**, 2009, ss. 1-19.
- Eker, Sami, “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 5, 2015, ss. 31-66.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Lübnan’ın Esas Teşkilat Tarihçesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 3, Eylül 1998, ss. 17-35.
- Fearon, James D. ve Laitin, David D., “Ethnicity, Insurgency, and Civil War”, **American Political Science Review**, Vol. 97, No. 1, Şubat 2013, ss. 75-90.
- Gökcan, Özkan, “Suriye’nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011)”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2018, ss. 159-189.
- İnanç, Yusuf Selman “Suriye İç Savaşı: Bir Mezhep Savaşından Ötesi, **Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı**, İstanbul: FMV Işık Üniversitesi Yayınları, 24-25 Mart 2016.
- Kıran, Abdullah, “Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2014, ss. 97-115.
- Kirişcioğlu, Fatih, **Suriye’de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri**, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitü, Rapor No. 1, 2013.
- Kodaz, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 35, Sayı 59, 2016, ss. 213-237.
- Köse, Talha, “Lübnan’da İstikrar Arayışları”, **SETA Lübnan Raporu**, 2006.
- Kuşhabıyevi, Anzor, Neflaşeva, Naima, Topçu, Murat ve Orhan, Oytun, “Suriye Çerkesleri”, **ORSAM**, Rapor No. 130, Kasım 2012.
- Milliyet Gazetesi**, “Beklenen Bir İhtilal Oldu, 9 Mart 1963.
- Milliyet Gazetesi**, “Suriye’de Baas’a Karşı Darbe Oldu”, 14 Kasım 1970.

- Mouawad, Ray J., “Ortadoğu’nun Kaybolan Hristiyanları (Suriye ve Irak)”, **İçtimaiyat Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2017, ss. 83-99.
- Neflyaşeva, Naima “Suriye Çerkesleri, **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, Temmuz 2012, ss. 48-53.
- Nişancı, Şükrü ve Işık, Cemal, “Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni”, **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt 6, Sayı 9, Mart 2015, ss. 195-224.
- Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig Dergisi**, Sayı 48, 2009, ss. 137-156.
- Orhan, Oytun, “Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları”, **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 43, Temmuz 2012.
- Öz, Mustafa, “Dürzilik”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 7-10, 1989, ss. 485-518.
- Özbey, Ali Ulvi “19. Yüzyıl Arap Milliyetçiliğinde Misyonerlerin Etkisi: Suriye Örneği”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt 11, Sayı 35, Ağustos 2018, ss. 64-81.
- Özkaya, Abdi Noyan “Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 2, Sayı 8, 2007, ss. 90-116.
- Öztürkci, Alpaslan, “Suriye’nin Bağımsızlığına Türkiye’nin Bakışı”, **Journal of History Studies**, Vol. 8, No. 3, September 2016, ss. 111-133.
- Pashtova, Madina, “Alan Antropolojisinin Sorunları ve Yöntemleri: Çerkes Diasporası”, **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Mart 2016, ss. 33-42.
- Pipes, Daniel, “The Alawi Capture of Power in Syria,” **Middle Eastern Studies**, Vol. 25, No. 4, October 1989, ss. 429-450.
- Salık, Nuri, “Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, **ORSAM Rapor**, Rapor No. 85, Kasım 2011.
- Sarı, Özgür, “Ermeni Diasporasında Halep Ermenileri ve Kimlik İnşası”, **BEU SBE Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 58-69.
- Soy, H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, **Bilig Dergisi**, Sayı 30, (2004), ss. 173-202.

- Şen, Yağmur, “Suriye’de Arap Baharı”, **Yasama Dergisi**, Sayı 23, 2013, ss. 55-79.
- Şenzeybek, Aytekin, “Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 31, 2011, ss. 173-216.
- Talhamy, Yvette, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 46, No. 2, March 2010, ss. 175-194.
- Tekdal Fildiş, Ayşe, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, ss. 55-62.
- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, Suriye Ülke Raporu, Bursa, 2019.
- Ulutürk, Muammer “Tarihi Açıdan Nusayrilik”, **Tefekkür Dergisi**, Sayı 56, Ekim 2012.
- Umar, Ömer Osman, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2002, ss. 297-310.
- Uyanık, Ercan, “Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı’nın Müslüman Çocukları (1865-1908)”, **Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, 2017, ss. 1-29.
- Yanık, Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, **Kaygı Dergisi**, Sayı 20, 2013, ss. 225-237.
- Yeni İstanbul Gazetesi**, “Suriye’de Üçüncü Siyasi Değişiklik”, 20 Aralık 1949.
- Yeni Sabah Gazetesi**, “Suriye’de Kanlı Bir Hükümet Darbesi”, 15 Ağustos 1949.
- Yılmaz Odabaşı, Hadiya, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 7, Kasım 2018, ss. 173-209.
- Yılmaz, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20, 2014, ss. 289-306.
- Zafer Gazetesi**, “Suriye’de Yeni Bir Hükümet Darbesi Vuku Buldu”, 15 Ağustos 1949.

İnternet Kaynakları

Atlıoğlu, Yasin “Suriye Arap Cumhuriyeti’nde Etnik ve Dini Yapı” (04.01.2006),
<https://yasinatlioglu.wordpress.com/2006/01/04/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve-dini-yapi/>, (27.03.2020)

Barnard, Anne, “Syrian Druse Reconsider Alliances After Deadly Attack”, 11 Haziran 2015, <https://www.nytimes.com/2015/06/12/world/middleeast/nusra-front-druse-syria-attack.html>, (21.04.2020).

BM’den Alevi-Sünni Çatışması Uyarısı, 21 Aralık 2012,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121221_syria_un_report.shtml,
(20.04.2020).

Chulov, Martin, “Syria Conflict Pits Shia Against Sunni As Hezbollah Says This is 'War We Must Win'”, 1 Ocak 2014,
<https://www.theguardian.com/world/2014/jan/01/syria-shia-sunni-hezbollah-war>, (22.04.2020).

Irşaid, Faysal, “Suriye'nin Sır Dolu Halkı: Dürziler”, *BBC Türkçe*, 24.06.2015,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150623_durziler_analiz,
(28.03.2020).

İbn Teymiyye'nin Nusayriler Hakkında Fetvaları,
https://islamweb.net/ar/library/index.php?page=bookcontents&flag=1&bk_no=22&ID=6116, (24.03.2020).

Kayıtlı Suriyeli Mültecilere Ait Veriler, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>,
(12.03.2020).

Kissinger, Henry A., “Meshing Realism And Idealism in Syria, Middle East”, 3 Ağustos 2012, https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-meshing-realism-and-idealism-in-syria-middle-east/2012/08/02/gJQAFkyHTX_story.html, (20.04.2020).

Nasır, Emced, “Suriye’de mezhep savaşını kim patlatır?” 13 Aralık 2011,
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/suriyede-mezhep-savasini-kim-patlatir>,
(20.04.2020).

Nusra Cephesi Lideri Al Jazeera'ye Konuştu, 28 Mayıs 2015,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/nusra-cephesi-lideri-al-jazeeraye-konustu>,
(22.04.2020).

Nusra Cephesi'nden 'Alevileri Yok Etme' Çağrısı!, 07 Haziran 2016,
<https://www.birgun.net/haber/nusra-cephesi-nden-alevileri-yok-etme-cagrisi-115043>, (22.04.2020).

Öz, Mustafa, “Dürzilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/durzilik>, (25.03.2020).

Suriye'ye Ait Demografik Veriler, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> ve <http://www.fao.org/faostat/en/#country/212>
(11.03.2020).

Syria Energy Data, Statistics and Analysis, (August 2011),
https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Syria/archive/pdf/syria_2011.pdf, (11.03.2020).

Üzüm, İlyas, “Nusayrilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/nusayrilik>, (24.03.2020).

Zelin, Aaron Y. ve Smyth, Phillip, “The Vocabulary of Sectarianism”, 29 Ocak 2014,
<https://foreignpolicy.com/2014/01/29/the-vocabulary-of-sectarianism/>,
(22.04.2020).

Harita 1, Suriye'nin Coğrafi Konumu, <https://www.britannica.com/place/Syria>

Harita 2, Suriye Nüfusunun Coğrafi Dağılımı
<https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

Harita 3, Suriye'deki Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı,
<https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

Harita 4, Kuzey Suriye'de Etnik ve Dini Grupların Coğrafi Dağılımı,
<https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf>

Harita 5, Fransız Mandası Dönemine Ait Suriye'nin Etnik ve Dini Dağılım Haritası,
https://en.wikipedia.org/wiki/Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon

Harita 7, Fransız İdaresi Altında Suriye’de Kurulan Bölge Devletleri,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:French_Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon_map_en.svg

